

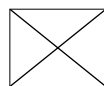
هزری ناتوندوتیژی

هزری ناتوندوتیژی

وهرگیرانی

مراد حکیم

پیداچوونه وهی: موسلح ئیروانی

دهزگای چاپ و بلاوگردنه وهی موکریانی
کوردستان ت. «۲۲۶۰۲۱۱»

e.mail:mukriani@yahoo.com

www.mukriani.org

- کتیبی ژماره: «۶۶»
- کتیب: هزری ناتوندوتیژی
- نووسهر: رامین جهانه گلو
- وهرگیرانی: مراد حکیم
- پیداچوونه وهی: موسلح ئیروانی
- دههینانی هونه ری: گوران جهمال رواندزی
- بهرگ: قاسم قادر
- چاپی یهکهم: ههولیر - ۲۰۰۲
- ژماره ی سپاردن «۸۶» ی سالی ۲۰۰۲ در اوه تی.
- چاپخانه ی وه زاره تی پهروه رده / ههولیر

چاپی یهکهم - ههولیر

2002

پیوستی بابه ته کان

9	پیشه کیی وهر گیتی
23	پیشه کیی نووسهر
27	دیباچه ناتوندوتیژی و میژوو
41	بهشی یه کهم: سهرچاره میژووییه کانی ناتوندوتیژی
43	۱- لائوتسه و تائو
46	۲- رینماییه کانی بوودا
51	هه ندیگ له رینماییه کانی بوودا له مهر، ناتوندوتیژی
53	۳- بهه گه فاد-گیتا
57	چهند دهسته واژه یه که له بهه گه فاد-گیتا
57	۴- جهینیزم
61	چهند رینماییه کی جهینیزم
62	۵- زهردهشت و ئایینی زهردهشتی
65	چهند دهسته واژه یه که له گاهه کان
66	۶- سوقرات: په پیره وی کردن له یاسا کانی دهوله تی شار
70	چهند دهسته واژه یه کی گفتوگۆی کریتۆن
70	۷- کتیبی پیروژ: ناشتی ولتیووورده بی
73	له کوچی دوا بی کردنی هه زه ته بی عقویه وه تا کوچی دوا بی هه زه ته بی یوسف
74	۸- هه زه ته بی عیسا (د، خ) و ئاموژگاری سهرچیا
78	ئاموژگاری سهرچیا

پیشکه شه:

به دایکم که تامه زرۆی سووتاندنی کتیبخانه که مه

206	ناوهندی فەلەستینییی توژینه‌وه‌ی ناتوندوتیژی
206	گروویبی کاری راسته‌وخۆی ناتوندوتیژی
207	سرفیسی ناشتی و دادپه‌روه‌ری
208	بزاڤی ناتوندوتیژی لوینان
208	کۆمه‌ڵه‌کانی ئه‌رش
208	بنکه‌ی ناشتییی گاندی
211	کۆتایی: داها‌توی ناتوندوتیژی له جیهاندا

80	۹- فرانسسیسی ئاسیزی: دۆزینه‌وه‌ی هه‌ژاری ئینجیلیانه
85	دوعای قه‌شه فرانسسیس
86	سروودی ئافریده‌کان
87	۱۰- سه‌عدی: مرۆڤگه‌راییی ئیسلامی
91	گولچنیک له گولستانی سه‌عدی
97	به‌شی دووهم: دامه‌زرتنه‌رانی ناتوندوتیژی
98	هیتیری دیشید تورو و بیداری رۆحی تاک
110	لیۆ تۆلستۆی: به‌رگری نه‌کردن له‌به‌رامبه‌ر خراپه
121	ماها‌تا گاندی؛ په‌یامه‌په‌نهری لیبوردیه‌یی
129	مارتین لوتنه‌رکینگ؛ داواکردنی ناتوندوتیژی
147	به‌شی سێهه‌م: که‌سایه‌تییه‌ هاوچه‌رخه‌کانی ناتوندوتیژی
148	نیلسۆن ماندیلا؛ عه‌قلی لیبوردیه‌یی
162	دیزمۆند توتو؛ ئومید و ناشتی
171	دالایی-لاما؛ ئاماده‌بوون و ناتوندوتیژی
181	دایکه‌ تیریزا؛ قه‌دیه‌سی نیۆ هه‌ژاران
199	به‌شی چواره‌م: که‌سایه‌تییه‌ ناتوندوتیژه‌کان له جیهانی ئه‌مرۆدا
201	که‌سایه‌تییه‌ کان
201	ئه‌دۆلفۆ پیرتیز ئیسکویثیل
202	دۆم هیلدر کامارا
202	ریگوبیرتا مه‌نچو توم
203	موپاراک ئاواد
203	ئیلیاس شه‌کوور
205	بزاڤه‌کان
205	بزاڤی ریگای ناتوندوتیژی
205	هه‌یزه‌ ناشتی پارتیه‌کانی جیهانی

پیشہ کیسی وەرگپیر

«تەنیا کاتیک دەتوانین لە توندوتیژی دوور کەوینەووە کە لە گۆرەپانی کۆمەلایە تیشدا تیروانینیکی ئەقلانیمان هەبیت، چونکە هەر تیروانینیکی دیکە بەناسانی دەمانباتووە سەر رینگای بەکارهێنانی توندوتیژی تەنانەت ئەو هەولدانەشمان کە بیهوێت ئەوانیتر بەنەرمی، بەلام یەکلایەنانه بڕوا پێ بەهێنین، و ئەوانیش بە هاوکاری ئەو بەلگەو نیشانانەی کە خۆمان پێیانەووە دەنازین، لە راستیشیان دلتیان، بیانکەینە خاوەن رۆشنبینیەک.»

کارل رۆتند پۆپەر

- ۱ -

بەم زوانە مەرۆقاییەتی مالتاواویی لە سەدەیهک کرد، کە سەراپا خوین بوو. کوشتن و وێرانی فراوانترین پانتاییان تیا دا داگیر کردبوو، سەدەیهک کە تیا دا میژووی مەرۆقاییەتی نەهامەتی وەهای بە خۆوە نەبینیووە- بەلام ناتوانین بلتین نابینریتەووە.

دەیان شوێش، سەدان کودەتا، چەندان بزاقی رزگاربخواز، دوو جەنگی جیهانی و بەکارهێنانی چەکی ئەتۆمی و هەموو جۆرە چەکی تر لەسەر ئاستی کۆمەلگاکاندا، و لە ئاستی تاکەکەسیشدا کوشتن و ئەشکەنجەدان پیشکەوتووترین تەکنیکیان تیا دا خرابەگەر. لە هیچ سەدەیهک وەکو سەدە یەستەم باس لە مافی مەرۆف و دیوکراسی و لیبوردەیی و .. تد نەکراووە. هیچ سەدەیهکیش ئەو کاولکاری و پیشیلکاریانەی بە خۆوە نەبینیووە. تەنیا لە جەنگی جیهانی دوووەمدا نزیکە ی پەنجا ملیۆن کەس

گیانی خۆیان لە دەستدا. پێشبرکیتی چەکی قۆناغی شەری سارد، چەندین ملیارد دۆلار گۆژمە ی خستە سەر هاوولاتیانی جیهان. ئیستاش بە دەیان موشەکی کیشوهر بڕی ئەتۆمی لە دوورترین خالەکانی ئەم گۆی زەویە دانراون، کە رەنگە رۆژیک بەکاربهێنرین. کارنامە ی سەدە ی بیستەم پڕە لە ناوی جەنەرال، فەرماندە، سەرکرده، تەنانەت ئەو ئەفسەرانی کە لە کوشتاردا بە پیش فیرعەو نەکان، نیرۆنەکان، روبسپێرەکان و تەنانەت ستالینیش کەوتوون.

مەرۆقاییەتی مالتاواویی لە هەزارەیهک کرد، و هەنگاوی نایە هەزارەیهکی ترهوە. بەلام چ هەنگاوانییک! نەک هیچ زەمانەتییک، بەلکو هیچ تروسکە هیوایهکیش نییە کە مەرۆقاییەتی لەم سەدەیهدا لە سەدە ی رابردوو شەکەتترو شەلالی خوێتتر نابیت. مەیلی وێرانکاری و دەسەلاتخوازی لەو پەری دایە، پێشبرکیتی چەک هەر بەردەوامە، خەلکان زیاتر لە سروشت دوور دەکەوونەووە و شارستانیەت و کولتووری «ئامیر» باوەشیان بۆ دەکەنەووە. ژینگە زیاتر پیس دەبیت و نەخۆشییە ترسناکەکان لە زیادبووندان. فەندەمیتتالیزم لە برهوسەندندایە، پیشکەوتنی خیرای تەکنەلۆژی مەرۆقەکان زیاتر نامۆ دەکات و کیشە کولتووری و کۆمەلایەتییهکان نەک چارە ناگرین بەلکو پەلوپۆ دەهاوین. نیچە گوتهنی پێدەچیت ئەو هی مەرۆف لەرتی ئەقلیبەووە بە دەستیەتینا هەر لە رتی ئەقلیش کۆتایی پێ بەهینیت.

لەگەڵ زیادبوونی توندوتیژی فاشیزم و نازیزم لە سالی ۱۹۳۲ دا زانی گەورە ئەلمانی ئەنیشتان لە نامەیهکی پڕ لە نیگەرانییدا بۆ دەروونناسی گەورە فرۆید دەپرسیت: ئایا هیچ رینگایەک بۆ رزگاری مەرۆف لە مەترسیی جەنگ هەیه؟ ئایا دەتوانین زەبروزەنگی مەرۆیی بە رپرەوێکدا بەرین کە مەرۆف بپارێزیت لە ئەنگیزە ی تۆلەستاندەووە و وێرانکاری...؟

فەیلەسوفی ئینگلیزی «برتراند راسل» لە ئەنجامی پێشبرکیتی ئەتۆمی لە جیهان لە سالی ۱۹۶۱ دا پرسباریک ئاراستە ی هەموو مەرۆقاییەتی

دهکات که ئایا مرۆف هیچ داها توویه کی ههیه؟ بهم بۆنه وه کتیبیک ده نووسیت و لهو کتیبه دا هه لده دات وه لامی بداته وه.

ئه مرۆش که شهش مانگ تیپه ربون به سهر ته قینه وه که ی نیویۆرک و واشنتۆن و هاوکی شه سیاسییه کان به ته وای گۆرانیان به سه ردا ها تووه، ده کرى زیاتر هه ست به ترس و دلاره وکتی بکه یین. چۆن ده توانین هه ست به ترس نه که یین که سیمبۆل و موژده به خسانی جیهانی ئه مرۆ هانتینگتۆن و بن لادن و بۆش و شارۆن بن! ته نیا یه ک خولی ده نگوباسه کانی شه و به سه که چیتر هیوامان به داها توو نه مینیت.

-۲-

به زۆری دژایه تیبه کانی نیوان مرۆقه کان به په نابردنه بهر توندوتیژی به کلایی ده کرتینه وه. بۆیه پیوسته له وه بدوین که ئایا توندوتیژی له خۆرسکی مرۆفدا جیگه گرتووه، یا خود شتیکی میژوو کرده و له رتی به کۆمه لایه تیبه ونه وه له ناخیدا جیگیر ده بیت؟ توندوتیژی له چییه وه دیت؟ بۆچی هه ندیک کهس له ره فتار و هه لسه وکتی اندا له دژی ئه وانی تر په نا ده به نه بهر شه رانیه ت و خراپه کاری؟ ئایا خه لک به سروشت توندوتیژن؟

هه ندیک له تیۆریستان تیگه یشتنیکی ره شبینه یان هه یه. ئه وان پێیان وایه توندوتیژی به شیکه له سروشتی مرۆف و ئاره زوو و مه یلی سروشتی به ناچارى مرۆف به ره و رووبه روو بوونه وه له گه ل ئه وانی تر په لکتیش ده کات. کاتیک مرۆف ده بینیت که ئه وانی دیکه هه ست و ئاره زوو هه کانی وی ژیر پێ ده خه ن، په رچه کرداره که ی خراپه کاری و توندوتیژی ده بیت. هژی ئه و توندوتیژی به ده وه له تان نین، به لکو دیاره ده یه کی سروشتیه. لێره وه ئه رکی قورسی حکومه ت ده ست پیده کات، که پیوسته «نه زم و یاسا» به رقه رار بکات تا پێش به توندوتیژی بگریت.

ته نانه ت هه ندیک له تیۆلیژیسته کان (theologists) که له باره ی سیاسه ته وه نووسیویانه هه مان ئه و تیگه یشتنه یان هه یه. دیارترینیان «قه شه ئۆگه ستین و مارتین لۆته ر» ن. ئه مانه زه بروزه نگ به ئه نجامی گونه هباری سروشتی مرۆف له قه له م ده دن، پێشیان وایه که کۆمه لگا مرۆیه کان پیوستیان به حکومه تیکی به هیتز هه یه تا ئه و خه لکانه کۆنترۆل بکه ن که خولیای داگیرکارانه یان هه یه. هۆیز و فرۆیدیش ده ستنیشان کردنیکی هاوشیوه ی ئه وانیان بۆ توندوتیژی مرۆف هه یه، به لام له تیگه یشتنیکی سروشتگه رایانه و دوور له لایه نی ئایینی ده یخه نه روو. به رای ئه وان توندوتیژی ئه نجامی سروشتی پیکهاته ی جیهان و دینامیکه تی ده روونی مرۆیه.

هۆیز له و پرۆیه دایه که سروشت مرۆقه کان له یه کتر جیا ده کاته وه و توانای هیرشکردن و له ناو بردنی ئه وانی تریان پیده به خشیت. مرۆقه کان خواستی ده سه لاتخواریان هه یه، ئه مه ش له بهر چه ند هۆیه ک. یه که م، مرۆف بۆ بهر گر بکردن له خۆی و بهر په رچدان وه ی بالا ده ستیی ئه وانی تر پیوستی به ده سه لاته. دووم، جیهان ئه و داها ته زۆره ی نیبه که له نیوان هه موواندا دابه ش بکریت و سییه م، مرۆف به سروشت په و پایه خوازه، عاشقی شکۆیه. مرۆقه کان به سروشت بوونه وه ریکی کۆمه لایه تی و ئاشتیخواز نین. به کورتی به پرۆای ئه و دۆخی سروشتی مرۆف، حاله تی شه پرۆشه. واته شه ری مرۆقه له دژی مرۆقیکی دیکه. مرۆقه کان ته نیا به په یمانیکی کۆمه لایه تی و دامه زراندنی ده وه لته تیکی به هیتز ده توانن خۆیان له م ره وشه رزگار بکه ن.

فرۆید پێی وایه مرۆف به سروشت بوونه وه ریکی توندوتیژه. هه ر مندالیک ده توانیت ببیته چه وسینه ریک و بۆ به دی هینانی خواسته کانی خۆی ئه وانی دیکه له ناوبات، یان بیانکات به ملکه چی خۆی. کاتیک مندال باوک به رکابه ری خۆی ده زانیت له سه رنج راکیشانی دایکدا،

ئامادەنىم سەربازى بىكەم. حكومەت بە رەسمى دانى بەم سەرىپچىكىردنە مەدەنىيەدا ناوۋە ئەو دەرۋەتەي رەخساندوۋە كە ھەر كەسىك ئامادە نەبىت سەربازى بىكات، دەكرى ئەو ماۋەيەدا لە يەكەك لە بەشەكانى خزمەتگوزارىيە كۆمەلەيە تىيەكاندا كارتىك ئەنجام بەدات.

سەرىپچىكىردنى مەدەنى واتە بەرەنگارىبوۋنەۋەيەكى ئاشتىخوزانەي ياسا ياخود سەرىپچىكىردن لە ئەنجامدانى ئەركىك لە رەوشىكدا كە تاك ھەست دەكات، رەنگە پەپرەويكىردن لەو ياسايە و ئەنجامدانى ئەو ئەركە دەئەنجامىكى ھەبىت كە بە پىچەوانەي وىژدانى ئەخلاقى، پىچەوانەي بەرژەۋەندىيى مەدەنى كەسىك يا گروۋپىك، پىچەوانەي بەرژەۋەندىيى كۆمەلگا بىت. دەكرى سەرىپچىكىردنى مەدەنى بە جۆرىك لە جۆرەكان بە مافى بەرەنگارىبوۋنەۋە لە قەلەم بەدەين، مافى بەرەنگارىبوۋنەۋە دەشە بە شىۋەيەكى توندپەرۋانە دەركەۋىت و بگۆرپىت بۆ مافى شۆرش؛ مىللەت مافى ئەۋەي ھەيە شۆرش لە دژى زۆردار بىكات.

سەرىپچىكىردنى مەدەنى يەكەكە لەو ستراتىژانەي كە پىبوسىتە ئەندامانى كۆمەلگا بىگرنە بەر بۆ ۋەلانى سەمكاران لە دەسەلاتدا بەبى ئەۋەي توندوتىژى روۋبەدات. كەسىكى ۋەكو دو لا بوئى بە باشترىن ستراتىژى دادەنپىت و پىيى وايە سەرىپچىكىردنى مەدەنى و دژايەتەي دەستەجەمەي بى توندوتىژى دوو ئەگەرى ھەيە: يەكەم، ھەموو حكومەتەكان پىشت بە رەزامەندى و خواستى كۆمەلانى خەلكى گوتراپەل دەبەسەن. دوۋەم ئازادىيى سروسىتەي بەھايەكى بەزرى ھەيە، چونكە ئەگەر چەوساندنەۋە لەسەر بىچىنەي خواست و رەزامەندىيى تاكەكان بونىيات نرابىت، ئەو كات تاكە رىگاي لەناۋىردنى چەوساندنەۋە، ۋەرگرتنەۋەي مەتەمانە و رازىبوۋنى ئاپۆرەي خەلكە لە دەسەلات. بەم شۆرشە ئاشتىخوزانەيە ئىعتبار و بەھايى چەوساندنەۋە بە جارىك دادەرمپىت. بە بۆچوۋنى ماندىلا مەۋف دەروەستە بە سەرىپچىكىردنى مەدەنى، پىيى وايە

ناكرى پەپرەۋى لە ياسايەكى نا ئەخلاقى بىكەين، بەلكو پىبوسىتە ئەو ياسايەي كە بە نا ئەخلاقىي دەزانين پىبوسىتە بىكەين، ئەو كات ئىمە پەپرەۋىمان لە ياسايەكى ئەخلاقى كىردوۋە. ئەم سەرىپچىكىردنە مەدەنىيە ستراتىژى ماندىلا بوۋ لە بەرەنگارىبوۋنەۋەيدا لەگەل ياساي ئاپارتايد كە دواجار تۈنپان لەناۋى بىبەن بەبى ئەۋەي پەنا بۆ توندوتىژى بەرن.

-۴-

زۆر بە داخەۋە بەھايەكى بەزرى ۋەك لىبوردەيى تا ئىستاش لە زۆر شوئىنى ئەم جىھانەدا نە رىزى لىدەگىرپىت و نە ئاۋرى لىدەدەرىتەۋە، بگرە زۆر جار بە نەنگى و ترسۆكىش ۋەسەف دەكرى. لىبوردەيى چەمكىكى ئەقلى، سىياسى و ياسايى ئازادىخوزاۋە. راستە، ناتۈنپان ھىچ بىروباۋەرىك بەسەر ھىچ كەسىكدا بسەپىنپان ياخود ھىچ كەسىك لە باۋەرەكەي پاشگەز بىكەينەۋە. ھەموو كەسىك ئازادىكەي رەھاي ھەيە لە ھەلبىژاردندا. نە دەۋلەت و نە ھىچ دامەزراۋەيەكى دىكە، تەننەت ئايىنەكانىش مافى دەستتپەردانىپان لەم روۋەۋە نىيە. لىبوردەيى بەرپەۋا زانىنى بوۋنى بىروباۋەر و راي جىاۋاز و فرەلەيەنى سىياسى، ئايىنى، كۆمەلەيەتى، فەلسەفى و ھونەرىيە لەناۋ سىستەمىكى سىياسى- كۆمەلەيەتەيدا.

ئىمە بەرەۋام شايەدى گۆرانكارىن لە بىرورپا، روانپن و دادوۋەرىكەمانندا سەبارەت بە جىھان و ژيان و دەۋرۋەر. ئەم ئمۈنە سادەيە راستىيەكى نكۆلى لىنەكراۋمان پىدەلپىت، ئەۋىش ئەۋەيە كە ھەموو راستىيەكان رىژەيپن و ئىمە ناتۈنپان خاۋەنى راستىيەكى رەھاي بىن. بۆيە ھىچ تاك و گروۋپ و دەستەيەك ناتۈنپان بانگەشەي ئەۋە بىكات كە تەنپا ئەۋ خاۋەنى ھەموو راستىيەكە و تاك و گروۋپەكانى دىكە لىيى بى بەشن. برۋاھىپان و كاركردن بەم راستىيە لە ژيانى كۆمەلەيەتەيماندا برۋاھىپان و

كاركرده به پرهنسيپي لیبورددهی. ره تکرده وهی ئەوهیه که جیهان ته نیا دابهش ناکریت به سهر دوو ناوچهی رووناک و تاریک، رهش و سپیدا که به رههمی ئەم جوړه جیهانبینییه له پیکدادان و رووبه پرووبونه وهی چه کدارانه زیاتر شتیکی دیکه نییه، یاخود ده کرئ بلتین خالی به رامبهه لیبورددهیه که پتی ده گوتری نالیبورددهی، که جیاوازیه کان رتده کاته وه و له هه ولی چونییه کردنیاندایه. ههروهه نکلێکردنه له هه موو جوړه ئوتۆنۆمی و پلورالیزمیک. دژی دانوستانه چونکه دانوستان دانانه به جیاوازییه کان. نالیبورددهی کوشتنی هزره به ناوی هزر، نکلێکردنه له گومان که ده بیتنه هۆی دهوله مه ندردنی هزر، و دژی هه موو دۆزینه وه و داهیتانیکی نوپیه، چونکه دۆزینه وه و داهیتان بونیادی ئەوهی ئیمه به له که دارنه بووی ده زانین دههیتته له رزه. نکلێکردنه له رهسه نایه تی چونکه رهسه نایه تی بوونی تاکه سیمبولیک رتده کاته وه. نکلێکردنه له هه موو جوړه فره لایه نییه که ته نانهت ئەگه ر نارام و شاراو ههش بیت...

هه قانییهت و فهزیه له لیبوردن لهو خاله دایه که هه ردوو لایه نیی کیشه که فه رمانه وه او گوپرایه ل، زۆردار و زۆرلیکراو وه که به ک ده توان له په نای ئەودا به ئاسایش و نارامی بژین. ماندیلا دوای ۲۷ سال زیندانی که به سه رۆکی ئەفریقای باشوور هه لیبژیردرا، له به کهم و تاریدا بو گه لی ئەفریقای باشوور گوتی: «ئەوهی رۆیی رۆیی».

-۵-

ئەم کتیبه له ئەلته رناتیفییک ده دوت بو گۆرینی مېژوووی مرۆفایه تی، بو کۆتایی هینان به خوینرپتی، بو نه هیتستنی کۆیلایه تی و چه وساندنه وه که ئەویش ناتوندوتیژییه، واته پروانه بوون به توندوتیژی. رهنگه زهحمهت بیت خه لک پروا به وه بهینن که جگه له زهبروزنگ و جهنگ و شوپش و کوده تاکان شتیکی دیکه هه بیت لهم جیهانه دا کۆتایی به زۆرداری بهینیت.

رهنگه هیتله ر و میلۆسۆفیچ و تالیبامان به نمونه بو بهیننه وه و پیتیان و ابیت جگه لهو ریگییهی که له دژیان به کارهات نه ده کرا به شتیوهیکی دیکه کۆتایی به خوینرپتی و زۆرداری ئەوان بهینریت. رهنگه بگوتری گوتهی ناتوندوتیژی شتیکی ریزه پری مېژووویه و ته نیا پیغه مبهه ر، عاریف و که سایه تییه دیاره کانی مېژوو ده گرتته وه. وایه، ریزه پریکی مېژووویه و که من ئەوانه ی په نا بو ناتوندوتیژی ده بن، به لام ئەم په نا بردنه بو ناتوندوتیژی نیشانه ی دلیری و بویری ئەو که سانه یه که ئەوانیتر ناتوان دهستی بو بهن. ناتوندوتیژی ته نیا په یوهست نییه به مېژوووه، به لکو په یوهندی به رابردو و ئیستا و داهاتوووی مرۆفایه تییه وه هه یه. ناتوندوتیژی به هایه کی به رزه که هه موو که سیک ناتوانیت پتی بگات. ناتوندوتیژی واته خو شه ویستی هاوچه شن، واته رقبوونه وه له خراپه نه ک خراپه کار، واته وهرچه رخا له دۆخیکی کۆمه لایه تییه وه بو دۆخیکی دیکه به بی په نابردنه بهر کوشتن و ئازاردان. پیوستی ئەو که سانه ی که خو یان له توندوتیژی به دوور ده گرن کورت نییه، نمونه گه لیکه وه ک گاندی و لۆته ر کینگ و دالایی لاما و دایکه تییریزا وه ک ئەستیره له ئاسمانی جیهاندا ده دره وشینه وه. تا مرۆفایه تی ماوه ناویان به چاکه له سه ر زمانان ده گه ری و مرۆفایه تی شانازیان پیوه ده کات و خو ی به قه رزاریان ده زانیت. گاندی ده ی زانی په یوه ویکردن له «ناتوندوتیژی» پیوستی به وهیه که له به رامبهه ر رهنج و زهحمه تدا دان به خویدا بگرتت، به لام به تاکه ریگیای سه رکه وتنیشی ده زانی؛ چونکه گه یشتن به راستی، جگه له دانه خو داگرتنی ئیرادیانه ی رهنج و زهحمهت، مومکین نییه. لایه نگری ناتوندوتیژی بهر له وهی رهنج و زهحمهت بو دوزمنی خو ی بخوازیت، پیوسته به خو ی ته حه مولیان بگات.

ئەو ولاتانه ی ئەمرۆ به جیهانی سییه م ناو ده برین، ئەوانن که سه رچاوه ی هزری ناتوندوتیژین. هه لبهت مه به ستمان ئەوهیه که

ناتوندوتیژی له وولاتانه دا سهریبه لداوه، نه گهر چی نه مرۆ دیکتاتورترین فه رمانپه وا و چهوسینه ترین دهسه لاتیان هه بیت. دژایه تییه که لیره دایه نه و هه ریمانیه که بو نمونه عیرفانیان تیادا سهره لداوه و شوتینی له دایک بوونی نایینه کانی و هک بودایی، زه رده شتی و ئیسلام و مه سیحیه تن، که تیکرا جهخت له سهر ناتوندوتیژی و خو شه ویستی و دانه خودا گرتن و هاوکاری ده کهن، نه مرۆ گوراون بو مه لبه ندی توندوتیژی و رق و کینه و ناهاوکاری. چون ده کړی بگه ریتنریتسه وه بو دۆخی جارن؟ نایا هیوایه ک هیه، نه گهر هیه، چیه و چونه؟ نه مانه هه مووی پرسیارن که رهنکه یه که مین هه ول بو وه لامدان وه بیان بو ئاسایی کردنه وه دی دۆخه که گه رانه وه بیت بو هوشیاری لیسورده یی و بیرۆکه ی ناتوندوتیژی و خو شه ویستی به رامبه ر.

ئیمه جهخت له سهر هزری ناتوندوتیژی له جیهانی سییه مدا ده کهن نه ک له رۆژئاوا، چونکه یه که م، نه م هزره به ره می نه م هه ریمه یه و لیره وه جزوی ده رکردوه و گه شه ی سه ندوه. دووم له بهر نه وه ی له م هه ریمه دا گه وره ترین و درندانه ترین شپوه ی زه بره زه نگ به رچا و ده که ویت. هه لبهت ئیمه توندوتیژی ته نیا له شه ر و کوشتاره کاند کورت ناکه ینه وه و ده زانین که زمانی قسه کردن و نووسینیش توندوتیژی هه لده گرت. توندوتیژی له هه موو ره فتارو بیرکردنه وه یه کی مرۆ قیشدا هه سته ی پیده کرت، به لام شه رو کوشتاره کان که نه مرۆ نه م هه ریمه به خو یه وه ده بینیت توندترین و ترسناکترین و به رده و امترین جزوی زه بره زه نگن. سوید دوو سه د سالیکه شه ری به خو یه وه نه بینیه، زۆریه ی ولاته کانی رۆژئاوا نه ک ته نیا شه رپکی ده ره کی یان ناوخویان نییه، به لکو نه و ساتانه له ژبانیا ندا که من که تووشی توندوتیژی هه کی و هه دین که شایانی باس بیت. مه گه ر ولانیکه یی و هکو نه مریکا که له به ره نجامی سیاسه ته که ی و نه و دژایه تییه نه ی له خودی خویدا هه لگرتوه هه ندی شه ری «عصابات» و ته قینه وه ی له جزوی نه وه ی

ئوکلا هوما و به م دواییه ش ته قینه وه سهرسۆر هینه ره که ی ۱۱ ی نه یلول، به خو یه وه بینیت. که چی جیهانی سییه م که به ده ست سه دان کیتشه ی نایینی و ئیتتی و نادادپه روه ری و چهوساندنه وه وه ده نالیت، توندوتیژی له چله پۆیه دایه. هه موومان له رتی ته له فزبونه کانه وه شایه دی شه ری نه فغانستان بووین که چون نه و شه ره ی له تۆرا بۆرا کرا و نه و بو مبیانه ی به سه ر نه و ناوچه یه دا بارین تاکو ئیستا میژووی مرۆ قایه تی شتی وای به خو وه نه بینیه. شایه دی شه ری هیندۆس و موسلمانان کانین له هیندستاندا. هه روه ها له هه موویشی به نازارتر و جه رگ برتر نه وه یه که له فه له ستین رووده دات. به لام نه مه مانای وانیه که هزری ناتوندوتیژی له م ده قه ره بار و بنه ی پیچا وه ته وه، نه خیر ته نانه ت له نا و جوله که کانیشدا که رهنکه زۆریه یان شه رکردن به نه رکیکه ی نایینی بزائن ده بینین سهر بازگه لیک چه ک فری ده دن و ناماده نین به ن به نامیری مرۆ ف کوژی. هزری ناتوندوتیژی، وه ک گاندی ده لی به نه ندازه ی چیاکان کۆنه. نه م هزره هه ر ده میتیت و بو نه مرۆ ی نه م ده قه ره پیوستترین و ژبانیتترین هزره. بۆیه پیوسته کاری له سهر بکرت و کۆتایی به توندوتیژی به یتیریت. توندوتیژی به ره می توندوتیژی هه، هه یچ کاتیک به توندوتیژی کۆتایی به توندوتیژی نا هیتیریت. شه ری ئیستای هیندۆس و موسلمانان کان له شه ری نه وانی سهرده می گاندی توندتر و دژوارتر نییه، و لیره دا گرنگی هزری ناتوندوتیژی و که سایه تییه کی خو له توندوتیژی به دوورگری وه کو «ماهاقا گاندی» مان بو ده رده که ویت، کاتی ده بینین هیندستانی نه و کات به و توندپه یه نایینه ی که له لایه ن شوینکه و توانی هه ر دوو نایینه که وه هه سته ی پیده کرا، هیندستان سهره تای زگار بوونی بوو له ده ست ئینگلیزه کان و هیشتا له سهر پییه کانی نه وه ستابوو. به لام هیندستانی نه مرۆ که به یه کیک له ولاته دیوکراته کانی جیهان ده ژمیردیت و په نجا سالیک به سه ر سهر به خو یی بوونیدا تیپه ریوه، به و هه موو هیتزه یه وه که

خواه‌نی چه‌کی ناووکیشه نه‌یتوانیوه وه‌کو گاندییه‌کی نیوه رووت بهر به زه‌بروزنگ بگریت.

سه‌بارت به ئیمه‌ی کوردیش، به درتیزی میتروومان ئەم ولاته خوینی له‌به‌ر چۆراوه‌ته‌وه، هه‌میشه له‌به‌ر جی‌اوازی چه‌وسینراوه‌ته‌وه. له‌سه‌ده‌ی بیسته‌مدا گه‌وره‌ترین و درندانه‌ترین زه‌بروزنگ له لایه‌ن دراوسێ‌کانه‌وه به سه‌رماندا کراوه. زه‌بروزنگ بووه‌ته به‌شیک له‌که‌سایه‌تی هه‌موو تاکیکی کورد. هیچ ماله کوردیک نه‌ماوه رۆژیک له رۆژان نه‌سوتینرا بیت، هیچ به‌ردیکی ئەم کوردستانه نییه خوینی له ژیر نه‌رژابیت. نه‌ک ته‌نیا مرۆقی کورد به‌لکو سروشتی کوردستان به هه‌موو شیوه‌یه‌ک شیوتینراوه، ته‌نانه‌ت گیانه‌وه‌ر و زینده‌وه‌ره‌کانیش تارومار کراون. ئەو توندوتیژییه‌ی به‌عس له کوردستانی باشووردا به تایبه‌تی له دژی هه‌له‌بجه پیاده‌ی کرد، نمونه‌ی نییه له هه‌موو جیهاندا. تا میتروو ماوه ئەو تاوانانه په‌له‌ی ره‌شن به ته‌ویلی ئەنجامده‌رانیه‌وه.

له راستیدا هه‌موو توندوتیژییه‌ک مه‌ترسیداره ته‌نانه‌ت له دژی جه‌لادترین جه‌لاده‌کانیش، چ‌جای له دژی خه‌لکی بیتاوان. به داخه‌وه، زۆر ده‌گمه‌نن ئەو ساتانه‌ی ئیمه به ناتوندوتیژی له دژی زۆرداره‌کامان خه‌باتمان کردبیت، مخابن که لیبورده‌یی و تۆله‌رانس هیشتا لای تاکی کورد نه‌بوون به به‌هایه‌کی بالا. ئیمه له‌م ده‌ساله‌ی دوا‌ی راپه‌ریندا زۆر به باشی بۆمان ده‌رکه‌وت که چه‌نده نالیبورده‌ین و چه‌نده خۆشه‌ویستی مرۆف له‌م ولاته‌دا له‌قه‌یران دایه. ئیمه له توندوتیژی له به‌رامبه‌ر میلله‌تی خۆماندا به هیچ شیوه‌یه‌ک میه‌ره‌بان تر نه‌بووین له دۆژمانان. ته‌نیا ئەو چه‌که‌مان به‌کار نه‌هینا که ده‌ستمان نه‌که‌وت، ئەو ماله‌مان تالان نه‌کرد که کاول کرابوو و هیچی لی‌به‌جی نه‌ماوو، ته‌نیا ئەو دیله‌مان نه‌کوشت که پیش ئەوه‌ی بیکوژین، خۆی کوشت ...

ئهمه ماوه‌یه‌که شه‌ر هه‌ریمی ئیمه‌ی جیه‌ه‌شتوه، زه‌بروزنگ رووی له

کزی کردوه، پیم وایه هه‌ر له‌م ماوه‌یه‌شدا ئیمه هه‌ستمان کردوه که ئیمه مرۆقین. وه‌ک رامینی جه‌هانبه‌گلو له کتیبی‌کیدا له باره‌ی گاندیه‌وه ده‌لیت، با له‌گه‌ل گاندی هاو‌پروا بین له‌سه‌رئه‌وه‌ی که توندوتیژی، خۆکوژی، و باوه‌ر بکه‌ین که جیهان له نه‌فرت و بیتزاربوون ماندوو‌بووه. کاتی ئەوه هاتوو ده‌دان به‌وه‌دا بنیین که توندوتیژی نه‌ریگای بیرکردنه‌وه‌یه له ئەوی دیکه، نه‌ریگای به‌رپه‌بردنی سیاسییانه‌ی کۆمه‌لگایه‌که و نه‌شیوازیکی گونجابه‌و بۆ کۆتاییه‌یتان به‌کیشه و گرفتی نیوان میلله‌تان. پیش ئەمه‌ش رۆمن رۆلان نووسیویه‌تی: «ئه‌گه‌ر ئەم هیوایه له ناو بچیت، هیچ شتیکی نامی‌نیته‌وه، جگه له شه‌رێک و دوا‌جاریش به‌ریه‌رت».

مراد حکیم

۲۰۰۲/۳/۱۶

ژێده‌ره‌کان:

- ۱- توماس اسپریگنز، فهم نظریه‌های سیاسی، ت: فرهنگ رجایی، چاپ دوم، نشرگاه، تهران ۱۳۷۰
- ۲- رامین جهان‌بگلو، گاندی و ریشه‌های فلسفی عدم خشونت، ت: هادی اسماعیل زاده، نشرنی، تهران ۱۳۷۹.
- ۳- محمد رضا نیکفر، خشونت، حقوق بشر، جامعه مدنی، طرح نو، تهران، ۱۳۷۸.
- ۴- ژولی سادا- ژاندرن، تساهل در تاریخ اندیشه‌ی غرب، ت: عباس باقیری، نشرنی، تهران ۱۳۷۸.
- ۵- مسعود سفیری، کالبد شکافی خشونت، نشرنی، تهران ۱۳۷۹.
- ۶- کیان، ویژه‌نامه دین، مدارا و خشونت، شماره ۴۵، بهمن- اسفند، تهران ۱۳۷۷.
- ۷- اطلاعات سیاسی- اقتصادی، شماره ۱۲۴-۱۲۳ سال دوازدهم، آذر و دی، تهران ۱۳۷۷.
- ۸- نگاه نو، شماره ۱۴، خرداد- تیر، تهران ۱۳۷۲.

میژووہ کھی و نمونہ میژوویہ جؤراوجؤرہ کانی کہ بہ درپڑایی سہ سہدی رابر دوو بہرچاو دہکھون.

بۆہ ہولمان داوہ لہ چوار ئاستدا لہ روانگی ناتوندوتیژی بکۆلینہوہ. یہ کہم، لہ ناو سہرچاوہ نہتہوہیی و ئایینیہ گہورہ کانی میژووی مرؤفدا لہ رگوریشہ کولتووریہ کانی ناتوندوتیژی دہکۆلینہوہ. پاشان لہ پیوہندی لہ گہل ہزر و چالاکیی نہوکہ سانہی کہ لہ سہردہمی مؤڈیرندا رۆلیان ہہبوہ لہ دارپشتنہوہیدا، تاووتوی دہکھین.

دواتر، سہرنج دہدہینہ نہو خہباتہی کہ بہہوی چوار کہسایہ تیہی ہاوپہرخی ناتوندوتیژی نہنجام دراوہ. لہ کۆتایشدا، بہچاوپیداخشانندیکی خیرا بہو کہسایہ تی و بزاقانہی کہ لہ بیست سالی دواپییدا سیمبۆلی ناتوندوتیژی بوونہ، لہم ہزرہ رادہمینین و ہولدہدہین لہ میانہی خہباتی خۆبہ دوورگرتن لہ توندوتیژی نہوان لہ پیناوی ناشتی و مافی مرؤفدا، بہقوولی لہ چہمکی ناتوندوتیژی بکۆلینہوہ. نہم توپڑینہوہیہ بہ دیباچہیک دہست پیدہکات کہ ہلڈہستیت بہ راقہ کردنی پیوہندی نیوان ناتوندوتیژی و میژوو لہ میانہی توپڑینہوہیہ کی وردی دوو لیکدانہوی «مہعنہوی و ستراتیجی» بۆ ناتوندوتیژی و ہہروہا دام و دہزگاکانی لہ لایہن کہسایہ تیہہ کی و ہک گاندیہوہ. لہ کۆتاییدا، بہگشتی ہہلومہ رجہ کانی داہاتوی ناتوندوتیژی لہ جیہانی سییہمدا تاووتوی دہکرت.

نہم توپڑینہوہیہ بہ بی ہاوکاری و پشتیوانی نہو کہسایہ تی و دام و دہزگایانہی کہ لیرہدا سوپاسیان دہکھم بہ نہنجام نہدہگہ یشت. بہ نہرکی خۆم دہزانم زیاتر لہ ہہموویان سوپاسی لازارؤف، لپرسراوی بہشی تولہ رانسی ریکخراوی یونسکۆ بکھم کہ ہواری نامادہ کردنی نہم بہرہمہمی بۆرہ خساندم. ہہروہا سوپاسی دکتور ئیحسان نہراقی، راویژکار لہ ریکخراوی یونسکۆ دہکھم. یارمہ تی و نامؤژگاریہ کانی لہ بہرہو پیش

«تا نہوکاتہی کہ نہتہوہکان لہ پیوہندیہ نہتہوہیی و نیونہتہوہیبہ کانیاندا، بہ مانایہ کی تر لہ سیستمی سیاسی خۆباندا، بہ راشکاوی یاسای نہوین نہناسنہوہو پەسەندی نہکەن، ناتوانن بہ مانای راستہ قینہ پیکہوہ یہ کبگرن و لہ پیناوی چاکہی مرؤفایہ تیدا تیبکۆشن. نہتہوہکان تہنیا بہئەندازە پیوہویکردنیان لہم یاسایہ دہتوانن خۆبان بہشارستانی بزائن».

ماہاتما گاندی

پیشہ کی نیوسەر

نہم بہرہمہ نہنجامی راستیہ کہ: توندوتیژی بہ سہر میژووی مرؤفایہ تیدا فہرمانرہوایہ. بہ درپڑایی سہدہکان مرؤفایہ تی بہ دہستی توندوتیژی بی ریز کراوہ و زبانی پیگہ یشتوہ. لہ گہل نہوہشدا مرؤف ہہمیشہ توندوتیژی بہ سہردانہ کراوہ یاخود پیادہ نہ کردوہ؛ ہہروہا ہہمیشہ لہ پیوہندی دہسہ لاتگہری یان لہ گوپرایہ لیدا نہ پیاوہ؛ چہند ساتہوہختیکی دہگمہن لہ میژوودا بہرچاو دہکھون کہ مرؤف ہلہوہستہی لہ توندوتیژی سہبارہت بہ ہاوپہرشنہ کانی خۆی یاخود سہبارہت بہ بوونہوہرہ کانی تر کردوہ و بہمہ بہستی رووبہروو بوونہوہ لہ گہ لیدا ہولتی دۆزینہوہی ریگا نہتہوہیی و سیاسیہ کانی داوہ. مرؤف لہ گہل وتنی «نہخیر» بہرامبہر بہ توندوتیژی، روانگی ناتوندوتیژی ہیناوتہ ناراوہ. نہم روانگہ بہ لہ جاراز زیاتر ناوہندی وتوپڑہ کانی نہمپڑی ئیمہی داگیر کردوہ. بہلام لہ پیناوی چاکتر لبتیگہ یشتنی پیوستہ پەنا بہینہ بہر

بردنى ئەم توپىڭىنىڭ يەنە دا بۆمىن زۆر بەنرخ بوون. لە لايەكى ترەوہ پىكھاتەى كۆتايى ئەم كىتەبە بەبى يارمەتى و ھاوكارى دىلسۆزانەى رۆئالدى باينەر و داڧىد كامىرۆن، مامۆستايانى زانستى سىياسەت و لىپىرسراوانى كىتەبخانەى رۆبارتزا (Robart) ى زانكۆى تۆرىتتۆ دروست نەدەبوو كە يارمەتەيان دام بۆ بەدەستەيىنانى سەرچاوەى پىتويست. لەكۆتايىشدا ھەر لە يەكەمىن رۆژى خەرىكبوونم بەم بەرھەمەوہ، لەھاندانى راستگۆيانە و بنىاتنەرانەى خاتوو خوجەستە كيا (دايكى نووسەر. و) دانەپراوم، كە منى بەرھەمەندكرد لەدەيدە رەخنەگر و خەمخۆرە بەردەوامەكەى بۆ بەرھەوپىش بردنى ئەم لىكۆلىنەوہىيە.

رامىن جەھانبەگلو

تۆرىتتو

۵ى كانونى يەكەمى ۱۹۹۷

دییاجه

ناتوندوتیری و میژوو

پایه‌ی نه‌ویتر. بۆیه میژووی ناتوندوتیژی بریتیییه له ره‌تکردنه‌وه‌ی توندوتیژی میژوویی. شپوهیه‌که بۆ وئنی «نه‌خیر» به میژوویک که سه‌راپا نوقمی توندوتیژی بووه. به‌لام ره‌تکردنه‌وه‌ی میژوو وه‌ک توندوتیژییه‌ک، خۆی جوړه هه‌نگاونان و به‌ره‌و پيششه‌وه چوونیکه. که‌واته وه‌ک رووبه‌روبوونه‌وه‌یه‌کی سه‌ره‌کی، ناتوندوتیژی له‌گه‌ل پرۆسه‌ی میژوو له نا‌کوکیدايه، له‌به‌ر نه‌وه‌ی میژووی تاييه‌ت به‌ خۆی ده‌خاته‌روو: میژووییه‌ک که زامنی ریزنانه له پایه‌ی مرۆف.

بۆ نه‌وه‌ی ناتوندوتیژی ده‌رک بکه‌ین پتوبسته په‌نا ببه‌ینه به‌ر میژووی ناتوندوتیژی خۆی. میژووی ناتوندوتیژی چیرۆکی نه‌و پیاو و ئافره‌ته ریزه‌رانه‌یه که چاره‌نووسی مرۆفیان خستۆته سه‌رشانه ماندووه‌کانیان. به‌م شپوهیه له‌ژپر ئیشکالی میژوودا، پیا‌ده‌کردنی ناتوندوتیژی، ره‌هه‌نده‌کانی داهینانی تاکه‌که‌سی (له‌شپوه‌ی عیرفانی-تایینی) یاخود ره‌هه‌نده‌کانی بزاقه‌کانی به‌رگرکردن و سه‌رپه‌چیکردنی وه‌رگرتووه. که‌واته ناتوندوتیژی له‌میژوودا، واته ره‌تکردنه‌وه‌ی توندوتیژی به‌دامه‌زراو‌کراو و له هه‌مان کاتدا وه‌کو نه‌خلاقیکی دۆگمایی باس ده‌کریت که ئامانجه‌که‌ی ئیعتیبار به‌خشینه به پایه‌ی مرۆف له‌رێی خستنه‌رووی جیهانبینی نه‌خلاق. که‌واته ده‌توانین ناتوندوتیژی به‌ره‌فتاریکی ته‌واو نه‌خلاق دابنپین، هه‌روه‌ها به‌رێگایه‌کیش بۆ به‌ره‌نگاربوونه‌وه له‌گه‌ل نادا‌په‌روه‌ریدا.

که‌واته ناتوندوتیژی وه‌ک «به‌ره‌نگاربوونه‌وه» و «سه‌رپه‌چیکردن» لایه‌نێکی نێگه‌تیفی هه‌یه. ستراتیییه‌تیکه بۆ رێگه‌گرتن که شپوه‌ی جوړاو‌جوړه‌کانی سه‌رپه‌چی، وه‌ک مانگرتن، ئابلقه‌دان، خۆپیشاندان و تدد... ده‌گرتنه‌به‌ر بۆ کۆتایی هینان به‌و ئیش و ئازاره‌ی که هاتۆته پيشی. له‌میان‌ه‌ی ئه‌م شپوازانه‌دا، ستراتیییه‌تی ناتوندوتیژی وه‌ک فشاریکی واقیعی له‌سه‌ر رکابه‌ر ده‌رده‌که‌وت. به‌لام بۆ نه‌وه‌ی ئه‌م به‌ره‌نگاربوونه‌وه خۆبه‌دوورگرانه له توندوتیژی کاریگه‌ر بیت، پتوبسته دزه‌بکاته نپو

«نه‌گه‌ر ناتوندوتیژی په‌یامی چه‌ند که‌سیکه، پتوبسته وه‌ک ئه‌رکیک بۆ هه‌مسوان بزمی‌دریت، بۆ که‌سیک که نه‌وی بینیه‌وه و ئیتر لێی ناروانیته‌وه، ناتوندوتیژی ده‌یه‌ویت سه‌راپا کرده‌بیت، ده‌یه‌ویت میژوو دروست بکات».

پۆل ریکۆر

خالێ ده‌ستپێکی ئه‌م توژینه‌وه‌یه پڕواهینانه به‌ حوکمیکی پيشینه، باوه‌ر به‌وه‌ی که ناتوندوتیژی به‌هاییکی پۆزه‌تیفی هه‌یه یاخود به‌ ده‌سته‌واژه‌یه‌کی تر نمونه‌گه‌لیکی میژوویی به‌نرخ‌ی ناتوندوتیژی هه‌ن. سه‌ره‌تا ده‌توانین بلێین ناتوندوتیژی دراویکی میژوویییه که لیتمان ده‌په‌چیته‌وه. که‌واته شتییکه په‌یه‌وست به‌هه‌مسوانه‌وه، چونکه لایه‌نه میژوویییه‌که‌ی له چوارچێوه‌ی ساده‌ی کۆمه‌لگای رۆژئاوا تیده‌په‌ریت بۆ نه‌وه‌ی له ستراکچه‌ری فه‌لسه‌فی، تایینی و سیاسی هه‌موو کولتوره‌کانی مرۆفایه‌تیدا جیگه‌ بگرت. که‌واته ناتوندوتیژی هزریکی نوێ نییه. به‌ئه‌ندازه میژووی کۆمه‌لگا مرۆفایه‌تییه‌کان کۆنه. نه‌وه‌نده به‌سه‌ بینین له‌و شوینانه‌ی که سته‌مه‌کان، جه‌نگه‌کان و ده‌مارگیرییه تایینییه‌کان به‌رده‌وام ده‌بن، ره‌تکردنه‌وه‌ی به‌رده‌وامی شه‌رعییه‌تی توندوتیژی چون دروست ده‌بیت و داده‌رێژریت.

به‌م شپوهیه، له هه‌ر قۆناغیکی میژووی مرۆفایه‌تیدا که سایکۆلۆجیییه‌تی توندوتیژی له ده‌وری ته‌وه‌ری خولیای ده‌سه‌لاتخواری و هیزی کاولکاری ده‌خولیته‌وه جوړه ده‌رکه‌وتنیکی هوشیاری سه‌بارته به ناتوندوتیژی له مرۆفادا ده‌بینریت که وه‌کو هه‌ستی ریزگرتن وایه له ژبان و

ستراکچەرە سیاسی و کۆمەڵایەتییه کانی کۆمەڵگای مەدەنی. ئەم جۆرە ناتوندوتیژییه، که دەتوانین به «ناتوندوتیژی ستراتیجی» ناوبهین، له مێژوودا خۆیه خۆ وهکو بهرسفدانیتیک دەرده که ویت، له لایه خه لکتیکی ستهمدیتیه وه، بۆ بارودۆختیک که تهحه ممول نه کراوه.

له سه دهی بیسته مەدا، ده توانین حاله تگه لیککی جۆراوجۆر له چالاکییه کانی ناتوندوتیژی له جۆری «ستراتیجی» ببینین که تیا یاندا نه و که سانهی رۆلی کۆمه لایه تیبی ناتوندوتیژی ده گێرن هه ولیانداوه شوێشیک له به رامبه ر توندوتیژی به دامه زرا بوودا به ریا بکه ن.

باچه ند نموونه یێک به یینینه وه. به ره نگار بوونه وهی قوتابیییه نه ر و یجیییه کان له دژی به رپوه به رایه تی نازی خوتندن گشتیدا، یاخود رووداویکی له وه نوێ تر، خه باتی ئەلبانییه کانی کۆسۆفۆ (kosovo) له دژی سیاسه تی به سربیکردنی نیشتمانه که یان، خه باتی خۆیه نادان له توندوتیژی نیلسۆن ماندیلا (Nelson Mandela) له دژی سیاسه تی ناپارتاید و شه ری فاسلاف ها قیل (Vaclav Havel) دژی سیستمی کۆمۆنیستی، به نموونه گه لیککی «ناتوندوتیژی ستراتیجی» له قه له م ده درین.

که واته له رتی باوه ر پێ هینان و په نابردنه به ر ناهاوکاری، «ناتوندوتیژی ستراتیجی» هه ولده دات فه زای گشتیی کۆمه لگای مەدەنی بگۆریت. ناتوندوتیژی ستراتیجی به جۆریک له جۆره کانی بونیاتنه رو زامنکه ری بواری گفتوگۆ و راگۆرینه وه یه که تیا ییدا تاکه کانی کۆمه لگا ده توانن دانوستان له مه ر کیشه کانیان بکه ن.

به م شیوه یه ئەگه ر ئیمه ش وه کو هانا ئارینت (H.Arendt) رازی بین به وهی که «سیاسیوون و ژیان له ده وله تشار (City-State) دا، به و مانایه یه که هه موو شتیک له ریگای گفتوگۆ و باوه ر پێ هینانه وه چاره سه ر ده کړیت نه ک به زۆر و زه بروه نگ»^(۱)، ئەوا ده توانین «ناتوندوتیژی ستراتیجی» به هه ولێک بزاین بۆ هینا کابه وه و به رپوه بردنی دیموکراسی.

به سه رنجدان له م خاله، «ناتوندوتیژی ستراتیجی» له رتی به رقه رارکردنی په یوه ندیییه کانی و تووێژ و دانوستان له جیاتی په یوه ندیییه کانی ده سه لاتخوازی و ملکه چی له نیوان جه ماوه ردا، هه ولده دات «مه یلی پیکه وه ژیان» له کۆمه لگایه کی دیاریکراودا به یینیتیه ئاراوه. که واته «ناتوندوتیژی ستراتیجی» شیوه یه کی پراکتیکی و ناکوکی کاری ناتوندوتیژییه.

له رێچکه ی پراگماتیزم و پرۆسه ی دروستکردنی ناکوکی له فه زای گشتیدا یه که «ناتوندوتیژی ستراتیجی» به به رده وامی «په یوه ندیی به رامبه رانه» ی نیوان تاکه کان ده هینیتیه کایه وه. بیروکه ی بنچینه یی ئەم «په یوه ندیییه به رامبه رانه» یه ریزگرتنه له پایه ی ئەو ویت. چونکه به یی پرهنسیپی ریزگرتن، و تووێژ دروست نابیت، وه ک چۆن به یی گفتوگۆ و راگۆرینه وه، سیاسه ت به مانای ته وای په یفه که نایه ته دی. به لام ریزنان له وی تر به مانای گۆرینی بیروباوه ری وی نییه. جیاوازی نیوان «ناتوندوتیژی ستراتیجی» و شیوه ی دووه می ناتوندوتیژی واته «ناتوندوتیژی مه عنه وی» لیره دایه. «ناتوندوتیژی مه عنه وی» ناتوندوتیژی عه قیده یی و ته نانه ت ویزدانیییه نه ک ستراتیجی. که واته ئەم ناتوندوتیژییه له سه ر بنچینه ی باوه ری ئەخلاق ی یاخود ئایینی، بونیاتنراوه و له لایه ن تیۆریکی ئایینی یان فه لسه فییه وه وه ک فه رمانیکی ره های ئاراسته کراو بۆ تاک ده خریته پروو: «تۆبۆت نییه بکوژی» یاخود «هاوچه شنه که ت خۆش ده وی». که واته وه ک ستراتیجیییه تیککی په رجه کردارانه ی توند به رامبه ر به بارودۆختیکی سیاسی دیاریکراو تۆمارکراوه. ئەم جۆره ناتوندوتیژییه، وه ک پرهنسیپیک ی ئەخلاق ی رۆژانه وایه. که واته پشت ئەستوریه به و ته وه ره ی که پۆل ریکۆر به «جه وه ره ریکی پیغه مبه رانه» ی^(۲) ناو ده بات. «ناتوندوتیژی مه عنه وی» له سه رکه وتنی ویزدانی ئەخلاق ی به سه ر یاسای وشکی واقیعیه تدا هه لقاوه. که واته

جهوه ريتكى سياسىي نيبه، چونكه نامانجى دروستكردى ناكوكى نيبه له نيو كايه گشتيدا: له راستيدا له رووى زهروورده تي نه خلاقىيه وه يه ناچيته ژير بارى دهسه لاتي سياسىيه وه، چونكه نه كه سهى په پرهوى له «ناتوندوتيزيى مه عنهوى» دهكات نامانجه كه ي بهرپوه بردى ديموكراتيانه ي كومه لگا نيبه، به لكو مه به ستى پشتيو انيكر دنه له نه خلاقه نايينيه كه ي له ريگه ي ناتوندوتيزييه وه. بهم پييه ش زياتر هه لو بست وه رگرتيكي چاوه روانكراوى ناساييه تا وهكو هه ولتيك بو گوپرينى بواري سياسى. بو به نه وه ي جينگه ي گرنگى پيدانه بو شو تيكه وه تي «ناتوندوتيزيى مه عنهوى»، دارشنتنى «ناسويى» په يمانى كومه لايه تي نيبه. به لكو چه مكى پره نسيپيكي ژيرپنه بو بهرقه راركردى نارامىيه كى دهروونى و زرگار ي تاكه كه سى. نه مه بهو مانايه نيبه كه «ناتوندوتيزيى مه عنهوى» نهو كاته ي ياسايه كى سياسى به نادادگه رانه ده زانيت، واز له سه رپيچى كردن دهه نييت. ته واو به پيچه وانوه، زور حاله تي ميژويى باس له وه دهك ن كه هه ر كاتيكي ناتوندوتيزيى روو به رووى دهسه لاتيكي زوردارانه ده بيته وه يا خود ده كه ويته بارود خيكيه وه كه توندوتيزيه كى زور هه به، له پيتا و پاراستن و به ره و پيش بردى پره نسيپه كاني بيروباوهره كه ي هه ولده دات بواريكي سياسى بو پيكيه وه ژيان به نيته ناراه. لهو بارودوخه دا «ناتوندوتيزيى مه عنهوى» ناراسته يه كى «ستراتيجى» وه رده گريت به ي نه وه ي واز له جه وه هره نه خلاقى - نايينيه كه ي به نييت. كه واته كرده ي پشت نه ستوور به ناتوندوتيزيى له رتي پشتيو انيكر دنى ناسنامه نايينيه كه يه وه ده رده كه ويت و به رهنگار بوونه وه نا عه سكه رييه كه ي له حاله تي پاكبوونه وه ي تاكه كه سيانه تپه ر ده كا. بهم شيويه، روويه روو بوونه وه ي پشت نه ستوور به ناتوندوتيزيى و باوه رى نايينى ده كه ونه ناراسته يه كه وه. به رهنگار بوونه وه ي ناتوندوتيزانه ي نهو كه سه ي كه برواي به ناتوندوتيزيى هه يه ته نيا په پرهوى له نمونه ي نايينى و نه خلاقى

دهكات. ليستى ناوى نهو كه سانه ي دهروه ست بوونه به به رهنگار بوونه وه له م ره هنده نايينى و نه خلاقىيه دا دريژه. بيگومان ماها تما گاندى و مارتين لوته ر كينگ دوو كه سن له گه و ره ترين كه سايه تيبه كاني ناتوندوتيزيى له سه ده ي بيستدا. ده زانين كه له لاي گاندى راستى و ناتوندوتيزيى «دوو رووى دراويكن.»^(۳) له لاي گاندى زهروورده تي راستگو يى له گه ل زهروورده تي ناتوندوتيزيى تيكه ل به يه كتر ده بن. كه واته به برواي گاندى، ناتوندوتيزيى ريگايه كه بو ناسينى راستى كه هه مان خوايه. گاندى ده نو سيته: «له جيهانى واقيعدا، هيج شتيك بوونى نيبه، هيج شتيك بوونى نيبه مه گه ر راستى.» به رده وام ده بيت و ده لي: «راستى ماوه، ته نانه ت نه گه ر خه ل كيش باوه ريان پيى نه بيت. راستى خو ي مايه ي مانه وه ي خو يه تي.»^(۴) كه واته هه ر راستىيه كه ريگاي هزوو كاري گاندى ديار دهكات. ناتوندوتيزيى به يى بوونى راستى بى مانايه. كه واته پيويسته له لاي گاندى چوونه نيو سياسه ت وهك كرده يه كى نايينى له قه لاهم بده ين، واته وهك كرده يه كى عه قيده يى. سه ره راي نهو ه گانديش خو ي نه م خاله دووباره ده كاته وه و پشتگيري ليده كات كه: «من هه ميشه گوتومه سياسه تي من په پرهوى له نايينيه كه م دهكات» يا خود: «من ناچمه نيو سياسه ته وه نه گه ر تا نهو راده يه نه بيت كه گه شه به توانا نايينيه كه م بدات.»^(۵)

بهم شيويه له لاي گاندى سه رپيچيكر دنى مه ده نى و ناهاوكاري پيش نه وه ي كاري سياسى بن كاري نايينين. له سياسه تيشدا وهكو بواره كاني تر، گاندى له ژير كاريگه رى بيروباوهره نايينيه كانيدا هه نگا و ده نيته. له لاي نهو خو شه ويستى (agape) ستوونتيكي به رهنگار بوونه وه ي خو يه نادانه له توندوتيزيى. كه واته نه وه ي كه كينگ به خو شه ويستى ناو ده بات، له راستيدا هه مان نهو نايينه يه كه رينماييه كاني مه سيح له ناموژگاريى سه ر چيادا ده رى ده رپيت. له م رووه وه، له هزرى كينگيشدا هه روه كو له هزرى

گانیدیدا وایه په یوه ندى له گهڼ خوا هوکارتيكى كارېگه رو ديارېكهره. بويه، نه گهر لايه نه ئيلاهييه كهى له هه لېژاردنى ناتوندوتېژيدا لايه بين، و ره چاوى نه كه بين نهو مه ترسييه هه يه كه تنيا رووبه پرووى چاره سازييه كى سادهى خه باتى سياسى ببينه وه. به لام پيوسته له يادمان نه چيټ كه له هزرى كينگدا باوه رى ئايينى له ستراتيحييه تى چالاكى كوومه لايه تى باستره. جگه له مەش، نهو له وتار و نووسينه كانيدا به بهرده وامى جهخت ده كاته سهر نزيكيى هزرى و روحيى خوئى له ئايينى مه سيحه وه. بهم شيوه يه، ناتوندوتېژى له لاي كينگ ته نيا ريگه چاره يه كى سادهى ستراتيحيى نيه، به لكو زه رووره تيكي خواناسانه يه و ته نانه ت بؤ مرؤقى باوه ردار نه ركيكيشه. به تهى كينگ خوئى: «من ده چمه پيشه وه، چونكه پيوسته وابه كم، چونكه من مرؤقتيك و مندالتيكى خواوه ندم.»⁽⁶⁾

كه واته نهو شتهى كه «خوبه دوورگرى مه عنه وى له توندوتېژى» به خوبه وه خهريك ده كات، ره هندی شكستى ستراتيحييه تى خوبه دوورگرتن له توندوتېژى نيه. چونكه دلئى نهو شايدى ددهات كه دوا سه ركه وتن له خواويه نهك له وه وه. به بوچوونى كينگ، خه باتى نهو خه باتى خوايه، به بى خوا، ناتوندوتېژيه كهى بى بناغه يه. كه واته كينگ به ناوى نهو خوايهى كه داواى شه ركردن له گهڼ ياسا زورداره كانى ليده كات، له پيناو راستى، دادگه رى، ناتوندوتېژى و به تاييه تى بو گه ران به دواى خوا راده په رى. له راستيدا هه مان بوونى خوايه كه ناچارى ده كات شه ر له دژى ياسا زورداره كان بكات.

كه واته له باره ي نهو بوچوونه وه، نهو باوه ره هه يه كه خوا بى لايه ن نيه و هه ميشه خوا زور له بىرى بيه شكاراوان و سته مديته كاندايه. نه مه نهو بوچوونه بنه رته يه كه له لاي نهو مه سيحيانه ي كه خوبه دوورگرتن له توندوتېژى وه كو ديزموند توتو و دايكه تيرزا، بهرچا و ده كه وى ت. به لام نه گهر بمانه وى ت به قوولئى له ماهيه تى كاره خوبه دوورگر له

توندوتېژيه كانى كه سانى وهك گاندى، كينگ، توتو، دايكه تيرزا و دالايى لاما تيبگه ين، پيوسته له ره گوريشه و شهى «ناتوندوتېژى» بكوئينه وه. و شهى «ناتوندوتېژى» تاراده يه ك وهرگيترانى په يقى سانسكريتى ئاهيمسا = «ahimsa» يه. به په نا برنده بهر چه مكى «ahimsa» مه رچى سه ره كى ساتياگراها (Satyagraha) (= بنه ما تيوژيه كانى بزاقى گاندى كه پشت به سياسه تى ناتوندوتېژى ده به ستنئى)، گاندى هه ولده دات قه رزه كهى به كه له پوورى كولتوورى هيند و به تاييه تى جه نيزم و قوتابخانه ي براهمانى بداته وه.

وشهى «ahimsa» هه لگرى مانايه كى نيگه تيقه. پيشگرى نه رتى «a» له وشهى «ahimsa» دا نيشانه ي نه فى، دژايه تى و ره تکرندنه ويه. واته ره تکرندنه وى «himsa». وهك نه لبيت شوايتزه ر ده لئى فه رمانى «himsa» شيوه يه كى داتاشراوه له «han» (كوشتن، برينداركردن) و دواچار به ماناى هه زكرندنه له كوشتن و برينداركردن. كه واته ناوى وه سفكرامى «ahimsa» واته «خوبه دوورگرتن له كوشتن و برينداركردن.»⁽⁷⁾ به لام له گهڼ نه وى نه م په يقه له لايه نى ريزمانيه وه ده رپرى نه رتييه، چه مكى «ahimsa» ناوه رؤكيكى پوزه تيق و چالاكى هه يه كه راوه ستانه له به رامبه ر زه بروزه نگ و خراپه دا. نه مه بهو مانايه يه كه «ahimsa» به ته واوى هه نگانوانتيكى پشت به ستو نيه به خوبه نادان، رووبه پرووبونه وه شه. به م پيشه ش به پتى بى رؤكه ي «ahimsa» رووبه پرووبونه وه له گهڼ خراپه، پيوسته به نيه تى چاكو وه نه نجام بدرئى. نهو كه سهى خوئى به پرهنسيبى «ahimsa» ده به ستنه وه، پيوسته هتيزيكى ديناميكى ديكه بكاته نه لته رناتيقى «himsa»، كه نه وى ش پرهنسيبى خوشه ويستيه.

له رتى ئيله ام وهرگرتن له خوتندنه وى «ئينجيله كان و قه له مره وى خوا له ئيه دايه» ي به ره ه مى تولستوى، گاندى هه وليداوه جوانى به چه مكى «ahimsa» له جه نيزم دا ببه خشيت، نه مه ش به يه كسانكردى له گهڼ

فهرمانی خوشه‌ویستی له مه‌سیحیه‌تدا. لایه‌نی نیگه‌تیفی مانای «ahimsa» له جه‌نینزما، له هزری ناتوندوتیژی گاندیدا به‌هایه‌کی کارای ده‌بیت. که‌واته له چوارچێوه‌ی ساده‌ی عیرفانه‌وه، خۆبه‌دوورگرتنانه له توندوتیژی تیده‌په‌ریت بۆ ئه‌وه‌ی چه‌مکی ahimsa بخاته‌نیو چوارچێوه‌ی کرده‌ی زاتییه‌وه. گاندی ده‌نووسیت: «من ئه‌م لی‌کدانه‌وه‌یه له ahimsa په‌سه‌ند ده‌که‌م، که‌ حاله‌تیکی نیگه‌تیف له ناتوندوتیژی (بێ نازاری) نییه، به‌لکو حاله‌تیکی ئیجابییه له خوشه‌ویستی و ته‌نانه‌ت چاکه‌یه سه‌بارت به‌ که‌سی‌ک که‌ خراپه‌ ده‌کات. به‌لام ئه‌وه به‌و مانایه نییه که ده‌بیت یارمه‌تی خراپه‌کار بده‌ین بۆ ئه‌وه‌ی خراپه‌ بکات یاخود به‌رازیبوونیکی پراکتیکی ته‌حه‌مولی بکه‌ین. به‌ پی‌چه‌وانه‌وه، خوشه‌ویستی، حاله‌تی ته‌کتیفی «ahimsa»، داواتان لی‌ده‌کات که به‌ دوورکه‌وتنه‌وه له که‌سی خراپه‌کار له دژی بوه‌ستی، ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر له رووی جه‌سته‌بیشه‌وه نازار و ئه‌شکه‌نجیه‌ی دیبیت.»⁽⁸⁾

که‌واته گاندی به‌ سه‌رنجدانی له پتوبستی جیهانی مودیرن، راقه‌یه‌کی نوێ به‌ تیوری کلاسیکی ahimsa ده‌به‌خشیت. به‌م شیوه‌یه گاندی، هه‌روه‌کو له جه‌نینزم، بووداییزم و هیندۆسیه‌تدا هاتووه، جه‌وه‌هری پی‌غه‌مبه‌رانه‌ی ahimsa له‌رتی به‌رقه‌رارکردنی له ئه‌زمونیکی می‌ژوویی ریزه‌پر (استثنائی)دا فراوان ده‌کات. به‌م شیوه‌یه به‌ بۆچوونی گاندی ahimsa ده‌گۆریت بۆ هێزێکی ته‌کتیف که‌ بوونیکی تری هه‌یه و وه‌کو بزاقیکی گرووی کاریه‌گره‌یه‌کی می‌ژوویی ته‌واوی هه‌یه. که‌واته ره‌سه‌نایه‌تی ناتوندوتیژی گاندی له‌وه‌دایه که‌ هه‌م ئه‌خلاقیه و هه‌میش سیاسی، ئه‌گه‌رچی سیاسه‌ت له ژیر ده‌سه‌لاتی ئایین دایه.

هه‌روه‌ها گاندی، له‌رتی ده‌ستنیشانکردنی هه‌لومه‌رجه پراکتیکیه‌کانی ستراکچه‌ری ناتوندوتیژی، که له ماهیه‌تی «مه‌عنه‌وی»ی ناتوندوتیژی ئاگاداره، ئه‌م هزره به‌ره‌و ستراتیجیه‌تیکی سیاسی ئاراسته‌ ده‌کات. به‌م

شیوه‌یه به‌ بۆچوونی گاندی، هه‌ر جوژه نزی‌کبوونه‌وه‌یه‌ک له ناتوندوتیژی وه‌ک هه‌نگاوێک به‌ره‌و به‌ ئه‌خلاقیه‌کردنی سیاسه‌ت له قه‌له‌م ده‌دریت.

به‌ بروای ئه‌و، پیاده‌کردنی ناتوندوتیژی واته به‌خشینی مانایه‌کی ئه‌خلاقیه به‌ ژبانی هاوبه‌شی مرۆقه‌کان. به‌لام زه‌رووره‌تی ئه‌خلاقیه‌کی هاوبه‌ش له کاریه‌کی خۆبه‌دوورگر له توندوتیژی ته‌نیا ده‌توانیت زه‌رووره‌تیکی ئه‌خلاقیه‌ی هاوبه‌ش بیت له واقعه‌تیکی سیاسیدا. ئه‌وه‌ی که گاندی ناچار ده‌کات په‌یوه‌ندی هۆ-ئامانج له گۆشه‌نیگایه‌کی ستراتیجیدا له‌به‌ر چاو بگریت، کاریه‌گره‌بوونی بزاقی گرووییه. چونکه به‌ بروای گاندی، ئه‌و شته‌ی که ahimsa پشتی پی‌ده‌به‌ستیت وه‌کو عیرفانی جه‌نینزم یاخود بووداییزم، ته‌نیا تاکه‌که‌س له به‌رامبه‌ر وێژدانه‌که‌یدا نییه، به‌لکو په‌یوه‌ندی خودیشه که له ژیر روشنایی مه‌به‌ستداری کاری خۆبه‌دوورگرتن له توندوتیژی چه‌سپیه‌وه. ئه‌وه‌ی سه‌رنجی گاندی بۆ خۆی راده‌کیشیت فره‌یی وێژدانه‌کانه، نه‌ک شیوه‌ی تاک و ته‌نیای وێژدان له می‌ژوودا. گاندی له‌رتی بزاقیکی می‌ژوویی بێ وینه‌وه، ناتوندوتیژی له گۆشه‌گیریه عارفانییه‌که‌یدا ده‌رده‌هینیت تاکو دینامیکیه‌تی گۆزانی کۆمه‌لایه‌تی بێ به‌خشیت.

به‌م شیوه‌یه ناتوندوتیژی له روانگه‌ی گاندیه‌وه ده‌گۆریت بۆ شیوه‌یه‌ک له بوون و شیوازیکی خه‌بات. گاندی زه‌رووره‌تی ئه‌خلاقیه‌ی ناتوندوتیژی (به‌و شیوه‌یه‌ی له لای ئایینه‌کان و فه‌لسه‌فه‌کان ناسراوه) وه‌رده‌گریت و ده‌بخاته شوین ستراتیجی سیاسییه‌وه. که‌سانی خۆبه‌دوورگر له توندوتیژی وه‌کو مارتین لۆته‌ر کینگ، فینۆبا به‌اڤا (Vinoba Bhava)، عه‌بدولغه‌فارخان، لانزا دیل فاستۆ (Lanza del Vasto)، دالایی لاما و دیزموند توتو به‌ ته‌واوی شایسته‌ی ئه‌وه بوون که ئه‌م کاره بکه‌ن. ئه‌وانیش وه‌کو گاندی له‌و باوه‌رده‌دا بوون که خه‌باتی خۆبه‌دوورگرتن له توندوتیژی له پیناو دادگه‌ری و دیموکراسیدا زه‌رووره‌تیکی ئه‌خلاقیه‌یه که له باوه‌ری

پهراوتیزه کان

- 1- voir H. Arendt: *On Violence in Crises of the Republic*, Harcourt Brace JovanoVich, New York, 1972.
- 2- voir Paul Ricoeur: *Histoire et Verit* , editions du Seuil, Paris.
- 3- voir in Jean Herbert: *Ce que Gandhi a vraiment dit*, Marabout Universit , Paris, 1969, p.83.
- 4- Ibid, p.80.
- 5- Ibid, p.128
- 6- cit in Serge Molla: *Les id es noires de Martin Luther king*, Labour et Fides, Gen ve, 1992, p. 180.
- 7- Albert Schweitzer: *Indian thought and its development*, Hodder and Stoughton, London, 1939, p. 79.
- 8- M. K. Gandhi: *Young India January 19, 1921* cit in Jag Parvesh Chander: *Teachings of Mahatma Gandhi*, Indian Printing Works, Lahore, 1945, p. 412.
- 9- Eric Weil: *Philosophie Politique*, Vrin, Paris, 1956, p. 233.

ټاينينيه وه فيري ده بين؛ جگه له مهش له توانای دايه هم شته گشتييه بکات به ستراتي جيبه تيکي کومه لايه تي.

ناتوندوتيزي که به زوري به بوپري، خوشويستني نازادي، دانبه خرداگرتن ده ناسرپته وه دزي سروشتي وه ستاو و جيتگره. ناتوندوتيزي دروستکهر و کارامه يه و له توانای دايه ديناميكه تي کومه لگا بياته پيشه وه و گه شه به دادگري و ديموکراسي بدات. به کورتي کومه لگاکاني نه مړو پيوستيه کي زوريان به ديناميكه تي ناتوندوتيزي هه يه تاوه کو به شيوه ي رابردو و خوي له بالاده ستي هه موو جوړه توندوتيزيه ک (سياسي، نابووري، کولتووري و ره گزي) که پياوان و نافرته تان له مافي قسه کردن و ته نانه ت له مافي ژيان بيبه ش ده کات، رزگار بکات. سه رکه وتني ناتوندوتيزي، سه رکه وتني خه باتي ديموکراتي يا خود گف توگو ي نيوان هاوولان تيانيشه بو برباردان له باره ي داهاتوي هاوبه شيان، چونکه وه ک چو ن نه ريك ويل (Eric Weil) ي فه يله سووف ده لپت: «ناتوندوتيزي، له ميژوودا و له لايه ن ميژووه وه، بووه ته نامانجي ميژوو و وه ک نامانجي ميژووش ليکده درپته وه.»⁽⁹⁾

به شی یه که م

سه رچاوه میژووییه گانی ناتوندوتیژی

۱- لائوتسه و تائو

دەرکردنی ژبیری چین به بئین گهړانه وه بۆ تائوتی کینگ زهحمهت و ههندیک جار نامووکینه. «تائو» کونترین نووسراوی تائوئیزمه. تائو له قونایکی میژوو (لهوانهیه له نیوان سهدهی شهشم تا چوارهمی پیش زاپین) یدا نووسراوه که له و ماوه یدا ولاتی چین له بهر جهنگه خویناوییه کانی نیوان دهره به گهکان له رهوشیکی په ریشاندا دهژیا. که واته دهتوانین تائو به کاردانه ویه که له بهرامبهر سیستمی فرمانرپه و له سهردهمی خویدا له قهلم بدهین. بهم پییهش په ی بوه ده بئین که بۆچی له تائو تی کینگدا نه و دسته وازانه ده بئیرین که پشت ده به ستن بوهی که لائوتسه پیاده کردنی سیاسه ته هه بییه کان (موجود) به توندی ده خاته بهر ره خنه وه. بۆ غونه له بهندی ۷۵ دهنووسییت «خه لکان برسین، له کاتیکدا فرمانرپه و له راده به دهر باجه کان زیاد ده کات. ههر له بهر نه ویه که خه لکان برسین.»^(۱) یا خود له بهندی ۷۴ دهلئی: «خه لکان له مردن ناترسن، بۆچی به مردن دهیانترسین؟»^(۲) هه موو نه مششتومرانه ی که دراونه ته پال لائوتسه، نه وه بۆ راقه که رانی دهرده خه ن که راپه رینیتیک له دژی رژی می فرمانرپه و بهر پابووه. نه م بۆچوونه هینده ناراست نییه، چونکه نابیت نه وه له بهر چاو نه گرین که تائوئیزم، له سهرتاسه ری میژووی چیندا هه لسه فه ی که مایه تی نه و خه لکانه بووه که له کومه له نه پینیه کاندا له دهری په کتر خربونه ته وه تا کو له گه ل حکومه تی نه و کاته بجه ننگن. له م رووه وه، تائوئیزم له گه ل پرهنسیپه کونفوشیوسیپیه کانی وه ک کونترۆل و نه رکه وه ده که ویتته دژایه تی. چونکه له هه لسه فه ی «تائو» دا، زیاتر جهخت

ده کریته سهر خوورووژاندن و هه ماهه نگیی سروشت. به مانایه کی تر «تائو» له جیهاندا نه نجامدانی هه یج کاریک راناسپیریت، به لکو «یارمه تی هه موو شتیک ده دات تا کو به دوا ی سروشتی خویدا بچیت.» که واته «تائو» سوود له هه موو شتیک و دهره گریت به بئین نه وه ی گیانی رکا به ری له خویدا پیشان بدات. «تائو» ته و اوکهره، به لام به و شته ی که ته و او ی ده کات له خو یایی نابیت. به بۆچوونی لائوتسه «تائو»، «دایکی» هه موو شتیکه، هه روها «باپیری» هه موو نه و شتانه شه که بوونیان هه یه. بۆیه «تائو» به خو ی نه بئیرا و، نه بیسرا و و هه میسه یی (لا یزال) یه. یه کیتیه که له و دیو فره یی ژبان ه وه. به م شپوهیه «تائو» وه کو ئا و ره وانه، هه م به راست و هه م به لای چه پدا. «ههر شتیکه یی په یدا ده بیت وابه سته یه به نه و و نه ویش نه م وابه سته ییه ره تنا کاته وه.»^(۳)

که واته «تائو» بئین نا و (wu-ming) ه. بئین ناوه چونکه شتیکه یی بابه تی نییه. هه روها له ناوچوو (wu) ه، چونکه «هه موو جیهان له بوون په یدا ده بیت، [به لام] بوون، خو ی له نه بوونه وه»^(۴) په یدا بووه. «چه مکی نه بوون له هزری تائو دا بیروکه ی بنچینه ییه. به بروای لائوتسه بوون و نه بوون ته و اوکهری په کترن. به بروای نه و، له راستیدا، بوون هه یه، وه ک چۆن فره یی هه یه. به لام بوون و فره یی هه ردووکیان له نه بوون واته له «تائو» وه سهره لده دن. به لام که بلتین «تائو» هه مان «نه بوون» ه نه وه ناگه ی نیت که تایه تمه ندییکه نیتگه تیقی هه یه.

به بروای لائوتسه «له ناوچوون» به تالاییه (خالا)، واته نه و تایه تمه ندییه نییه که له ریگه ی پینج هه سته کانه وه هه سته پیته کریت. هه روها حاله تیکه که زانای تائوئیسیت نه و کاته ی له «تائو» دا رۆده چیت ده توانیت پیی بگات. لائوتسه به م شپوهیه وه سفی «نه بوون» ده کات: «ههر تایه یه کی گالیسکه سی په ره ی هه یه، به لام کارایی تایه که به هو ی بواره بۆشه که به وه یه. بۆ دروستکردنی ژورره کانی خانویه ک، دهرگا و په نجه ره

دروست ده‌کهن، به‌لام کارایی خانووه‌که له‌بهر بواره بۆشه‌که‌یه‌وه‌یه. به‌م شیتویه بوون به سووده، نه‌بوون کاراییه»^(۵). که‌واته تائوئیستی زانا ناتوانیت به خوشبختی بگات، مه‌گهر واز له خواسته خۆیسته‌کانی بهینیت. به مانایه‌کی تر، پیوسته خۆی بیاریتیت له زیده‌رۆیی، ئیسراف و زیاده‌رۆی. جگه له‌وه‌ش، هه‌موو جووره گیانیککی رکابه‌رانه و هه‌موو ئه‌و شتانه‌ی که په‌یوه‌ستن به هه‌سته‌کانه‌وه پشتگۆی ده‌خات. چونکه به‌وته‌ی لائوتسه: «پینج‌رنگ مرۆف کوپیر ده‌کهن و پینج‌ده‌نگیش که‌ری ده‌کهن...»^(۶) که‌واته بۆ مرۆفی دانا توانای داهینان فه‌زله‌تییکی سه‌ره‌کییه، به‌بی ئه‌وه‌ی به‌ داهینانه‌که‌ی بنازیت یاخود بیه‌ویت بیته‌ خاوه‌نی.

تائوتی کینگ داوا له مرۆفه‌کان ده‌کات رتی ژيانی ساده، نارام و بی‌خه‌وش بگره‌بهر، واته ئه‌و رتییه‌ی که هیچ نیشانه‌یه‌کی ده‌سه‌لات، نیویانگ و ده‌وله‌مندی تیدا نه‌بیت. به‌م شیتویه پیوسته زانا به‌دوای «سج‌گه‌نجینه» وه‌بیت که به‌پروای لائوتسه چاکه، دان به‌خوداگرتن و پایه‌نه‌خواری. چونکه ته‌نیا به‌م ریگایه زانا ده‌توانیت بیته‌تازا، لیبوره و سه‌رکه‌وتوو. لیبوره‌یی و چاکه ره‌گه‌زی سه‌ره‌کیی فه‌زله‌ی تائوئیستان پیوسته خۆشه‌یستیش بۆ ئه‌م فه‌زله‌تانه زیاد بکه‌ین، چونکه بۆ ئه‌وه‌ی به «تائو» بگه‌ین پیوسته بتوانین سروشت و هه‌موو مرۆفه‌کامان خۆش بوین. که‌واته تائوتی کینگ ریگای ناتوندوتیژی هه‌لده‌بژیریت، چونکه به‌پروای لائوتسه «چاکه‌کردن»^(۷) تاکه ریگایه بۆ تۆله‌سه‌ندنه‌وه. له‌بهر ئه‌م هۆیه‌شه که به‌م شیتویه جه‌نگ مه‌حکوم ده‌کات: «سویای باش نامرازی مه‌ینه‌تیبیه، جیگه‌ی نه‌فره‌تی هه‌مروانه. بۆیه ئه‌وه‌ی له‌گه‌ل تائویه‌ه‌زی له شه‌ر نییه.»^(۸) به‌م پییه‌ش به‌و ئه‌نجامه ده‌گه‌ین که تائوتی کینگ شویتنیککی به‌ری له ئه‌ده‌بیاتی ناتوندوتیژی‌یدا هه‌یه، له‌م روانگه‌به‌وه دامه‌زرینه‌ره شیمان‌ه‌یه‌که‌ی، لائوتسه، وه‌ک مه‌سیح و بوودا له پیش‌په‌وانی

رتیازی ناتوندوتیژییه.

تائوتی کینگ

زانا هزری نه‌گۆری نییه
 ئه‌و هزره‌کانی خه‌لک ده‌کات به‌هی خۆی
 من له‌گه‌ل ئه‌وانه‌ی که چاکن به‌چاکه‌ی ره‌فتار ده‌کهم
 من له‌گه‌ل ئه‌وانه‌ی که چاک نین به‌چاکه‌ی ره‌فتار ده‌کهم
 به‌م شیتویه من چاکه‌ی به‌ده‌ست ده‌هینم
 من له‌گه‌ل ئه‌وانه‌ی که راستن، راستم
 له‌گه‌ل ئه‌وانه‌ی که راست نین، راستم
 به‌م شیتویه من راستی به‌ده‌ست ده‌هینم
 به‌ندی ۴۹

۲- رینما‌یه‌کانی بوودا

سیدارتا گوتاما (Siddharta Gautama) ی ناسراو به «بوودا» واته بیدار و روونکی ته‌واو، له ده‌وره‌یه‌ری سالی ۵۵۰ پ. ز له هیندستان له دایک بوو. گوتاما له هۆزی ساکیا (Cakya) بوو و له لومبینی (Lumbini) ده‌ژیا، ئه‌و شاره‌ی که ئه‌م‌ڕۆ به‌چهند کیلۆمه‌تریک ده‌که‌وتیه سنووری هیندستان و نیپاله‌وه. سوودانا (Suddhodana) ی باوکی سه‌رۆکی هۆزی ساکیا بوو که باره‌گاکیان شاری کاپیلافاستو (Kapilavastu) بوو. باوکی بوودا هه‌موو شتیکی پیوستی ئه‌نجامدا تا کوربه‌که‌ی بتوانیت له‌بواری فه‌لسه‌فه، ئه‌خلاق و خۆتندنی قیداکان و له‌خۆتندنیکی یاریده‌ده‌ر به‌هره‌مند بیت. هه‌روه‌ها به‌و ئومیده‌ی رۆژیک بیته‌پاشا، گوتامای فیتره هونه‌ری شه‌ر کرد. گوتاما ۱۸ سالان بوو که شازاده‌ی شوخ و شه‌نگ گۆیا یاشودارا (Gopa Yashodara) ی ماره‌کرد. بۆ ماوه‌ی ده‌سالان له‌گه‌ل

خیزانه‌ک‌هی له خوشگوزهرانی و نازو نیعمه‌تدا ژیا.

تا شه‌ویکیان خویاه‌کانی له‌خه‌ودا بینین که داویان لیده‌کرد واز له ژیان‌ی شازاده‌یی به‌نیت و ئاواره‌یی بگریته‌هر. به‌لام تا ئه‌و رۆژه‌گوتاما نه‌چوو‌بووه ئه‌و دیوی دیواره‌کانی کۆچک و سه‌راکه‌ی. ئینجا بریاریدا له‌گه‌ڵ گالیسه‌که‌چییه‌که‌ی به‌نیو‌گه‌ره‌که‌کانی شارو ده‌وروبه‌ریدا بگه‌ریت و جیهان ببینیت.

سه‌ره‌تا رووبه‌رووی پیره‌میردیک بوونه‌وه که له‌به‌ر پیری لاشه‌که‌ی زۆر بیه‌تیز ببوو و رووخساریکی پرچرچ و لۆچی هه‌بوو. ئه‌و کاته‌شازاده له گالیسه‌که‌چی پرسی: «ئه‌وه کتیبه‌ به‌سه‌روریشی سپییه‌وه، به‌چاوانی ریفوق کردوو و لاشه‌یه‌کی بچووک و بیچاره‌وه؟ به‌زه‌حمه‌ت و به‌هۆی گۆچان ده‌توانیت له‌سه‌ر پتییه‌کانی راوه‌ستیت». گالیسه‌که‌چی وه‌لامی دایه‌وه: «ئهمانه‌ نیشانه‌ی پیرین». ئه‌وکات گوتاما تیگه‌یشت که پیری کۆتایی مرۆقی «بمه‌». له‌پاش ئه‌وه‌ی پیره‌میردیان به‌جیه‌یشت، که‌سیکی نه‌خۆش له‌به‌رامبه‌ریان ده‌رکه‌وت، لاشه‌که‌ی له‌ په‌لوپۆ که‌وتبوو و له‌به‌ر نازار ده‌ینالاند. ئه‌وکات شازاده له گالیسه‌که‌چییه‌که‌ی پرسی: «ئمه‌ چ جۆره مرۆقیکه؟» گالیسه‌که‌چی وه‌لامی دایه‌وه: «ئمه‌ مرۆقی نه‌خۆشه». خه‌م زیاتر گوتامای داگرت. گالیسه‌که‌چی په‌له‌ی کرد تاکو له‌م نمایشه‌غه‌مگینه هه‌لت، له‌ پرتکا چوار پیاو به‌ پیشاندا تیپه‌رین که لاشه‌ی مردوو‌یه‌کیان له‌سه‌ر شان بوو، گوتاما پرسی: «ئهم پیاوانه‌ چی له‌گه‌ڵ خۆیان ده‌بن؟» گالیسه‌که‌چی وه‌لامی دایه‌وه: «ئمه‌ پیاویکه‌ جه‌سته‌ی وشک بووه، ژیان تیایدا باری کردوووه هزره‌بیری خامۆش بووه. خیزانه‌که‌ی و ئه‌وانه‌ی خۆشیان ده‌وت ده‌یبه‌ن بۆ گۆرستان». ئه‌و کات خه‌میکی گران شازاده‌ی داگرت و پرپوو له‌هه‌سته‌ی هاوده‌ردی بۆ هاوچه‌شنه‌کانی. له‌پاش گه‌رانه‌وه‌ی بۆ سه‌را، ئیتر رووخساری ئارامی به‌خۆوه نه‌بینی و ده‌مه‌و شه‌وان هه‌لسا چوو به‌خچه‌وه. له‌وه‌ی تارماییه‌کی بینی. گوتاما پرسی: «تۆ کتی و له‌کوتیه‌»

هاتووی؟» تارمایی گوتی: «من زاهیدم، له‌ ماله‌وه هه‌لاتووم تا رینگای رزگاری بدۆزمه‌وه. ئمه‌ هه‌مان ئه‌و رینگایه‌یه که پیتوبسته‌ تۆ ببیری. تیبکۆشه‌ بۆ داواکاریه‌که‌ت تا پیتی بگه‌ی. به‌دوای رینگاکه‌تدا برۆ و لیبی لامه‌ده تا پاداشته‌که‌ت وه‌ربگری... تۆ ده‌بی به‌ بوودا، مامۆستا و پیتشه‌وای ئیمه؛ تۆ رووناک‌ی به‌ جیهان ده‌به‌خشی و مرۆقیه‌تی له‌ له‌ناوچوون رزگار ده‌که‌ی».

به‌م شتویه‌ سیدارتا زولفه‌ شه‌پۆلداره‌که‌ی تراشی، جلی شایانی داکنده‌ و جلیکی هه‌ژارانه‌ی پۆشی. سالانیک له‌ کوچه‌ و کۆلانه‌کاندا ئاواره‌ بوو و خانوو به‌ خانوو داوای خیری ده‌کرد. ماوه‌ی شه‌ش سال له‌ ده‌وروبه‌ری ئوروقیلا (Uruvela) ژیا.

چوارمه‌شقی و بچ‌ جووله له‌ گۆشه‌یه‌ک داده‌نیشته. سه‌ره‌نجام تیگه‌یشت که ریاژه‌ت رینگایه‌کی رزگاری نییه‌. ئه‌و کات ئه‌و قاپه‌ برنج و شیریه‌ که کچیک پتیدابوو هه‌لگرت و خۆی به‌رووباره‌که‌دا به‌ردایه‌وه تا رینگای بۆد گایا (Bodh Gaya) بگریته‌هر. له‌وه‌ی بوو که ماری، خوی خۆشه‌ویستی و فه‌رمانه‌وایی له‌زه‌ته هه‌ستپیکراوه‌کان له‌ دژی ئه‌و راپه‌ری؛ تۆفان، بروسکه‌ و بارانه‌ سیلاوییه‌کانی نارنده‌ خواره‌وه. به‌لام بوودا هه‌مووی گۆرین بۆ گۆله‌ ناسمانییه‌کان. به‌م شتویه‌ بوودا زالبوو به‌سه‌ر تینوویه‌تی، هه‌وه‌س، له‌زه‌ت و شه‌هوه‌تدا. ئه‌و کات هزری خۆی له‌سه‌ر ره‌نجی گشتی چه‌ق پتیبه‌ست. «ئه‌و له‌میانه‌ی کاتی بچ‌ سه‌ره‌تا و بچ‌ کۆتایی ره‌وره‌وه‌ی بچ‌ کۆتای ئافریده‌کان، (هه‌ر) له‌جیهانی دۆزه‌خ و جیهانی گیانه‌وه‌رانه‌وه تا خودی خواکان هه‌مووی بینین که تا بچ‌ کۆتایی به‌رده‌وامبوون. به‌سه‌ر زنجیره‌ی هۆیه‌کاندا تیپه‌ری تا تیگه‌یشت که هۆی گشتی، تینوویه‌تی بوونه». روشنگه‌ری و گه‌یشتنی بوودا به‌ سنووری بوودای بالا به‌م شتویه‌ بوو. بوودا ئاواره‌ بووه‌وه. له‌ دتیبه‌که‌وه ده‌چوو ده‌تیبه‌کی تر. خه‌لکی فیره‌ ئایینه‌که‌ی ده‌کردن و په‌رجوو (معجزه‌)ی ده‌کرد. گه‌رپایه‌وه گاپیلا فاستا و

له گهال بنه ماله که ی دیداری نویتکرده وه. به لام هیشتا به جلی ئەوانه ی که وازیان له جیهان هیناوه دهروزی له ماله کان دهکرد. زۆری پی نه چوو که په رجوووه گه وره که ی ئەنجام دا، له سهر نیلوفه ریکی سپی به ره و ئاسمان فری، له کاتی که دا که براهما له لای راست و قایندار له لای چه پی بوون. چل سال بهم شیوه یه ژیا، رینماییه کانی بلاوده کردنه وه و چاکه ی دهکرد. له کاتی پیریدا، گۆره که ی له که ناری رووباری هیرانیا قاتی (Hiranyavati) له نیوان دوو دره ختدا ناماده کرد. دوایین وته ی بو ئاناندا (Ananda) ی قوتابییه که ی ئەمه بوو:

«ئە ی ئاناندا ناله نال مه که و بی هیوا مه به. پیویسته مرۆف دهست له هه موو ئەو شتانه هه لگړی که خوژی دهوین و دلی پیمان هه وه. چون ده بیت هه ر شتیکی په دابوو، زه روورته ی له ناو چوونی له خو ی دایه؟ چون ده بیت که بوونه وره یکی ئاوا هه تاوقه ت رووبه رووی داهیزران نه بیت هه وه؟ ئەم رهوشه ناتوانیت بگۆرد ریت... له راستیدا، ئە ی قوتابی، ئەمه ت پی ده لیم، هه موو ئافریده یه ک له ناوه چیت. به به رده وامی هه ولیده.»^(۹)

ئایینی بوودا له سهر چوار هه قیقه ته ی بالا راوه ستاوه: هه قیقه ته ی رهنج، هه قیقه ته ی سه رچاوه ی رهنج، هه قیقه ته ی رزگار بوون له رهنج، و هه قیقه ته ی ریگی رزگار بوون له رهنج.

به پیتی ئەم ئامۆژگاریه سه رتا پای ژیان دهر د و رهنجه. بوونه وهر رهنج ده کیشیت چونکه په یوه سته به «خود» وه. که واته هه زکردن له خود سه رچاوه ی رهنجه. هه زکردن له «خود» به شیوه ی وابسته یی به جیهانه وه رووده دات که ئەو هیزه پیک ده هینیت که به «کارما» (Karma) ناوده بریت. «کارما» ناکه ویت هه ژیر کاریگه ری مردنه وه و به رده وامی به ژیان ده به خشیت. ئەم رووه وه یه که ره وره وه ی ئافریده کان هه لده سو ریت و بوونه وهره کان ناچار ده کات بو دۆنادۆن (التناسخ). به کورتی به بو چوونی بوودا بو رزگار بوون له رهنج و ره وره وه ی ئافریده کان پیویسته هه ز

نه هیلین. بهم شیوه یه بو کردنه وه ی دهرگا به رووی «نیترشانا» دا، ئەو حاله ته ی که به دامرکاندنه وه ی سوداگان دیارده کریت، بوودا له ناو چوونی گشتی بو بیرو که ی «خود» پیشینار ده کات. که واته پیویسته مرۆف له ری وهستان له دژی هه موو شیوه کانی له زهت و هه زه وه، خو ی له هه موو جو ره خو شه ویستی و گونا هیک دوور بگریت.

رقیش له بوودا ییزمدا جو ره هه زیکه، به هه مان شیوه که توور هیش وایه. توور ه ی زهینی، به توور ه یی له کرده وده دا کو تایی دیت. که واته بو برینی ریگی زانایی، پیویسته مرۆف هزریکی داد په روهرانه ی هه بیت. چونکه به بروای بوودا نادا په روهری هه مان توندوتیژییه. به مانایه کی تر له فه لسه فه ی بوودا، داد په روهری و ناتوندوتیژی په یوه ندیان به یه کتره وه هه یه. به بو چوونی بوودا، ناتوندوتیژی به رزترین فه زیله یه، چونکه بو دیساتفا (Bodhisatva) ده ریایه که له سه بر و دانبه خو دا گرتن. ئەو خو شه ویستی بو دوزمنه کانی ده چینیت و له گه ل هه موو بوونه وهران ها وده ده. به گوته ی بوودا «رق گه رمتترین تایه.»^(۱۰) ده توانین رینماییه کانی بوودا له دپریکدا وهر بگرین و له داماپادا (Dhammapada) دا کورت بکه ینه وه: «خراپه نه کردن (papa)، چاکه چاندن (Kusala)، پاک کردنه وه ی نه فس (Citta)^(۱۱).

کتییی پیروزی بوودا ییه کان تی پیتاکا (واته سی سه به ته یه). به مانایه کی تر نووسینه کانی بوودایی له سی به شدا هاتوون: به شی یه که م، ناوی سوتاپیتاکا (Sutta-Pitaka) (سه به ته ی قسه کان) یه، هه موو ئەو راستییانه ی که بوودا به وانه ی وتوونه ته وه ده گرت هه خو. ئەم راستییانه شیوه ی ئامۆژگاری و گفتوگۆیان به خو وه گرتووه. به شی دووه م قبا یا پیتاکا (Viaya-pitaka) (سه به ته ی پرهنسییه کان) یه که ریازه ئاینییه کان بو راهیبه بوودا ییه کان ده گپرت هه وه. به به شی سییه م یا خود به شی کو تایی ده لپن ئابی داما پیتاکا (Abhidhamma-pitaka) (سه به ته ی ریازی باشت).

ئەم بەشە لە دوو بەشە کە ی تر ئالۆزترە، چونکە ئامانجی راقە کردن و دەستە بەندیکردنی هەموو ئەو رەگەزانیە کە مرۆڤتیک دروست دەکەن. بەم شێوەیە، بە بۆچوونی بووداییەکان تی پیتاکا ئەو ریتنمایی و ریتگایانە دەگریتهوه کە بۆ گەیشتن بە نیرفانا پتویستە بگریته بەر.

هەندیک لە ریتنماییەکانی بوودا لەبارە ی ناتوندوتیژی

- ۱- « لەبەر ئەوەی کۆیلە ی رق و پارانەوویە، راستی بە شاراوویی دەمینیتەوه.» (۱۲)
- ۲- «لەرتی چاکەکردنی بەردەوام بەریتگای نەمری دەگەین و بەهاودەردی و خیرخوازی رۆحمان کامل دەکەین.» (۱۳)
- ۳- «کینە لەگەڵ کینە هەلناکات. کینە لەگەڵ ئەوین هەلنەکات. ئەمە یاسایەکی هەتاھەتاییە.» (۱۴)
- ۴- بوودا دەلێت: دە شت هەن کردەوهی بوونەوهران بەرەو خراپە دەبەن، و ئەگەر لەم دە شتە دوورکەونەوه کردەویان باش دەبێت. ئەوانیش بریتین لە سێ گوناھی جەستەیی، چوار گوناھی زمان و سێ گوناھی رۆح. سێ گوناھی جەستە، کوشتن، دزی و زینان، چوارگوناھی زمان: درۆکردن، زمان رەشی، جنیتوان و قسە ی بێ مانان. سێ گوناھە کە ی رۆح: چاو برسییەتی، رق و لادان لەریتگای راست. بۆیە ئەم فەرمانانەتان پێ رادەگەینەم: قەتاوقەت نەکوژی، بەلکو رەچاوی ژبان بکە، هەرگیز دزی نەکە ی، شتیک نەرفینتی، بەلکو یارمەتی ئەوانی تر بدەن تاکو سوود لەبەری کارەکانیان وەرگرن. خۆت بپارتیزە لە هەموو جۆرە ناپاکییە ک و هەمیشە داوینپاک بە.
- ... ری مەدە هزری خراپ دزە بکاتە دلتهوه توورپیی لە خۆت دووربخەرەوه...» (۱۵)
- ۵- «کەواتە با بە خۆشەختی بژین، بەبێ رق بوونەوه لەو کەسانە ی کە

رقیان لە ئیمەیه! لەنیو ئەو کەسانەدا کە رقیان لە ئیمەیه، با بەدوور لە هەموو رقیک بژین.» (۱۶)

۶- «وابیت کە هیچ یەکتیکتان ئەوی تر فریو نەدات، هیچ کەسیتک ئەوی تر بەکەم نەزانیت، هیچ کەسیتک لەرتی توورەکردن و نەفرەتەوه نازاری ئەوی تر نەدات.» (۱۷)

۷- نەزانیتک کە زانیبووی بوودا پەیرەوی لەپرەنسیپی ئەوینی بێ سنوور دەکات کە حوکمە کە ی چاکە یە لەبەرەمبەر خراپە، بوودای بینی و جنیتی پێدا. بوودای پر لە دلسوژی لەبەر نەزانیی ئەو بێ دەنگ بوو. ئەو کاتە ی کە ئەو دەستی لە جنیتوان هەلگرت، بوودا لیتی پرس ی: «کورم، ئەگەر کەسیتک ئەو دیاریە ی کە پیتی دەبەخشرت پەسەندنەکات، ئەو دیارییە بۆ کێ دەبیت؟» پیاو کە وەلامی دایەوه: «لەوکاتەدا بۆ ئەو کەسە یە کە دیاریە کە ی پتیشکەشکردوو.» بوودا گوتی: «کورم، تۆ جنیتوت پێدام، بەلام من جنیتوکانی تۆم پەسەند نەکردن و هیوادارم بۆ خۆت هەلیانگری. نایا ئەوانە نابنە مایە ی لەناو بردنت؟ وەک چۆن دەنگدانەوه (Reflex) هی دەنگەو سێبە ریش مولکی جەستە یە، بێگومان خراپەش خراپە کار نازار دەدات.»

پیاو کە وەلامی نەدایەوه بووداش بەوشیوویە بەردەوام بوو: «خراپەخوازی کە مرۆڤی بەریت بێ ریت دەکات بۆ کەسیتک دەمینیتەوه کە تف لە ئاسمان بکات. ئاوی دەمی ئاسمان پیس ناکات، بەلکو دیتە خواریەوه بەرخۆی دەکەوی و خۆی پیس دەکات... پیماوی جنیتودەر بەشەرمە زارییەوه رۆشت، بەلام گەرایەوه و پەنای بۆ بوودا، دارما (Dharma) [تەقوا] سانگا (Sangha) (چینی نەجیب و پەیرەوانی بوودا) برد (۱۸).

۳- بەهەگەفاد - گیتا:

بەهەگەفاد-گیتا (Bhagavad-Gita) پر خۆینەرتترین و بەنرخترین کتیبی

کولتوری هیندو سه. به گوتی رای بهادور لال (Rai Bahadur Lal Baijnath) له سه ره تای سه دهی بیسته مدا، هیشتا « تاکه کتیبه بو هیندو سه کان». ههروه ها گیتا له رۆژئاواش خۆتینه و ستایشکاری زۆرن. له نیتو که سایه تیبه رۆژئاوا ییبه کاندایا که ئەم کتیبه یان خۆبندۆته وه ده توانین ناوی که سایه تیبه زۆر به ناوبانگه کانی وه کو هیگل، شوپنه اوهر، نیمه رسون، تورو، ئەلبیرت شوایتزه و زۆر بیربار و نووسه رانی تر به یین. بهلام ناوبانگی جیهانی ئەم به ره مه قهرزاری چیه؟ بهه گه قناد-گیتا چیه؟ چۆن ده توانین ئەم به ره مه به یه کتیک له سه رچاوه میژوو ییبه کانی ناتوند و تیژی بژمیرین؟

بهه گه قناد-گیتا یا خود (سرودی پهروه دگار) به شیکه له داستانی که وره یی هیندی ماها بهاراتا (Mahabharata). ماها بهاراتا چیرۆکی شه ریکه که دوو لقی بنه ماله یه ک ده خاته به رام بهر یه کتره وه، له لایه که وه پینج کوری پاندو (Pandu) (که ئه رجونا (Arjuna) یه کتیک یانه) و له لایه که ی تر مامه که یان دهریتار شترا (Dhritarashtra) و دور جو دهن (Duryadhama) له گه له هشتا و نو برابدا. ماها بهاراتا له نیتوان سه دهی چواره می پ. ز و سه دهی چواره می زایینیدا نووسراوه. له گه له هه موو ئەمه دا، بهه گه قناد-گیتا که ته نیا به شه کانی ۲۳ تا کو ۴۰ ی ئەم داستانه هیندی به گه وره یه پیکده هینیت له ده وره یی سالی ۱۵۰ زایینی نووسراوه.

کتیبه که به دیمه نیککی شه ری نیتوان دوو له شکره که ده ست پیده کات. شا دهریتار شترا، مامی ئه رجونا کویره. قیاسا (Vyasa) ی زانا (نووسه ری گرمانه یی ماها بهاراتا) توانای بینینی شه ره که ی بو ده ره خستینیت. بهلام شا به کویری مانه وه ی له م برا کوژی به پێ خۆشتره. ئەوکات قیاسا داوا له سانجیا (Sanjya) ی گالیسه که چیه شا ده کات هه واله کانی گوهره پانی شه ری بو بگبیرته وه، بو به ده توانین سانجیا به گبیره وه ی چیرۆک و که سایه تیبه یارمه تیدهر له قه له م بده یین، که خۆتینه رانی گیتا به هوی ئه وه وه به

نامۆژگاری به کانی کریشنا و ئه رجونا ئاشنا ده بن. کریشنا (Krishna) وه کو هاو ده م و گالیسه که چی ئه رجونا دیته ناو گوهره پانه که وه. به لام له هه مان ده سپتیک کتیبه که دا وه کو خوا به کی باشتر و نیشانه ی هیزی بوونه وه ره ده ره که ویت که جار به جار دیته سه ر زهوی تا کو له کاتی په شتویدا سیستم به رقه رار بکات. به م شتویه ئه ۱۸ به شه ی پیکهاته ی بهه گه قناد-گیتا پیک ده هینن هه مو یان وه ک رینمایه ئه خلاقیی کریشنا ده خرینه روو.

کتیبه که ی به رینمایه تیوری و پراکتیکه کانی کریشنا له مه ر جه وه ره ی کار و خۆناسی ده ست پیده کات. ئەم رینمایانه به باب ته گه لیککی دیکه له مه ر ئه و په یوه ندییبه که له نیتوان قوربانیدان و کرده دا هه یه ته و او ده بن. پاشان داوا له خۆتینه ری کتیبه که ده کات که له و کیشمه کیشه ی که له نیتوان چاوپۆشی و کرده وه دا هه یه رامینیت. ئەو کات کریشنا داوا له ئه رجونا ده کات که بیربکاته وه له مه ر باب ته زه حمه ته کانی تری وه کو ناسینی کریشنا، ده رکه وتن (تجلی) ی خوا و باوهر. به م شتویه له زنجیره ی ئه و گفتو گو بانه ی که کو ی بهه گه قناد-گیتا پیکده هینن، رینمایه رۆحییبه کانی کریشنا ئه رجونا ده گوژن، که به نۆره ی خۆیان ده بنه مایه ی خۆشویستنی خوا (بهاکتی-Bhakti) له ئه رجونا دا. کرۆکی ئەم ئه وینه، کو نترۆ له (یوگایه) که ئیمکانی جله و کردنی شه هه واته کان به مرۆقی جه نگا وه ده به خشیت تا ببیته مرۆقیکی کو نترۆ لیمو (یوگی).

سه ره نجام بهه گه قناد-گیتا به رافه یه کی سانجیای گبیره وه به م شتویه کو تایی پیدیت:

«به م شتویه، و تووژی قاسودیتا (Vasudeva) م له گه له کوره ناو داره که ی پریتا (Pritha) بیست، گفتو گو به کی سه ر که مرۆف ناچاره ئافه رین و ده ستخۆشی لیکات. به لوتفی قیاسا، من ئەم نه نیتی به بالایه، واته یوگام له زمانی مامۆستای یوگا کریشنا وه کو کرده وه. کریشنا، خۆی فیره ئه و ره مزانه ده بوو... له وی که کریشنا خوا ی یوگا بیت، له وی ئه و کوره ی که

تیرهاو پیژیک لیتها تووه پریتا بیت، من لهو پروایه دام هه میسه لهوئ بهختی باش، سهرکه وتن و بهخته وهری ههیه.»^(۱۹)

کهواته، بهه گه فاد-گیتا وهک جوژیک له خوژینه وه وهک وتوو پیژیک به مشتمر ده خاته پروو. له هه قونایگی کتیبه که دا، کریشنا لهو کیشمه کیشمه مه عنه ویبه که رۆحی ئه رجونا نازار ده دات ناگاداره و به ریگایه کی تایبه تی رینمایه ئه و ده کات تا کو بتوانیت کیشمه کیشمه ده روونیه کانی نه هیلیت. کریشنا داوای لیده کات که س نه کوژیت. به لکو چاوپوشی له خوشبوستنی بهری کرده کانی بکات، ئه رجونا فیتر ده بیت که چون به سهر هه ست و کرده وه کانی زالبیت، به بی ئه وهی گوره پانی جهنگ جیبه لیت. له گه ل ئه وهی که هه موو وتوو پیژیکه کانی نیوان کریشنا و ئه رجونا له گوره پانی جهنگدا روو ده دن، بهه گه فاد-گیتا به ره مه یک نیبه که سه رمایه که ی توندوتیژی بیت. ته واو به پیچه وانوه، گیتا بانگه شه ی پشتیوانیکردن له «ahimsa» (ناتوندوتیژی) ده کات. کریشنا له میانه ی رینمایه کانی به ناشکرایه ی توندوتیژی و کاری خراب سه باره ت به ئه وانی تر ره تده کاته وه.

بهم شیوهیه تیوری ئه خلاقه بهه گه فاد-گیتا ته نیا تایبه ت نیبه به شه ری براکوژی له ماهابهاراتا دا، به لکو په یوه سته به هه موو جه ننگه کان. به گوته ی فه یله سووف و زانای به ناوبانگی هیندی شری ئوریندو (Sri Aurbindo bindo)، له کتیبی چهند نامه یه که له مه ر گیتا: «ژیان گوره پانی جهنگ و مهیدانی مردنه، ژیان Kuruksetra یه.»^(۲۰) ههروه ها گاندیش لهو پروایه دایه، چونکه ئه و جه ننگه ی له ماهابهاراتا دا وه سفکراوه به «نمونه یه کی بی ژیدهری میژووی»^(۲۱) ناوده بات. ههروه ها ماهادیتف. داسای، پالپشتی له بوچوونی گاندی ده کات. به پروای ئه و به هیچ شیوهیه که ناتوانین بهه گه فاد-گیتا به وتوو پیژیکه میژووی دابین.»^(۲۲) رافه که ری گیتا، رادا کریشنان (Radha Krishnan) یش کۆکه له گه ل ئه وانی

تر و به راستی ده لیت که له بهه گه فاد-گیتا دا «زیاتر له جارن له رهنگدانه وه کانی گوره پانی جهنگ دوورده که وینه وه بو ئه وهی له وتوو پیژی نیوان خوا و مرۆف نریک ببینه وه.»^(۲۳)

کهواته ناتوندوتیژی جیگه ی له دلی بهه گه فاد-گیتا دا گرتوه. له م کتیبه دا، په یقی «ahimsa» چوارجار (له به شه کانی ۱۰:۵، ۱۳:۷، ۱۶:۲، ۱۷:۱۴) دووباره ده بیته وه. له گه ل هه موو ئه مه شدا، ئه م چه مکه وهک هوکمیکه ره ها نه هاتوه. کرۆکی ناوه ندی بهه گه فاد-گیتا مه سه له ی ناتوندوتیژی نیبه، له گه ل ئه وه شدا فه لسه فه یه که ده هینتیه پیش که بنچینه ی ناتوندوتیژی به هیز و جیگیر ده کات. جه وه ره ی رینمایه کانی گیتا، توانای په سه ندکردنی کرده یه به بی نیگه رانبوون له مه ر بهری ئه و کرده یه. گیتا داوا له خوژینه ده کات له رتی وازه یان له هه موو جوژه خو شه ویستی و به رژه وه ندی خوازینیکه که سی ریگای به رزی مه عنه ویبه ت هه لپیژیت.

ناتوندوتیژی له نیو ئه و بیست و شه ش سیفه ته دایه که پیوسته له تاکدا هه بن تا کو بتوانیت به م به رزیبه بگات. کهواته په یامی گیتا زور روونه. ئاموژگاری گیتا بو مرۆفه کان ئه وه یه که ده رفه ت به نیگه رانی نه دن، چونکه نیگه رانی و هه رسانی سه رچاوه ی خه م و کۆقانن. بوژه پیوسته هزرت ئارام و ئاسوده بیت. چونکه جه سته و هه ست له مرۆفدا به بنچینه ناژمیردرین، به لکو رۆحه که ی بنه مایه کی نه گور و له ناو نه چوه. بوژه له گیتا دا هاتوه: «ته سه ورکردنی ئه وهی که که سییک یه کتیکه تر ده کوژیت، بیرکردنه وه له وهی که سییک ده کوژیت، سه رتاپا هه له یه؛ نه که سییک ده کوژیت و نه که سییک ده کوژیت»^(۲۴) کهواته جیگه ی خو به تی ئیمه ش وه کو فینویا به افه (Vinoba Bhave) پیمان و ابیت ته گه ر «ahimsa» (ناتوندوتیژی) و «satya» (راستی) سه ره تا و کۆتایی یوگای دوا مه به ست بن که له گیتا دا له لایه ن خواوه فیتره مرۆف ده کریت، پیوسته ئه وه په سه ند

بکهین که ئەم کتیبە بنچینهیەکی گرنگی فەلسەفەیی ناتوندوتیژییە.

چەند دەستەواژەیهکی بەهەگەفاد-گیتا:

- ۱- ناتوندوتیژی، جیگیری رۆح، رازیبوون، پەشیمانی، خێر، ناوبانگ، هەموو شتووە جۆراوجۆرەکانی بوونی پیش منی تەنیا. (۱۰: ۵)
- ۲- خاکەراییی (التواضع)، راستگۆیی، دانەخۆداگرتن، دەستپاکی، ریزگرتن لە مامۆستا، خاوینی، برۆای یەقین، خۆدوورگرتن لە خراپە (تەقوا). (۱۳: ۷)
- ۳- ناتوندوتیژی، راستی، دانەخۆداگرتن، لیبووردن، ئارامی، راستگۆیی، دلسۆزی، کەس نازارنەدان، میهرەبانی، شەرم، ئاسوودەیی خەیاڵ. (۱۶: ۲)
- ۴- ئایینی خواپەکان، براهمانەکان، مامۆستاکان و زانیان، خاوینی، داد، داوین پاکی و ریزگرتن لە ژیان، ئەوانە ریازەتی کارن. (۱۷: ۱۴)

۴- جەینیزم

جەینیزم (Jainism) یەکیکە لە بزافە مەعنەوییه گەورەکان که له ماوهی قوناغی پاش قدایدا، له دەورووبەری سەدهی پینجەمی پیش زاین، هزری هیندی فۆرمەله کرد. لەم روانگەیهوه، جەینیزم نەریتیکی ئایینی هاوکاتە له گەل بووداییزم. له راستیدا، جەینیزم وهکو بووداییزم، رووبهرووی ئەو خەله ده‌بیتتوه که له هیندۆسیه‌دا دروست بووه و پیاوه‌کردنی کاستیزم (Castism) ده‌خاته ژێر پرسیاره‌وه. له دەورووبەری سەدهی پینجەمی پ.ز، بوودا گوتاما ریبازی چوار راستیی پیرۆز (Catvariarya Satyani) ی راگەیاندا و رهنج و نا به‌رده‌وامیی ژبانی مۆقی به‌راست زانین. له هه‌مان سه‌رده‌مدا، شارادهامارا جناتیپوترا (Vardhamarma Jnatiputra) ی زانا که دواتر

به‌ماهاقیرا (Mahavira=پالنه‌وانی گه‌وره) ناسرا شیتوای زالبوون به‌سه‌ر هه‌سته‌کاندا ی له ریبگی قه‌ده‌غه‌کردنی په‌یتا په‌یتاوه خسته‌پوو و ره‌وشتی خۆی کرده نمونه. ماهاقیرا له سی سالی‌دا ماله‌وه‌ی به‌جیه‌تشت و ماوه‌ی دوانه‌ سالان له‌پیناوی دۆزینه‌وه‌ی ریبگی رزگار بوون ئاواریی هه‌لبژارد. سه‌ره‌نجام له تهمه‌نی ۴۲ سالی‌دا رۆشنایی بینی و بوو به‌زانای سه‌رکه‌وتووی جینا (Jina). ماهاقیرا ریبازی رۆحانییه رووته‌کانی بونیاتنا و ماوه‌ی سی سال خه‌ریکی وانه وتنه‌وه‌ی ئایینه‌که‌ی بوو. ئەو له سالی ۶۸ پ.ز، له تهمه‌نی هه‌فتا و دوو سالی‌دا له پاتنا (Patna) کۆچی دوا‌یی کرد.

ئهم‌رۆ که‌سایه‌تی ماهاقیرا بابه‌تی ریبازتیکه له هیند. که‌واته جەینیزم واته ئەو ریبازه‌ی که له‌لایه‌ن جینایه‌که‌وه خراوه‌ته‌پوو. جینا‌کان ئەو که‌سانه‌ن که به‌جله‌وکردنی شه‌ه‌واته دونیاییه‌کانیان، واته به‌جله‌وکردنی پینج هه‌سته‌کان به‌مه‌عریفه‌ی بالا گه‌شتوون. جینا له‌رتی گۆرینی ریبگی «کارماکان»، به‌مه‌عریفه‌ی بالا ده‌گات و ئەو تهمه‌نه‌ی که ماویه‌تی له «دارما پرابهاثانا» (Dharma prabhavana) ده‌گوزه‌رتنیت و خه‌لکان فیه‌ره‌په‌نسیپه‌کانی جەینیزم ده‌کات. هه‌روه‌ها له‌به‌ر ئەم ئه‌رکه به‌رزه‌یه که هه‌ر جینایه‌ک به «تیرسینکارا» (Tirthankara) یش ناوده‌بریت، واته ئەو که‌سه‌ی که بۆ مۆقه‌کان به‌له‌میک له «دارما» دروست ده‌کات و بۆ په‌رینه‌وه له‌زه‌ریای ژیان یارمه‌تیان ده‌دات.

به‌پیتی یه‌که‌مین په‌نسیپی جەینیزم، مۆف بوونه‌وه‌ریکی دوا‌لیزمییه، واته هه‌م ماددییه و هه‌م مه‌عنه‌وی. به‌ده‌سته‌واژه‌یه‌کی تر، مۆف بوونه‌وه‌ریکی ته‌واو و کامل نییه. چونکه رۆحی «جیفا» (Jiva) ئەو شوینه په‌سه‌ند ده‌کات که «کارما» به‌سه‌ریدا ده‌سه‌پینیت. بۆیه، رۆحی مۆف به‌دونادون (تناسخ) ه‌جۆراوجۆره‌کاندا تبه‌ده‌په‌رتیت و ره‌وره‌وه‌ی ئافریده‌کان (Samsara) ده‌بریت، هه‌ندیک جار له‌شیه‌وی جوان و هه‌ندیک جار له

شیتوهی ناشیریندا. بهم جوړه کاتیک که ماده دهسه لاتته کهی به ته وای پیاده بکات، «کارما» هممو کاریگره ربه کهی چی ده هیلتیت. له روانگه یه وه، جیهان له نیتوان گیاندار (جیفا) و غهیره گیاندار یا خود ره گزی بی گیان (تاجیفا - Agiva) دا دابهش بووه. فلسفه یه جیهینیزم به گشتی له سهر کردهی به رامبهری نیتوان هم دوو بنه مایه راوه ستاوه. به مانایه کی تر، کردهی به رامبهری نیتوان هر شتیکی گیاندار و هر شتیکی بی گیان، چونکه ده بنه هوئی داهیتانی کوله گه کانی ژیان وه که له دایکبوون، مردن و تد...

به پیتی جیهینیزم پینج ره گزی بی گیان روو به روو بووی روح دهوستان: ماده، فهزا (Akasa)، کات (Kala)، «دارما» (هوئی جووله) و نادارما (هوئی جیگیری = Adharma). هه لومه رجه گشتییه هه یه کان بهم شیتوهیه پیناسه کراون. پتویسته ئیستا بینین به چ شیتوهیه که ماده وابهسته یه به روچه وه. «کارما» که به خوئی مادییه و له ریگه ی پرؤسه یه که وه که پتی ده لئین «ناسرافا» (Asrava) وابهسته یه به روچه وه، وا له روح ده کات که به رده وام له دایکبیته وه (سامسارا) و بهم شیتوهیه شوپنیتیکی Band-ha (به رده وام) به سهردا دهسه پینیت. که واته روح بوئه وهی له جهسته به ولاره تر پروات پتویستی به یاسای نه خلاقیه بوئه وهی ریگاکانی بی پیشان بدات.

بنه ما نه خلاقیه کانی جیهین له پینج رینمایي یا خود فرماندا هاتوون که پتیمان ده لئین «Vartas». پتویسته له هه موو هه لومه رجه کانداهم خواستانه ره چاو و جیبه چی بکرتین. به کهم قه دهغه کردن، یاسای حقه یی «ahimsa» (ناتوندوتیژی) یه.

له لای پهیره وانی جیهینیزم «نه کوشتن» یاسای بالایه. که واته هر روحنیه کی جیهین پتویسته خوئی پپارتیزیت له کوشتنی هه موو بوونه وه ریگ. چونکه له جیهینیزمدا شهر، تازاردان یان له ناوردنی بوونه وه ران گه وره ترین تاوانه. سوترا (Sutra) کانی جیهینیزم، وه کو

ناکارانگا - سوترا (Acaranga-Sutra) و شوسترا کرانگا - سوترا (Sustrakrtan-ga-sutra) له هه موو لاپه ربه کدا دوویات ده که نه وه که کوشتن (himsa) گونا هیتیکی گه وره یه. که واته به پیتی ناکارانگا - سوترا (۱ و ۴ و ۱) «نابیت هیچ گیانله به ریگ بکوژری، نه فرمانی کوشتنی بدری، نه بکری به کوبله، نه نه شکله نجه بدری و نه هیرشی بکرتیه سهر.»^(۲۵)

بهم شیتوهیه، پتویسته هه موو روحنیه کی جیهین ریز له ژیان بگریت له هه موو شیتوه کانداه، چ مرؤف بیت، چ گیانه وهر، گیا، ناو یا خود ته نانهت ناگریش. بهو پتیهش ناگر کردنه وه قه دهغه یه، چونکه به پیتی رینمایي شوسترا کدتاگا - سوترا (۶ و ۷ و ۱) «ناگر کردنه وه وه کو کوشتنی بوونه وهران وایه و کوژاندن وهی ناگر کوشتنیه تی؛ که واته نه و مرؤفه زانایه کی که بایه خ به یاسا ددهات ناگر ناکاته وه.»^(۲۶) بوئه پتویسته بو چاکه خوازی سه بارهت به هه موو بوونه وهران، توندوتیژی بخه یته لاره. جگه له وهش پتویسته خوئی پپارتیزی له درؤ کردن و چاوپوشی له هه موو جوړه خاوندارییه که بکه ی. که واته پیاوی تاینی جیهین، ahimsa به هه موو شیتوه کانییه وه له چالاکیه کانی له شی، زهینی و قسه کردنیدا به کارده هیتیت. زاهیدی جیهین ناوارییه ده گرتیه بهر. خاوه نی هیچ شتیکی نییه، هر گیز ناگر ناکاته وه. ته نیا ناوی هه لقولاو و کانی ده خواته وه. هه میسه به پتی په تی ریگه ده بریت و بوئه وهی زهوی تازار نهدات هه رگیز هیچ هوئه که بو جیگورکی به کارنا هیتیت. به دی هاتنی خود نه و که ماله یه که داوای ده کات و ahimsa یاسای بالایه (ahimsa paramo dharma) بو گه بشتن بهم نامنجه.

چهند رینماییه کی جیهینیزم:

۱ - «هه موو بوویک له تازار بیزاره، که واته نابیت بیان کوژی. فوونه ی کاملی زانایی نه کوشتنی زینده وهرانه.»^(۲۷) (کرتانگا - سوترا ۳ و ۱ و ۱۰ و ۱)

۲- ئەو مەرۆڭە زانايەى كە بىرى رۆشن بۆتەو پىتويستە خۆى له تاوان دووربگريت، ئەوكات ئەو خراپيانە دەبينىت كە له كوشتتەو سەرھەلدهەن...»^(۲۸) (سوتركاريتانگا- سوترا Sutrkartanga- sutra ۲۱ و ۱۰)

۳- ئەو ەى گيانەوهران تازار دەدات، تى ناگات و خۆى له تاوان بەدوورناگريت...»^(۲۹) (ئاكارانگا- سوترا ۶ و ۱ و ۱)

۴- «ئەى مامۆستا! يەكەمىن بەلنى گەورە خۆبەدوورگرنتە لەتازاردانى بوونەوهران. من خۆم له هەموو جۆرە تازاردانىكى بوونەوهره ورد و گەورەكان، بزۆك ياخود وەستا و بەدووردهگرم. من هېچ زىندهوهرىك تازار نادەم، نابه هۆى ئەو ەى ئەوانى تر تازاربان پى بگەيەنن و تازاردانىان پەسەند ناكەم. من له ژياندا، دەست بۆ [هېچ يەكەىك له] سى جۆر [كارى زىانمەندى] رۆح، قسەكردن و جەستە نابەم. نابه هۆى ئەو ە و پەسەندى ناكەم. ئەى مامۆستا [له گوناھە كۆنەكانم] پەشيمانم، سەرزەنشيان دەكەم، بە ناراستيان دەزانم، من واز له ئاتمان (atman) ى خۆم [لهگەل ئەو شتەى كە شايستەى سەرزەنشتە] دەهينم. ئەى مامۆستا! من يەكەمىن بەلنى گەورە بەجى دەگەيەنم. خۆبەدوورگرنتە لە تازاردانى هەموو بوونەوهران.»^(۳۰) (داساسروتاسكاندا- سوترا- Dasarutaskanda sutra) ۱ و ۴)

۵- زەردەشت و ئايىنى زەردەشتى

زەردەشتىيەت ئايىنىكە لەجيهاندا كەمتر ناسراو ە. ئەمەش لەبەر چەند هۆبەكە. ئەم نەناسراووبىەى، يەكەم لەبەر كەمى ژمارەى زەردەشتىيەكان (۲۰۰،۰۰۰ كەس) ە. جگە لەوەش، زۆربەى رۆژئاواوبىەكان ئەو ەى كە نىچە بە «Zarathoustra» ى ناو دەبات تىكەل بە زەردەشت، پىغەمبەر و زەردەشتىيەت كروو ە. سەرەنجاميش، هەر وها ژمارەبەكى زۆر كەم لىكۆلئىنەو ەى ناپسپۆزى تايبەت بەم ئايىنە ئەنجام دراون.

زۆربەى ئەو بەرھەمە ژىدەربىيانەى كە له ئايىنى زەردەشتىيان كۆلئىو ەتەو بە دەستى گەورە پىاو و زانايانى مپترووى ئايىن و پسپۆرە ئىرانىيەكانى كۆن نووسراون. زۆربەى خوتنەرە ئاسايىبەكان بە زەحمەت لەم بەرھەمانە تىدەگەن. بەم شىو ەبە خەلكى بازارى بە بەردەوامى ئايىنى زەردەشتى بە ئايىنى ئاگر و زەردەشتىيەكان بە ئاگرپەرست دەزانن. لەگەل ئەو ەى له ئايىنى زەردەشتىدا ئاگر رەگەزىكى پىرۆزە، وپراى ئەو ەش پىتويست بوو بە خۆ دوورگرنتە له و ەى سەرتاپاگىر، گرنگى فەلسەفى- ئەخلاقى ئەم ئايىنە بەكەم نەزانن. لەبەر دوو هۆ، يەكەم، ئەم ئايىنە كارىبەگەرىيەكى زۆرى كرو ەتە سەر هزرى يونانى و ئەفلاتونىيە نو ەبەكان. دوو ەم، دەتوانن ئەم ئايىنە بە يەكەىك لە سەرچاو ە سەرەكسىيەكانى هزرى دادپەرورەبخوازى و ناتوندوتىشى له قەلەم بدەين. لەگەل ئەو ەى كە زەردەشت پىغەمبەرى چاكسازى و كرو ەو ەبە نەك پىغەمبەرى چاوپۆشەن و وەستان، لە هەموو رووبەكەو ە ئەو پىغەمبەرى ئاشتى و ئومىدە.

جىاوازىبەكى زۆر لە نىوان پسپۆرەكانى ئايىنى زەردەشتىدا لەمەرى مپترووى لەداىكبوون و مردنى زەردەشت هەبە. «دوورترىن كات كە بۆ زەردەشتىيان داناو ە سەدەى هەژدەبەمى پ.ز، و نزىكترىنشىيان سەدەى شەشەمى پ.ز»^(۳۱). «موى بويس (M.Boyce) ماو ەى نىوان ۱۴۰۰ و ۱۲۰۰ پ.ز، پيشنيار دەكات.»^(۳۲) بەپىتى نووسىنە پىرۆزەكانى ئايىنى زەردەشتى، زەردەشت ئەو پىغەمبەرىيە كە لەكاتى لەداىكبووندا پىدەكەنى. سەرەپراى ئەو ە، سروشتىش بە لەداىكبوونى زەردەشت شادمان بوو ە، لەكاتىكدا كە هتە خراپەكارەكان بە قوولابى زویدا چوونەتەخوار. بەرپراى پسپۆرانى ئىرانى كۆن، ناوى «زەردەشت» لەزاراو ە لاتىنى «Zoroastres» وەرگىراو ە، بەلام لە ئافىستا (كتىبى پىرۆزى زەردەشتىيەكان) دا ئەم ناو ە بەشپۆ ەى «zarathustra» هاتوو ە. دەستەواژە پەهلەوبىيەكەى «Zaratus» ە، (بەلام) ئىستا لە فارسى ئەمرو ەدا بە زەرتوشت (زرتشت) ياخود

زهردوشت («zardosht») ناوی ده‌بن. ئەم ناوێ له دوو وشه پێک هاتووه: «زەر» (zar) به‌مانای «پیر» یان «توور» و «ئوشترا» (ustra) واته و شتر (=خاوهنی و شتری پیر یاخود توور) (۳۳).

له نووسینه پیرۆزه‌کانی ئایینی زهردهشتیدا هاتووه که زهردهشت پێغه‌مبەر دوو جار به ویستی خوا له مردن رزگاری بووه. له کاتی مندالیشدا گورگ و ئەسپه‌کان ئه‌ویان له هێزه خراپه‌کاره‌کان پاراستووه. زهردهشت له ته‌مه‌نی بیست سالییدا ماله‌وه به‌جێده‌هێلێت تا ریگای راستی و دادپه‌روه‌ری بدۆزێته‌وه. بیست ساڵ دواتر رووناکی ئیزه‌د به‌شێوه‌ی گه‌وره‌ی فریشته‌ی قوه‌ۆ مانا (Voho Manah) ده‌بینیت. بۆ ماوه‌ی ده‌ ساڵ، فریشته‌که زهردهشت به‌ره و ئاهورامه‌زدا، واته ئیزه‌دی بالا رێنمایی ده‌کات. به‌م شێوه‌یه زهردهشت چه‌ندین جار له‌گه‌ڵ ئاهورامه‌زدا و شه‌ش ئامشا سپێنتاس (Amsha Spentas) دیدار ده‌کات و فێره پره‌نسیپه‌کانی راستی و چاکه‌ ده‌بیت، به‌لام له‌ ماوه‌ی ئەم ده‌ ساڵه‌دا ته‌نیا ده‌توانیت به‌کس بپنێته‌ سه‌ر رێبازه‌که‌ی، ئه‌ویش کورپه‌ مامه‌که‌یه‌تی که ناوی مایدیۆماه = Maidhyomah ه. به‌لام دوا‌ی دوو ساڵ له‌گه‌ڵ شا فیشتاسه‌پ رووبه‌پروو ده‌بیته‌وه و ده‌عه‌وتی ده‌کات بۆ ئایینه‌که‌ی. بۆیه، پێشه‌وا ئایینییه‌کان پیلان له‌ دژی ده‌گێرن. زهردهشت به‌تاوانی جادوگه‌ری ده‌خه‌رتیه‌ زیندانه‌وه. له‌همان کاتدا، ئەسپه‌ خۆشه‌ویسته‌که‌ی شا ئیفلیج ده‌بیت، زهردهشت هه‌ولێ چاره‌سه‌رکردنی ئەسپه‌که‌ ده‌دات به‌مه‌رجێک شا په‌یوه‌ندی بکات به‌ ئایینی نوێه‌.

شا ئایینه‌که‌ی په‌سه‌ند ده‌کات و زهردهشتیه‌ت ده‌بیته‌ ئایینی ره‌سمی ده‌رباری فیشتاسه‌پ. له‌ماوه‌یه‌کی که‌مدا ئایینی نوێ له‌ سه‌رتاسه‌ری ولا‌تدا بلا‌وده‌بیته‌وه. به‌پیتی چیرۆکه‌ ته‌قلیدییه‌کان، زهردهشت سی جار ژن ده‌هینیت. ده‌بیته‌ خاوه‌نی سی کورپ و سی کچ، سه‌ره‌نجام له‌ ته‌مه‌نی ۷۷ سالییدا کۆچی دوا‌یی ده‌کات. له‌ چیرۆکه‌ کۆنه‌کاندا هاتووه که زهردهشت له

کاتی په‌رستندا له‌ په‌رستگا به‌ده‌ستی تورانییه‌کان ده‌کوژیت (۳۴). له‌ بنه‌چه‌دا ئایینی زهردهشتی له‌سه‌ر بۆچوونیکی دوالیزمی له‌مه‌ر جیهان راوه‌ستاوه. سیستمی ئیزه‌دی دوو بنه‌مای له‌ جیهاندا هه‌یه: له‌لایه‌که‌وه چاکه که ئیزه‌دی بالا سمبۆله‌که‌یه‌تی، به‌رجسته‌بوونی راستی و رووناکییه. له‌لایه‌که‌ی تره‌وه خراپه که نیشانه‌ی تاریکی، وێرانی و سته‌مه. به‌م شێوه‌یه بیروکه‌ی چاکه و دادپه‌روه‌ری له‌م ئایینه‌دا پایه‌یه‌کی به‌رزیان هه‌یه. له‌ ئایینی زهردهشتیدا، دادگه‌ری نه‌ک به‌ته‌نیا له‌مه‌ر مرۆف به‌لکو له‌باره‌ی گیانه‌وه‌رانیشه‌وه پیاده‌ ده‌کریت (بگه‌رپه‌وه بۆ یه‌سنی ۲۹ - سه‌روودی گوشورشان که گا سکالا له‌ دل‌ه‌قیی مرۆف ده‌کات له‌لای ئیزه‌دی نه‌مر).

ده‌توانین جوانترین ده‌سته‌واژه‌کانی ئایینی زهردهشتی له‌ یه‌سنه‌کاندا بدۆزینه‌وه که له‌ دوعا، په‌سه‌ندکردن و دانپێدانانه‌کان پێک دێن. له‌نیوان چه‌فتا و دوو هات له‌ یه‌سنه‌کاندا، چه‌قده هات له‌و پینج گاهانه‌ن که کۆنترین به‌شی ئاقیستا و هه‌روه‌ها کۆنترین به‌ره‌می ئەده‌بی ئێرانین که ماونه‌ته‌وه. زهردهشت خۆی ئەم سه‌روودانه‌ی وتوونه‌ته‌وه؛ یه‌سنه‌کانی هاپتان هایتی په‌خشانن و له‌ پاش گاهه‌کان کۆنترین به‌شی ئەقیستان.

۱- ئاهونا‌قایت (Ahunavaiti) (یه‌سنی ۲۸ تا‌کو ۳۴)

۲- ئوشتا‌قایت (Ushtavaiti) (یه‌سنی ۴۳ تا‌کو ۴۶)

۳- سپینتا مایینتا (Spenta Mainyu) (یه‌سنی ۴۷ تا‌کو ۵۰)

۴- قوه‌وخشاترا (Vohu Xshathra) (یه‌سنی ۵۱)

۵- فاهیشتویشت (Vahishtoishti) (یه‌سنی ۵۳)

و یه‌سنه‌کانی هاپتانهایتی (Haptanhaiti) (یه‌سنی ۳۵ تا‌کو ۴۱)

بۆ زیاتر روونکردنه‌وه‌ی گوته‌کامان، چه‌ند ده‌سته‌واژه‌یه‌کمان له‌ گاهه‌کان هه‌لبژاردوون. ئەوانه‌ خۆیان به‌ ته‌نیا نیشانده‌ری پایه‌ی چاکه و به‌تایبه‌تی دادپه‌روه‌ری له‌ ئایینی زهردهشتیدا. به‌م شێوه‌یه، وه‌کو دوشن-گی مان

(Jacques Duchesne-Guillemin) نووسیویبه تی: «خوای زه زده شت خوای دادپهروهه ره». له راستیدا به بۆچوونی ئایینی زه زده شتی، به خته وهه ری به بی دادپهروهه ری قه تاوقه ت نایه ته دی.

چهند دهسته وازه به ک له گاهه گان

۱- پیویسته توورپیی بخریته لاه! سته م له خوتان دورخه نه وه، ئە ی ئە و که سانه ی که ده تانه وئ پاداشتی خووی چاکه شایانی ئیوه بیت، به هوی ئایینی راسته قینه که هاوکاره که ی پیای پاکه ئافه ریده کانی له کوچک و سه رای تۆدا ده بن.

(یه سنی ۴۸)

۲- ئە ی ئاهورا، ئە ی ئوردیبه ئیشت، ئە ی به همن هیزو توانایان پی به خشه، ئە وان ده تانن خانووبه ره یه کی باش و ته نایی به خشن، منیش له و پروایه دام، ئە ی مه زدا تۆ ی یه که مین دروستکهری ئە وه.

(یه سنی ۲۹)

۳- له کوئ بۆ ره نجی کرئ له سه ری به هسیتیت و له کوئ لیخوشبوون هیه به؟ له کوئ راستییان ده ست ده که ویت؟ له کوئ خۆپاریزی خاوتین؟ له کوئ خووی باشتر؟ له کوئ ولاتی (به هه شتی) تۆ هه یه، ئە ی مه زدا؟ (یه سنی ۵۱)

۴- ئە ی باوکی پاکی ئە م (سپه نده ی به هه شت که که ری به چوار پیی وه کو ئیمه ده به خشی، بخولقینه و ئە وکات ئارامی به کیلگه ی سپینداران به خشه، دوا ی ئە وه ی، ئە ی مه زدا، ئە و به خوویکی باشه وه پرسباری کردو وه لامی دایه وه.

(یه سنی ۴۷)

۵- به ئە وان مه زدا ئاهورا، (خوای) به خوویه کی چاک یی هاوتاو دۆستی باش، راستی دره وشاوه به هیزه وه وه لامی دایه وه: له بهر خۆپاریزی پاک

و خاوتینان تۆم هه لئار دووه که له ئیمه بیت.

(یه سنی ۳۲)

۶- گوشورقان (گیانی گا) گله یی له ئیوه کرد، بۆکی ئیمه ت خولقاندووه، کی ئیمه ی دروست کرد؟

توورپیی و سته م و دلر هقی و توندی و زۆرداری ئیمه یان ته نگیان به ئیمه هه لچنیوه. ئیمه جگه له تۆ پاسه وانیک یی ترمان نییه. ئیستا چاکه ی جوتیارم پی به خشه.

(یه سنی ۲۹)

۷- ئە ی مه زدا، کی پشتیوانی که سیتی وه که من ده کات، ئە وکاته ی که درۆ په رست بۆ نازاردانی من ئاماده ده بیت، جگه له ئاره زوو و خووی تۆ که له کرده وه کانیان ئایینی راسته قینه پیده کات؟ ئە ی ئاهورا، له م یاسایه ده روونم ئاگادار به که ره وه. (۳۵)

(یه سنی ۳۵)

۶- سوقرات: پهیره ویکردن له یاساکانی ده وئه تشار

سوقرات به دامه زرتنه ری فه لسه فه له رۆژئاوا داده نریت. به لام له ئە ده بیاتی رۆژئاوا که متر وه کو یه کیک له روخساره کانی ناتوندوتیژی باسی لیوه کراوه. سوقرات له سالی ۴۷۰ پ. ز له ئە سینا له دایک بووه. دایکی مامان و باوکی په یکه رتاش بوو. سوقرات هاوسه رده می پریکلیس، سۆفۆکلیس و یۆریپید بوو. بۆیه، یه کیکه له شایه ده بهر چاوه کانی سه رده می گه وره یی و هه ره سی دیوکراسیی سه ده ی پینجه می پ. ز له ئە سینادا.

گوتوویانه که زۆر ناشیرین بووه، لووتی پان و سه ری که چه ل بوو. گزینۆفۆن ده موچاویکی زۆر نارپکی له سوقرات وینه کیشاوه، له کاتی که کدا که ئە فلاتون له گفتوگۆیه کانیدا رووخساریکی ئایدیالی بۆ دروست ده کات

و به نوبته‌ری روانگه فلهسه‌فیه‌کانی خوئی ده‌ناسیئیت.

سوقرات نفوزیئیکی سه‌رسور‌هینته‌ری هه‌بوو له‌نیئو لاهه‌کانی ئەسینادا. له رووی ئازایی و زاناییه‌وه ستایشیان ده‌کرد. چونکه له‌گه‌ل ئەوهی که جلیئیکی هه‌ژاران‌ه‌ی ده‌پۆشی، روحیئیکی زۆر ده‌وله‌مه‌ندی هه‌بوو و له قسه‌کردن له‌گه‌ل رکابه‌ره‌کانیدا قه‌ت تووره‌ نه‌ده‌بوو. له‌سالی ۳۹۹ پ.ز ئانیئتۆس (Anytos) و دوو له‌هاوکاره‌کانی سوقراتیان به‌وه تاوانبارکرد که بروای به‌و خویانه‌ نییه که له‌کۆمه‌لگادا په‌سندکراون، و لاهه‌کانی ئەسینا گومرا ده‌کات. سوقرات له‌دادگادا به‌ته‌نیا هه‌لسا به‌به‌رگریکردن له‌خوئی، و هاوکاری لیزییاسی ره‌تکرده‌وه. به‌لام به‌ ۲۸۱ ده‌نگ له‌به‌رامبه‌ر ۲۷۸ ده‌نگدا به‌تاوانبار له‌قه‌لم درا. سوقرات په‌کسه‌ر له‌سیداره‌ نه‌درا، به‌لکو خرایه‌ گرتوو‌خانه‌وه. چونکه ده‌بوو وه‌ک نه‌ریتی سالانه‌ چاره‌روان بیت تا ئەو که‌شتیییه‌ی که‌ دیارییه‌کانی ئەپۆلۆنی هه‌لگرتوو له‌ ده‌لۆس (De-los) داده‌گه‌رپه‌ته‌وه. سوقرات له‌ماوه‌ی ئەو سی رۆژانه‌ی کۆتایی ته‌مه‌نیدا، له‌گه‌ل قوتابییه‌کانی له‌وتووێژدا بوو.

ئەفلاتون ئەو وتووێژانه‌ی له‌دوو گفتوگۆی گرنگدا کۆکردوو نه‌ته‌وه: ستایشی سوقرات (Apologie de socrates) و کریتۆن (criton). پسپۆرانی فلهسه‌فه‌ی ئەفلاتون، به‌زۆری «کریتۆن» به‌درتێبووه‌وه‌ی «ستایشی سوقرات»ی داده‌نێن. به‌م پیه‌ به‌گفتوگۆیه‌کی بچووک ده‌ژمێردریت له‌کۆی به‌ره‌مه‌کانی ئەفلاتوندا، چونکه ئەم گفتوگۆیه‌ زیاتر راقه‌یه‌کی به‌لگه‌داری ژباننامه‌ی سوقراته‌ نه‌ک سه‌لماندنێکی فلهسه‌فی گرنگ بۆ ده‌ربینی هزری ئەفلاتون. له‌گه‌ل ئەوه‌شدا، کریتۆن گفتوگۆیه‌کی گرنگه‌ بۆ هه‌ر که‌سێک که‌ بیه‌ویت له‌دیدگای سوقراته‌وه له‌هزری ناتوندوتیژی بکۆلپه‌ته‌وه.

شانۆ، گفتوگۆیه‌ له‌گرتوو‌خانه‌ی سوقرات دا. کریتۆنی هاوڕه‌یی دیرینی سوقرات پێشنیاری هه‌لاتن له‌زیندان بۆ سوقرات ده‌کات تاکو له‌مردن

رزگار بیئت. به‌بروای کریتۆن له‌به‌ر چوار هۆ پێویسته‌ سوقرات له‌گرتوو‌خانه‌ رابکات:

- ۱- په‌که‌م ئەوه‌ی که‌ ئەگه‌ر سوقرات مردن په‌سند بکات، خوئی و هاوڕه‌یکانی به‌دناو ده‌بن.
 - ۲- مردنی سوقرات مایه‌ی خوشحالی دوژمنه‌کانیه‌تی.
 - ۳- به‌چوونه‌ ژیر باری مردن، که‌مه‌ته‌رخه‌می ده‌کات له‌ئه‌نجامدانی ئەرکی سه‌باره‌ت به‌کوره‌کانی که‌ ده‌بنه‌ هه‌تیو.
 - ۴- چاره‌م و کۆتایی، به‌مانه‌وه له‌گرتوو‌خانه‌دا و رازی بوون به‌مه‌رگ، هاوڕه‌یکانی سوقرات به‌که‌مه‌ته‌رخه‌م ده‌ناسرین که‌ بۆچی یارمه‌تییان نه‌دا تاکو رابکات. له‌گه‌ل ئەوه‌ی که‌ ریتگا و ئامراز و توانای ئەنجامدانی ئەم کاره‌یان هه‌یه.
- وه‌لامی سوقرات بۆ به‌لگه‌کانی کریتۆن روون و ساده‌ ده‌رده‌که‌ویت. هه‌لاتن ره‌تده‌کاته‌وه، چونکه ئەم کاره‌ پێچه‌وانه‌ی چاره‌نووسیه‌تی. به‌بۆچوونی سوقرات، یاسا‌کانی هاوولاتی ئه‌سینا چاره‌نووسی ئەو دیارده‌که‌ن. هه‌لاتن له‌زیندان پێشیل کردنی یاسای ئەسینا به‌گه‌یه‌ی ئەم یاسایانه‌ جیه‌جیه‌کردنی حوکمی ده‌رکراو ئه‌بلازمیه‌. به‌م شیوه‌یه‌، سوقرات به‌لگه‌ی ئەرکی مه‌ده‌نی ده‌خاته‌روو که‌ به‌په‌ی ئەوه‌ هه‌ر هاوولاتییه‌کی ئەسینایی ده‌روه‌سته‌ به‌ره‌چاوکردنی یاسا‌کانی ئەسینا.
- که‌واته‌ سوقرات هه‌لاتن له‌زیندان ره‌تده‌کاته‌وه، چونکه له‌و بروایه‌دا به‌که‌ ئەم کاره‌ هه‌زی یاسا و جیه‌جیه‌کردنه‌که‌ی ده‌خاته‌ ژیر پرسیاره‌وه. به‌بۆچوونی ئەو، هه‌ر که‌سێک جیه‌جیه‌کردنی یاسا بخاته‌ ژیر پرسیاره‌وه، یاسای پێشیل کردوو، و به‌بێ یاسا ده‌وله‌تشار ناتوانیت بوونی هه‌بیت. بۆیه، سوقرات هه‌لاتنه‌که‌ی به‌ئیهانه‌کردنی یاسا‌کانی ئەسینا و سه‌ره‌یه‌چی لیکردنیان ده‌زانیت. ئەم کاره‌ راست نییه، چونکه یاسا شکیئیه‌. سوقرات لیه‌ده‌دا ده‌گاته‌ ئەو ئەنجامه‌ی که‌: ناییت وه‌لامی زۆرداری به‌

زۆرداری یاخود خراپه به خراپه بدریتته وه. سه ریپتیچیکردن له یاسا ئەنجامدانی نادادپهروه ریبه سه بارهت بهو که سانه که ئەم یاسایانه یان داهیناوه و پیاده ی ده کهن، واته هاوولاتییه ئەسینییه کان. کاری خۆبه دوورگرانه ی سقرات له توندوتیژی له ههستی دهروه سته یی سه بارهت به یاساکانی ئەسینا و شاری ئەسینا سه رچاوه ده گرت. سقرات له پێی رازیبوون به چاره نووس، متمانه به پایه ی خۆی ده به خشییت وه کو هاوولاتییه کی ئەسینایی.

به بۆچوونی ئەو، هاوولاتی ئەسینایی بوون، واته په سندرانی خووی گه وره یی و پایه ی به رزی مرۆبی. به گوته ی ئەو، به کارهینانی سته م و توندوتیژی سه بارهت به تاکیک، بپرتیزکردنیه تی وه ک بوویکی مرۆبی. سه ره پای ئەوه، سقرات پتی وایه ئەرکیکی ناوه ها وه ک به رگریکردن له دیموکراتی ئەسینا و ره تکرده وه ی بۆچوونی ئەو که سانه وایه که وه کو پۆلیمارک (Polemarque) پتییان وایه پیاده کردنی توندوتیژی به رامبه ر به دوژمنانی ئەسینا، باشترین ریگه یه بۆ پالپشتیکردن له خوو گه وره یی مرۆبی خۆ. که واته سقرات ته نیا وه ک هاوولاتییه ک ژبان هه لده پرتیت و به ره و پیشوازیکردن له مه رگ هه نگاوده نیت. په یرویکردنی له یاسا نیشانه ی پابه ندبوونیه تی به چه مکی دادپه روه ری. که به بۆچوونی سقرات، ئەم پابه ندبوونه ته نیا له ریگه ی ناتوندوتیژییه وه ره وایه.

چهند دهسته واژه یه کی گفتوگۆی کریتۆن

سقرات: که واته به هیچ شتیه یه ک نابیت سته م به ره وا دابنن.

کریتۆن: هه لبه ته نه خیر!

سقرات: له کاتی کدا که به هیچ شتیه یه ک نابیت سته م به ره وا دابنن، که واته نابیت وهلامی سته م به سته م بدهینه وه، بهو شتیه یه کی که خه لک بپروایان پتیه تی.

کریتۆن: بێگومان نابیت وابکه ین.

سقرات: به لام پرسیاریکی تر. کریتۆن، خراپه کردن له گه ل که سیک، ئایا ئەویش ره وایه یان نه؟

کریتۆن: ئەی سقرات، بێ گومان ره وانیه!

سقرات: چی تر؟ وهلام بده ره وه، خراپه کردن له به رامبه ر ئەو خراپه یه کی له گه ل ئیمه یان کردوه، به م شتیه یه، خه لکان چییان به میتشکدا دیت، ئەمه راسته یاخود راست نییه؟

کریتۆن: به هیچ شتیه یه ک راست نییه.

سقرات: که واته به هه ر شتیه یه ک ره فتاریان له گه ل ئیمه دا کردبیت نابیت، نه وهلامی سته م به سته م بدهینه وه، نه له به رامبه ر خراپه له گه ل هاوچه شنه کانیان خراپه بکه ین. کریتۆن، ئەمه م لی وه رگره و ئاگاداره. داوای ئەو شته م لی مه که که پتیه وانیه ی بۆچوونته، چونکه هه میشه که م و ده گمه ن ئەوانه ی به م شتیه یه بیره که نه وه...» (٣٦).

٧- کتییی پیرۆز: ناشتی و لیبوردن

زۆریه ی لیکۆله ران، چاخێ کۆن وه کو دیکۆمیتتیک له قه له م ده ده ن که هزی پیاده کردنی توندوتیژی به باشتر له هزی ناتوندوتیژی داناوه. به لام هه لیه ئەگه ر سوود له نووسینه کانی چاخێ کۆن وه رنه گرین بۆ تیشک خسته سه ر چه مکه کانی وه کو ناشتی و لیبوردن. له کاتی کدا که ئەم چه مکه نه مەرۆ له کولتووری خواناسیدا زۆر زیندوون. هه لبه ت لیره دا نامانه وی توژینه وه یه کی میژوویی یان تیۆلۆژی (یه زداناسی) له باره ی کتییی پیرۆزه وه ئەنجام بده ین. به لکو ته نیا ده مانه وی ت له و چه ند ده سته واژه یه بکۆلینه وه که به راشکاوی له بیروکی ناشتی و لیبوردن ده دوین. ئیمه له و باوه رداین که لیکۆلینه وه له م بیروکانه یارمه تیمان ده دات چه مکی راسته قینه ی په یامی چه زره تی مه سیح له چاخێ نویدا و کاریگه رییه که ی له سه ر هه موو نه ریتی مه سیحیه ت ده رک بکه ین. بۆ زیاتر

روونکردنه و هی ئهم وتانه، چیرۆکی حه زه ته یوسفمان هه لێژاردوه و به وشپوهیه دهگێڕینهوه که له کتییی دروستبوون (۳۷-۵۷) دا هاتوه.

حه زه ته یوسف له گه ل یازده برا و یه عقوبی باوکی له ناوچه ی کهنعان ده ژیا. باوکی، یوسفی له براکانی دیکه ی زیاتر خو شده و یست. براکان رقیان له یوسف ده بیته وه و بریاری کوشتنی ده دن. راقبینی برا گه وریان، ناگه داریان ده کاته وه له کوشتنی. به لام، حه زه ته یوسف له بیاباندا ده خه نه چالیکه وه. ئه وکات بازرگانه مه دیانییه کان که به ویدا تیده په رین، حه زه ته یوسف له چاله که درده هین و به بیست سکه ی زیو ده فیرۆشنه ئیسماعیلییه کان که به ره و میسر ده چوون. براکان دینه وه سه ر چاله که و چاله که به به تالی ده بین. کراسی حه زه ته یوسف ده درپین و له خوینی بزنیک وه درده دن. کراسی خویناوی ده دنه ده سستی حه زه ته یه عقوب. باوک جله کانی به ری ده درپینیت و رۆژانیککی زۆر پرسه داده نیت.

به لام له میسر، حه زه ته یوسف وه کو کۆبله یه ک ده فیرۆشنه ده وله مه ندیک به ناوی فوتیفار. حه زه ته یوسف له به ر کرده وه راسته کانی، دلداری له گه ل هاوسه ری فوتیفار ره تده کاته وه، به لام تۆمه تی زینای ده دنه پال و له گرتوو خانه ی ده که ن (دروستبوون ۳۹). حه زه ته یوسف له گرتوو خانه دا خه ونه کانی دوو خزمه تکاری فیرعه ون راقه ده کات. ئه وکات فیرعه ونیش به ده ست خه ونیکه وه ده نالینیت، به لام ئارامی به خشیک نادۆزیتته وه. داوا له حه زه ته یوسف ده که ن بۆ راقه کردنی خه ونه که. ئه ویش پیشبینی حه وت سالی نیعمه ت و خوشگوزه رانی و له پاش ئه وانیش حه وت سال برسییه تی و وشکه سالی ده کات. فیرعه ون له ئه قلی زۆری حه زه ته یوسف سه ری سوپده میتینیت. کاروباری ولاتی پی ده سپیریت و ئوسناتی کچی فوتی فارعی لی ماره ده کات (دروستبوون ۴۲).

جاریکی تر چیرۆکه که باسی ژبانی حه زه ته یه عقوب و کوپه کانی ده کات.

ولاتی کهنعان دوو چاری وشکه سالی دیت. حه زه ته یه عقوب کوپه کانی ده نیریتته میسر بۆ کرینی نازووقه، به لام بنیامینی بچوو کترین برای حه زه ته یوسف، له لای خۆی ده هیلیتته وه. براکانی حه زه ته یوسف ده چنه میسر و کرنۆشی بۆ ده بن، چونکه ئه و ئیتر عه زیزی میسره، حه زه ته یوسف براکانی ده ناسیتته وه، به لام ئه وان ئه و ناسنه وه. حه زه ته یوسف براکانی به سیخوری تاوانبار ده کات و یه کیکیان که شه معونی ناو بوو له لای خۆی گل ده داته وه، تا ئه وانی تر بنیامین به یین. حه زه ته یوسف مه به سستی تۆله سه ندنه وه نییه. به لام، خۆی له به رامبه ر خودا به لپه رسراوی کرده وه ی براکانی ده زانیت. ئه و کات فه رمان ده دات گونیه ی براکانی پرپکه ن له گه نم و پاره کانیشیان بۆ بگه ریننه وه. براکان به ترس و له رزه وه ده گه ریننه وه لای باوکیان و مه سه له که ی بۆ ده گێڕنه وه. حه زه ته یه عقوب له ترسی ئه وه ی نه وه ک نازاریک به بنیامین بگات، ناردنئ ئه و بۆ میسر ره تده کاته وه. به لام وشکه سالی توندتر ده بیت.

ئه وکات یه هودا داوا له باوکیان حه زه ته یه عقوب ده کات ریگه بدات بنیامین له گه ل خۆیان بیه نه میسر. براکان له گه ل بنیامین ده گه ریننه وه میسر. حه زه ته یوسف براکانی بۆ نانخواردن داوه ت ده کات، به لام ئه م جاره شیان به به هانه یه کی تر بنیامین ده خاته به ندیخانه وه. یه هودا داوا له حه زه ته یوسف ده کات له تاوانی بنیامین خو شبیت و ههروه ها خۆی (یه هودا) له جیاتی بنیامین بخه نه زیندانه وه. گوته ی یه هودا کار له حه زه ته یوسف ده کات و بنیامین و هه موو ئه و که سانه ی که له به ندیخانه دان نازاد ده کات، تا کو خۆی به براکانی بناسینیتته وه. سه ره نجام ناسنامه ی خۆی بۆ براکانی ئاشکرا ده کات و پیشان ده لیت که نه یوستوو تۆله یان لیبکاته وه. مه سه له که به ئاشتبوونه وه ی گشتی کۆتایی دیت.

سه ره رای ئه وه، حه زه ته یوسف چا و له تۆله سه ندنه وه ده پۆشیت و ده رگای لیبووردن ده کاته وه. ههروه ها خۆی له رق و کینه و سته م

به دوورده گریت و وهلامی زهبروزهنگی براكانى به لیبوردهیی ده داته وه. بهم جوړه چیرۆکی هه زهه تی یوسف به ناشتیبوونه وهی براكان نهک تۆله سه ندنه وه و سزادان کو تایی دیت.

له کوچی دوایی هه زهه تی به عقوبه وه نا کوچی دوایی هه زهه تی یوسف

کاتییک که براكانى هه زهه تی یوسف ده بینن باوکیان کوچی دوایی کردووه، به به کتر ده لاین چی بکهین نه گهر هه زهه تی یوسف دوژمانیه تیمان بکات و نهو خراپانهی له گه لمان کردن به رامبه رمان بکاته وه؟ بۆ به هه زهه تی یوسفیان گوت: باوکمان پیش نه وهی به به کجاره کی مالئاوایی بکات، وه سیه تی کرد: «به یوسف بلین له تاوان و هه له و نهو خراپانهی براكانت له گه ل تۆ کردیان، ببوره! ئیستا له تاوانی به نده کانی خوی باوکت خوش به!» هه زهه تی یوسف به بیستنی قسهی براكانی دهستی کرد به گریان.»

براكانى هه زهه تی یوسف که وتنه به ریپی نهو و گوتیان «هه موومان به ندهی تۆین!»

به لام هه زهه تی یوسف وهلامی دانه وه : ترس له دل ده رکهن! چۆن هاوه ل بۆ خوا دروست بکه م؟ نهو خراپه یه ی که ده تانویست له گه ل منی بکه ن، به ویستی خوا بۆ چاکه گۆرا، بۆ نه وهی کو تایی بیت به وهی که نه مپۆ رویدا و ژبانی که سانیتیکی زۆر رزگار بییت. ئیستا به هیچ شیوه به ک با ترس نیته دل تانه وه. «من پارێزگاری له ئیوه و هه موو نهوانه ی که وابسته ن به ئیوه وه ده که م»⁽³⁷⁾ «دلی نهوانی دایه وه و به میهره بان ی له گه لیان دوا».

(دروستبوون: 50)

8- هه زهه تی عبسا (د.خ) و نامۆزگاریی سه رچیا

نامۆزگاریی سه رچیا (Sermon sur la Montagne) به به شیک ناودار و

به رچای نه ده بیاتی ناتوندوتیژی ده ژمیتر دیت. له به که مین سه ده کانی میژووی زایی نه وه تا کو نه مپۆ، په یقه کانی هه زهه تی مه سیح له سه رچیا بۆ هه موو نه وکه سانه ی له میژوودا، باوه ردار یا خود بی باوه رن، داوا ی ناشتی و برابه تی و دان به خودا گرتن له خه لک ده که ن، و رینماییه گه لیک ی نه خلاق ی و ئایی نیی زۆر ده وله مه ندیان تیدایه .

به بروای قه شه ئوگستین، نامۆزگاریی سه رچیا «perpectvs vitae chirstanea modus» بوو، له کاتییکدا لۆته ر و هه ندیک له راقه کانی پرۆتستانت لهو باوه رده ان که نهو نامانجانیه ی له نامۆزگاریی سه رچیا ی هه زهه تی مه سیحدا خراونه ته پروو نایه نه دی. به لام بۆ ریوارتیکی رۆحانی وه کو تۆلستۆی، نهو نامۆزگارییه به ردی بناغه ی ناتوندوتیژی مه سیحیه ته. له یادمان نه چیت نهو زهرووره ته نه خلاقیه یانه ی خو شه ویستی، دادپه روه ری و ناتوندوتیژی که له نامۆزگارییه که دا باسکراون بونیادی فه لسه فی- خواناسی خه باتی خۆ به دوورگرتن له توندوتیژی که سانیتیکی وه کو مارتین لۆته ر کینگ، دیزمۆند توتو و ئۆدۆلفۆپیریز سکۆیفل فه راهم کردووه، ته نانه ت گاندیش که ره نگه بتوانین به باوکی هزی ناتوندوتیژی له سه ده ی بیسته مدا ناوبنیتن، چه ند جاریک ناماژه به نامۆزگاریی هه زهه تی مه سیح له نووسینه کانیدا ده کات.

له گه ل نه وهی که که میک سهیره، به لام له ئینجیله کاندای چه مکی ناتوندوتیژی باس نه کراوه. له جیاتی نه وه، به زۆری له نووسینه کانی هه واریه کاندای زاره گه لیک ی وه ک ناشتی و دادپه روه ری به رچاوده که ون. که واته، هه زهه تی مه سیح هزی ناتوندوتیژی وه سیه ت ده کات به بی نه وهی په یقه که ی به سه ر زماندا بییت. له باره ی کاره کانی هه زهه تی مه سیحیش هه ر وایه: ئینجیله کان روخساریکی خۆ به دوورگر له توندوتیژی له ودا ده رده خه ن. به لام به تاییه تی له راقه کانی نامۆزگارییه که ییدا رووبه پرووی هزی ناتوندوتیژی له لای هه زهه تی مه سیح ده بینه وه. بیگومان له بهر بارودۆخی

میژوواییه که نامۆژگاراییه که به ژێدهرپیک بۆ خواناسی و ناتوندوتیژی ناسراوه.

له راستیدا ئه و خوایهی که حهزهرتی مهسیح به ئیمه ی دناسینیت، خوایهکی بێ توندوتیژییه، کهواته خودی حهزهرتی مهسیح له بهرگی پیغه مبه ریکی خۆبه دوورگر له توندوتیژی، نیشاندهری ئه و خوایهیه. ههر له یه که م روژی په یامه که یه وه وهک پیغه مبه ر، دژی زه بروزه نگ و سته م ده جه نگیت. له سه ره تای ئینجیلی قه شه مه رقۆسدا، حهزهرتی مهسیح داوا له خه لکان ده کات تۆبه بکه ن و ناتوندوتیژی خوا په سه ند بکه ن «کاته که هاتوو و پادشاهیتهی خودا نزیک بووه ته وه، تۆبه بکه ن و باوه ر به یته ن به م مزگینیهی». (مه رقۆس ۱: ۱۵)

له ئینجیلی قه شه لۆقادا هاتوو، حهزهرتی مهسیح موژده ی فه رمانه وایی خوا راده گه یه نیت که له گه ل میه ره بان ی و دلۆقانی ده رده که ویت. «پییوسته موژده ی فه رمانه وایی خوا به شاره کانی تریش رابگه یه نم چونکه بۆ ئه و مه به سه نه نیردراوم.» (لۆقا ۴: ۴۳) له کاتیکدا که له ئینجیلی مه تتادا، مهسیح وهک مامۆستای ئه قل و یاسای ئه خلاقی ناسراوه. مه تتای قه دیسیش به یاسادانه ریک که بۆ دانانی هه ندیک یاسا و گۆرینی یاساکانی تر هاتوو ناوی ده بات. ههر له و رووه وه، له نامۆژگاری سه رچیدا له یه ک کاتدا جیگه ی شادمانی و نامۆژگاری، به تایبه ت دادگه ری و خۆشویستنی دوژمنان به یه که وه کۆکراونه ته وه. بۆ نموونه له و ده سه ته واژه گه له ی که هینامانه وه وهک هه والی خۆش موژده ی شادمانیهی کان دراو. مهسیح ده لیت خۆزگه به حالی هه موو ئومیده وار و برسی و تینوویه کی دادپه روهری. مهسیح خۆشی و شادی به هه ژار و ئازار چه شه تووه کان ده به خشیته. چونکه ئه وان سته م له که س ناکه ن، داوامان لیده کات بۆ هه ژاری و لیبورده ن و میه ره بان ی، و پیمان ده لیت برسی و تینووی دادپه روهری بین. به لّام دادپه روهریه کی نوێ ته واوکه ری ریگای

ناتوندوتیژی مهسیحه ئه م ریگایه شه ش لادان (تجاوز) ده گریته وه که زۆریه ی خه لک به ئه نته تیزی داده نین. مهسیح دژایه تی یاسای کۆنی یه هودییه تی کردوو، و رافه کانی خۆی به گوێره ی یاسای خوایه ده خاته روو. به م شێوه یه ئه و یاسا ره تناکاته وه، به لکو یاسای ریکخستوو و به که مالی گه یاندوو، چونکه هه م خودی حهزهرتی مهسیح و هه م گوتاره که ی ته واوکه ری یاسا و پیغه مبه رانی پیش ئه ون. ئه م به شه ی ئینجلی مه تتا (۵: ۴۱-۴۸) له پیشه کییه ک و شه ش لادان پیکه اتوو. پیشه کی (۵: ۱۷-۲۰) له چوار نامۆژگاری پیک دیت. شه ش لادانه که بریتین له: کوشتن، زینا، لیکجیا بوونه وه، سویند، یاسا، قه ساس، خۆشه ویستی دوژمنان. یاسا له چاخێ کۆندا پالپشتی له که مینه ده کات، به لّام حهزهرتی مهسیح فه رمان و ئه رکه کان زیاد ده کات، سنوورداریتی له یاسادا هه لده گریته و ئه حکامه کانی چاخێ کۆن به رز ده کاته وه.

به م شێوه یه ناتوندوتیژی بنه ره تیی حهزهرتی مهسیح ته نیا کار ناکاته سه ر مهسیحیهی کان به لکو کار ده کاته سه ر هه موو مرۆقه کان. به م شێوه یه پییوسته باوه ردار به راده ی که مال بگات: «که واته به که مال بگه، چونکه خوی تۆ کامله.»

ده روه سه ته یی حهزهرتی مهسیح به ناتوندوتیژییه وه له چوارچێوه ی ساده ی فیرونی بنه ما ئه خلاقییه کان تیده په ریت. زه روهره تیکی ئه خلاقییه که له ویستی مهسیحیدا ده رده که ویت و داوا له په یه وه کانی ده کات بچنه ریزی ئه وانیه ی خوا ده په رستن. که واته هه موو قسه کانی حهزهرتی مهسیح له نامۆژگاری سه رچیدا له ئه رکیکی بالا، له ئایینیکی زیریندا کورت ده بنه وه: «چۆن ده تانه وێ خه لکی هه لسوکه و تتان له گه ل بکه ن، به هه مان شپوه هه لسوکه و تیان له گه لدا بکه ن؛ ئا ئه مه یه پوخته ی شه ربه عه ت و فیترکردنی پیغه مبه ران.» (مه تتا ۷: ۱۲) لیره دا حهزهرتی مهسیح په یامی ناتوندوتیژی به زه روهره تیکی بنچینه یی داده نیت که هه مان بایه خدانه به

ئەوانى تر. كەواتە حەزرەتى مەسىح خۆى لە رووبەروو بوونەو دەى توندوتىژانە بەدوور دەگرىت و فېرە خۆشەويستى دوزمىنان دەكات. حەزرەتى عىساي مەسىح داوا لە ھەموو خەلک دەكات بەشدارى لە بزاشى گەورەى خۆشەويستىدا بکەن كە خوا خۆى دامەزرىنەر و حەزرەتى مەسىحيش پەيامهتەنەرە ھەلبژتەردراو ھەكەيەتى.

بەم شىوھىە خۆشەويستى خوايى لە كار و بزاقە مەسىحىيەكاندا شىوھىەكى مرۆيى بە خۆبەو دەگرىت و دەبىتە بنەماى فەلسەفى-خوئاسىي (تېئۆلۆجى) تىزىكى خۆبەدوورگىرانە لە توندوتىژى بۆ گۆربىنى جىھان. دوچار دەگەيەنە ئەو ئەنجامەى كە سەرەراى ئەوھى لە ئىنجىلەكاندا تىئۆرىكى روون لەمەر ناتوندوتىژى نابىرئىت، لەگەل ئەوھشدا دەتوانىن عىساي مەسىح بەو مرۆف و پىغەمبەرە دابىنئىن كە ھەمىشە لە پىناو ناتوندوتىژى ھەنگاوى ناوھ و ئاوھە ژياوھ. لەم رووھىە كە بە درىژايى سەدەكان، ئەو كەسانەى لە بەرامبەر ستمەدا رىگەى ناتوندوتىژىيان ھەلبژاردوھ پشتمانىيان لە ئامۆزگارى سەرچىا كرووھ.

ئامۆزگارى سەرچىا

حەزرەتى عىسا بۆ دىتنى خەلكى بەسەرچىادا ھەلگەرا. پاشان دانىشت و دەرويشەكانى لىي خىبوونەوھ. عىسا دەستى بە قسە كرد و ئەوانى بەم شىوھىە فېر كرد: (۳۸)

خۆزگە دەخوارزى بەوانەى ھەژارن لە رۆح
چونكە پاشايەتى ئاسمان بۆ ئەوانە.
خۆزگە دەخوارزى بە لىو بەبارەكان

چونكە دلنەوايى دەكرىن.
خۆزگە دەخوارزى بە دلنەرمەكان
چونكە زەوى بۆ ئەوان بە مىرات دەمىنئىتەوھ.
خۆزگە دەخوارزى بە برسى و تىنووھكان بۆ راستى و دروستى
چونكە تىر دەبن.

خۆزگە دەخوارزى بە دل پر لە بەزەبىيەكان
چونكە بەر بەزەبى دەكەون.
خۆزگە دەخوارزى بە دلپاكەكان
چونكە خودا دەبىن.

خۆزگە دەخوارزى بە ئاشتىخووزان
چونكە بە رۆلەى خودا ناو دەبرىن.
خۆزگە دەخوارزى بە چەوسىنراوان لە پىناو راستى و دروستى
چونكە پاشايەتى ئاسمان بۆ ئەوانە.

خۆزگە دەخوارزى پىتان، كاتى خەلكى جىنوئان پىدەدەن و دەتان
چەوسىننەوھ، لە پىناوى من قسەى خراپتان دەدەنە پال. دلخۆش و
شادومان بن، چونكە پاداشتتەن مەزەنە لە ئاسمان، ئاواش پىغەمبەرانىيان
پىش ئىبوھ چەوساندۆتەوھ.

(ئىنجىلى مەتتا ۵: ۱-۱۲)

«بىستوتانە لە كۆندا بە خەلكى و تراوھ: خەلكى مەكوژن، ئەوھى
بكوژىت شايانى حوكم بەسەردانە. بەلام من پىتان دەلئىم: ھەر كەسى بە
نارەوا لە براكەى توورە بىت شايانى حوكم بەسەردانە.»

(ئىنجىلى مەتتا ۵: ۲۱-۲۲)

«بىستوتانە چاو بە چاو و ددان بە ددان. بەلام من پىتان دەلئىم
بەربەرەكانى خراپە بە خراپە مەكەن. ئەوھى كىشاي بە روومەتى راست،

ئەوى كەشى بۆ راگرە. ئەوئى وىستى كراسەكەت ببات، چاكەتەكەشى بدەرى، ئەوئى ناچارى كرى يەك مىل لەگەلى برۆيت، دوو مىل لەگەلى برۆ. ئەوئى داواى شتىكى لىكرىت، بىدەرى، ئەوئى قەرزت لىدەكات، مەيگىرنەو.»

(ئىنجىلى مەتتا ۵: ۳۸-۴۵)

«بىستوتانە ووتراو: ئەوئى لىت نىزىكە خۆشت بوئ و ئەوئى دوژمنە رقت لىنى بىت. بەلام من پىتان دەلىم: دوژمنەكانتان خۆش بوئ و نوئز بكن بۆ ئەوانەئى دەتان چەوسىننەو، بەمە دەبنە رۆلەئى ئەو باوكەتان كە لە ئاسمانە...»

(ئىنجىلى مەتتا ۵: ۴۳-۴۵)

«خەلكى تاوانبار مەكەن تا تاوانبار نەكرىن، چونكە بەو شىئەئى خەلكى تاوانبار دەكەن ئىئەش تاوانبار دەكرىن، بەو پىئانەئى بۆ خەلكى دەپىئون، بۆتان دەپىئونەو. بۆچى سەرنج لە پووشى ناو چاوى براكەت دەدەيت، بەلام ئاگات لە تەختەدارەكەئى ناو چاوى خۆت نىبە؟ يان چۆن بە براكەت دەلىت رىم بدە با ئەو پووشە لە چاوت دەرىهەنم؛ لە كاتىكدا تەختەدارىك لە چاوى خۆت داىە. ئەئى دوو روو، يەكەم جار تەختەدارەكەئى ناو چاوت دەرىهەنە تا باش بىنىت ئەوسا پووشى ناو چاوى براكەت دەرىهەنە.»

(ئىنجىلى مەتتا ۷: ۱-۵)

۹- فرانسىسى ئاسىزى: دۆزىنەئى هەزارى ئىنجىلىيە

فرانسىسى ئاسىزى (Saint Fran ois d Assise) ئەو قەدىسەئى كە بۆ

رىنمايەكانى مەسىح دەگەرپتەو. پەپرەئى ئىنجىلى هەزارى و براپەتییە. هەرەها زىندووكەرەوئى ئىنجىلە. قەشە فرانسىسى لە ميانەئى لىكۆلىنەوئى كى نوئى ئىنجىلدا، بەشىئەئى كى تازه پەئوئى نىئان مرۆف و جىهان لىكەدەداتەو. ئەو شتەئى كە رەهەندىكى مەئەئى راستەقىنە بە تاقىكرەئى ئىنجىلى قەشە فرانسىسى دەدات، هەمان رووبەرووئى سەدەكانى نىئان پەئامى خۆبەدوورگىرانە لە توندوتىئى مەسىح و مېئوئى سەدەكانى ناقىنە لە ئەوروپا. فرانسىسى ئاسىزى لە جەرگەئى كۆمەلگەئى ئابىنى ئىتالىيە سەدەئى دوازده و لە نىئو هەموو عارىفە مەسىحىەكاندا، روخسارىكى نوئى لە خوا، زۆر جىاواز لەوئى كە لە لایەن كەنىسە و كەسايەتییەكانى سەردەمەكەئى پىئانەئى خەلك دەدرا، دەدۆزىتەو.

فرانسىسى بىرناوئا (Francesco Bernadona) لە سالى ۱۱۸۲ز لە خىزانىكى خۆشگوزەراندا لە داىك بوو. باوكى بازركان بوو و بە زۆرى لەبەر كار و كاسبى دەچوو ئەو دىو چىكانى ئالپ. دەئوئى مندالىكى وەكو خۆى بىت. فرانسىسى لەبەر ئەوئى خۆشەئىست و خۆئى گەرم بوو، هەر زوو سەرنجى لاو خۆشگوزەرانەكانى شارۆچكەئى ئاسىزى راكىشا، و زۆرىەئى كاتەكانى خۆى بە جەئن و شادى لەگەل ئەوان دا بەسەر دەبرد. ئەو كە شاعىرى ئابىنى بوو دەئوئى بىتە شاسوار و بچىتە رىزى هەئە سەربازىيەكانى پاپا و لە باشوورى ئىتالىيە لەگەل سوپاى ئىمپىراتورى بچەنگىت. بەلام لە نىئەئى رىگەئى سىئولت (Spolite) راوئەستا، چونكە دەنگىكى دەروونى داواى لىدەكرد بۆ شارە زىدەكەئى بگەرپتەو. لە گەرپانەوئەدا، وازى لە برادەرە كۆنەكانى هەئنا و بىدەنگى و گۆشەگىرى بۆ دوئاكردن هەلئىئارد. فرانسىسى لەو هەموو خۆشيانەئى كە حەزى لىدەكردن دووركەوتەو و برىارىدا بۆ سەردانى مەزارى حەوارىەكان بچىتە رۆما و لەگەل خاوى خۆى رووبەروو بىتەو.

كاتى گەئىشتە رۆما، لەگەل سوئالەكەرەكانى گۆرەپانى قەشە پوترۆسدا

تیکه لای و پووه لای بیچاره و ههژارکان و له جاران زیاتر بایه‌خی به بینه‌ویان دا. له گه‌رانه‌وه‌دا بۆ ماله‌وه له ئاسیز، چهند تۆپه قوماشتیکی سووری له دوکانی باوکی فرۆشتن تا کو گورمه‌ی چاگردنه‌وه‌ی میحرابی که‌نیه‌ی قه‌شه دامیانۆ (Saint Damiano) دابین بکات. پیترو برنادونا (Pietro Bernadona) ی باوکی له شیوه‌ی نوێی ژبانی کورده‌کی توره‌بوو، کورده‌کی هینایه لای ئەسقه‌فی ئاسیز بۆ دادگاییکردنی. کاتیک بریاردرا پاره‌کانی باوکی بگه‌ریتیتیه‌وه، فرانسیس جله‌کانی دا‌که‌ندن و فرپی دانه پیش باوکی و هاواری کرد: «هه‌مووتان گوئی له من بگرن و بزائن! تا ئیستا پیترو برنادوم به باوکی خۆم داده‌نا. به‌لام ده‌توانم ئیستا بلیم باوکم له ئاسمانه‌کانه.»

بهم شیوه‌یه فرانسیس په‌یوه‌ندی له‌گه‌ڵ رابردو و پچراند تا ژبانیکی نوێی مه‌عنه‌وی ده‌ست پیتبکات. له‌ نزیک میحرابی که‌نیه‌ی قه‌شه دامیانۆدا نیشته‌جێ بوو. دو‌عای ده‌کرد و به‌نایی کرد به‌پیشه. جلی زاهیدانه‌ی پۆشی و گۆچان به‌ ده‌ست له‌ که‌نیه‌یه‌که‌وه ده‌چووه که‌نیه‌یه‌کی تر تا کو چاکیان بکاته‌وه. رۆژیکیان له‌ که‌نیه‌ی مه‌ریه‌می پیروز خه‌ریکی په‌رستان بوو -ئهو که‌نیه‌یه‌ی که‌ کاری چاگردنه‌وه‌ی به‌ره‌و کۆتایی ده‌رۆشت- له‌ زمانی قه‌شه‌ی پیری که‌نیه‌یه‌که‌ گوئی بیستی ئەم گوتانه‌ی هه‌زه‌تی مه‌سیح بوو: «که‌واته‌ برۆ و ئامۆژگاری خه‌لکان بکه‌ و بلێ: فه‌رمانه‌وه‌ای ئاسمانه‌کان نزیکه‌. له‌ شاله‌کانتاندا نه‌ زێر و، نه‌ زیو و نه‌ دراوتان پیته‌بیت و نه‌ خواردنیکتان بۆ ریگا پیتیت، نه‌ جل، نه‌ پیتلاو، نه‌ گۆچان...» فرانسیس به‌ بیستنی ئەم وتانه‌ بوورایه‌وه. پیتلاو و گۆچانه‌که‌ی فریدان، وه‌کو ده‌رویتشه‌کانی هه‌زه‌تی عیسا ته‌نیا به‌ پارچه‌یه‌کی قوماش که‌ له‌شی دا‌پۆشبوو بۆ ئامۆژگاری کردن ئەم شوپن و ئەو شوپنی ده‌کرد. له‌و رۆژه به‌ دواوه، به‌ به‌رده‌وامی فرانسیس ریگای ده‌پری تا داوای ئاشتی و خۆشه‌ویستی له‌ خه‌لکی بکات. هه‌ر زوو چهند

که‌سێک له‌ کاسبکاره‌ به‌ توانا‌کانی شاری ئاسیز په‌یوه‌ندیان پیتوه‌کرد. بهم شیوه‌یه که‌مه‌له‌ی براهه‌تی فرانسیسکن دروست بوو (۳۹).

له‌ سالی ۱۲۰۹ فرانسیس له‌ گه‌ڵ برا‌هاو‌ری‌بازه‌کانی، بۆ به‌ده‌سته‌هینانی پشتیوانیی پاپا به‌ره‌و رۆما به‌رێ که‌وت و بۆ سیتییه‌مین جار پاپا ئینۆکنتیۆس (Pape Innocent III) ی بینی. پاپا داوای که‌م‌تیک بیکردنه‌وه رازیبوونی زاره‌کی خۆی راگه‌یاند و که‌مه‌له‌ی تۆبه‌کارانی ئاسیز به‌ شیوه‌ی گرووپیکی ئایینی ناسرا و بووه‌ خاوه‌نی شوپن که‌وتووگه‌لیکی نوێ، که‌ لیۆن (Leon)، جه‌نه‌قیشه (Genevieve) و ماسه‌یۆ (Masseo) به‌ناو‌بانگترینیان بوون. له‌گه‌ڵ ئەوه‌ی که‌ فرانسیس و برا‌کانی رایانگه‌یاند که‌ گرووپی‌که‌یان شیوازیکی نوێی ژبانه‌ به‌ پیتی رینمایه‌یه‌کانی ئینجیل و له‌سه‌ر خاکه‌رایی، هه‌ژاری و براهه‌تی راوه‌ستاوه. ده‌سه‌لاتی که‌نیه‌یان په‌سه‌ند کرد و به‌ هیچ شیوه‌یه‌ک حوکمیان له‌ باره‌ی گه‌نده‌لی و پله‌وپایه‌کان نه‌دا. فرانسیس له‌ وه‌سیه‌تنامه‌که‌یدا ده‌نووسیت: «خوا له‌ که‌نیه‌دا وه‌ها باوه‌رپی پێ به‌خشیم که‌ ئاوه‌ها به‌ ساده‌یی ده‌په‌رستم و ده‌لیم عیسا‌ی مه‌سیح ئە‌ی پیرو‌زترین، لیره‌و له‌ هه‌موو که‌نیه‌کانتدا و له‌سه‌رتاسه‌ری جیهاندا ستایش و سوپاست ده‌که‌م، چونکه‌ به‌ خامه‌ پیرو‌زه‌که‌ت جیهانت رزگار کرد.» «په‌روه‌ر‌دگار باوه‌رپیکی وه‌های به‌ من و ئەو قه‌شانه‌ی که‌ وه‌کو که‌نیه‌ی پیرو‌زی رۆما ده‌ژین به‌خشیه‌وه. ئە‌گه‌ر هه‌ر ئەو ئازارمان بدات، دیسان په‌نا بۆ ئەو ده‌به‌ین. و کاتیک که‌ به‌ زانایی بيمه‌ سوله‌یمان، ئە‌گه‌ر هه‌ندیک قه‌شه‌ی بی نه‌وا ب‌بینم که‌ ژبانی دنیا‌ییان گرتۆته‌ به‌ر، به‌پیتچه‌وانه‌ی خواستی ئە‌وان، نامه‌وی ئامۆژگاری له‌ سنووری قه‌له‌مه‌وه‌که‌یاندان بکه‌م. پیت خۆشه‌ ئە‌وان و قه‌شه‌کانی تر وه‌ک مامۆستای خۆم خۆش بوین، به‌ گه‌وره‌یان بزائم و ره‌چاویان بکه‌م.» (۴۰)

که‌واته‌ فرانسیس خۆشه‌ویستی به‌ په‌رنه‌سیپی بنچینه‌یی ژبانی مه‌عنه‌وی ده‌زانیت. که‌واته‌ ده‌توانین بلێین خۆشه‌ویستی بنچینه‌ی مانای

فرانسیسیسیکنه و ههر کارتیک که له لایهن فرانسسیس و گرووپه که ی فۆرمالیزه بییت پیوسته له رهه ندهدا لیک بدریتته وه. ئەم خوا خوشه ویستنه ی فرانسسیس تیکه له به ئوینی مرۆقه کان ده بییت. به شی یازدهیه م له یه که مین ریبازی دادوه ریه کانی ئەو تایبته بووه به م بابته وه:

«پیوسته یه کترین خوش بویت... و کرده وه کانیان نیشاندهری ئەو چاکه یه بیته که پیوسته له نیوانیادا به رقه رار بیته... و خاکه رابن، پر له میهره بان ی له به رامبه ر ئوانی تر.» (٤١)

ئەم ئه وینه له خووه یی و به په ره شه ی فرانسسیس که هاوکاته له گه له خاکه رایی به شیوه یه کی که متر له هه موو فرانسسیسیکنه کاندای فۆرمیکی سیمبۆلی ورده گریت:

«هیز و ده سه لاتخوازی له نیوان برابه کاندای نه بیته... به لام ئه وه ی که ده یه ویت له نیوانیادا به گوره ترینیان ده رکه ویت، با وه ک بچوو کترینیان بیته.» (٤٢)

له لای فرانسسیس ئوینی مه له کوتی و گیانی هه ژاری له گه له شادییه کی گه ردوونیدا به که مال ده گهن. فرانسسیس له میانه ی سرووده کانی دو عادا ئەم شادییه گه ردوونیه له رووبه رووبوونه وه ی له گه له سروشتدا ده رده پریت. ستایشی گو له ئه ستیره کان ده کات. له گه له بالداران ده چریکینیت و سه باره ت به بچوو کترین گیانه وه ران ئه وینتیکی گه وره له خو ی پیشان ده دات. سیلانۆ (celano) یه که مین ژیان نامه نووسی فرانسسیس، له مه ر ئەو خوشه ویستیه ده لیت: «به تایبه تی ئەو کاته ی ته ماشای خو ی ده کرد، له مانگی ده پروانی و سه یری ئه ستیره کان و گه ردوونی ده کرد شادییه ک که وه سف نا کریت هه موو بوونی ئه وی داده گرت... کرمی زۆر خوشه وه یست، چونکه خویندبوویه وه رزگار که ر گوتویه تی: من کرمیکم نه ک مرۆقییک. بۆ به کرمه کانی له سه ر رینگا هه لده گرتن و ده یخستنه که ناروه، له ترسی

ئه وه ی نه وه ک له ژیر پیی ریبواراندا پان بینه وه...» (٤٣)

په یامی مه عنه ویی فرانسسیس به رزتره له رپه ویتیکی زاهیدانه. تاقیکردنه وه ی ناتوندوتیژی له شیوه ی یه کیتی له گه له جیهاندا ده چه سپیت. فرانسسیس له قوولایی ئەم یه کیتییه دا، رینگای ئه وینی خوایی و شادمانیی ئینجیلی رزگاری ده دۆزیتته وه و ده یانگۆریت بۆ ئاوازی سروودی ئایینی. به پیی ده سه ته واژه یه کی پۆل ریکۆر، فرانسسیسی ئاسیزی له هه ولی ئه وه دایه هه موو دۆژمنایه تییک بگۆریت بۆ کیشمه کیشینیکی برایانه له نیو یه که یه کی مه خلوقدا.» (٤٤)

بەم شیوه یه به بۆچوونی فرانسسیسی قه دیس، ژیان و نامۆژگاریی ناشتی و ئارامی یه ک شتن. ده توانین ئەم شه یداییه ی بۆ ناشتی له «سروودی ئافریده کانی» ئەودا ببینن. هه روه ها ئەم شه یداییه له دو عای به ناویانگی قه شه فرانسسیسدا که که سانیتیکی وه ک دایکه تیریزا چه ندین جار گوتوویانه ته وه، ده رده که ویت.

قه شه فرانسسیسی ئاسیزی، پیتش مردنی له سیی ئۆکتۆبه ری ١٢٢٦، له ته مه نی ٤٤ سالییدا بواری بۆ ره خسا کۆتایتیرین به ندی «سروودی خو ر» بچریت: «سو پاس بۆ تۆ خواجه که خوشکمان مردنی جه سه ته ی داهینا که هیچ بوونه وه رتیک لیتی رزگار نابیت...»

لاشه ی به گو له داپۆشراوی قه شه فرانسسیس، رۆژتیک دوای مردنی گیتپردرایه وه بۆ ئاسیز و له که نیسه ی جو رجی قه دیسدا به خاک سپێردرا. به م شیوه یه ئەم هه نگا وه ی قه شه فرانسسیس وه ک سه رسورپه یترترین روودای میژوویی جیهانی مه سیحیه ت له سه ده کانی نا فیندا به ری گرت. قه شه فرانسسیس وه کو که سپیک که زیاتر له هه مووان له ئامانجی مه سیحیه تی یه که م و رینماییه کانی چه زره تی عیسا ی مه سیح له مه ر ناتوندوتیژی و خوشه ویستی نزیک بووه وه، چوه نیو ئه فسانه وه.

دوعای قه‌شه فرانسویس

خوایه بکه به نامرازی ناشتی، که
 بۆ‌ئه و شوتینه‌ی که رقی لئییه، خۆشه‌ویستی به‌رم
 بۆ‌ئه و شوتینه‌ی که خراپه‌ی لئییه، لیبوردن به‌رم
 بۆ‌ئه و شوتینه‌ی که دوورویی لئییه، تیگه‌یشتان به‌رم
 بۆ‌ئه و شوتینه‌ی که گومرایی لئییه، راستی به‌رم
 بۆ‌ئه و شوتینه‌ی که گومانی لئییه، باوهر به‌رم
 بۆ‌ئه و شوتینه‌ی که بی‌ئومیدی لئییه، هیوا به‌رم
 بۆ‌ئه و شوتینه‌ی که تاریکی لئییه، رووناک‌ی به‌رم
 بۆ‌ئه و شوتینه‌ی که غه‌می، شادومانی به‌رم
 خوایه، وا بکه که
 زیاتر له‌وه‌ی دل‌م بدریتته‌وه، دل‌بده‌مه‌وه
 زیاتر له‌وه‌ی درکم بکه‌ن، درک بکه‌م
 زیاتر له‌وه‌ی خۆشیا‌ن بو‌یم، خۆشم بو‌ین
 چونکه به‌ خۆ له‌بیربرده‌وه، ده‌توانین بدۆزینه‌وه
 به‌ به‌خشین ده‌توانین ده‌به‌خشرین
 به‌ مردن، ده‌توانین چاو به‌ ژیا‌نی نهمر هه‌لبینین

سروودی ئافه‌ریده‌کان

ئه‌ی باشرین، به‌ توانای ره‌ها، خوای باش
 ستایش، گه‌وره‌یی، شانازی و میهره‌بانی گشتیان هی تۆن؛
 ته‌نبا ئه‌ی باشرین، تۆ شایسته‌ی ستایشی
 و هیچ مرۆقی‌ک شایسته‌ نییه‌ ناوی تۆ به‌ینیت
 سوپاس بۆ تۆ، په‌روه‌ردگارم، و هه‌موو ئافه‌ریده‌کان

به‌ تاییه‌تی پایه‌به‌رز خۆری برا،

که‌ تیشک بلاوده‌کاته‌وه و به‌وه‌وه رووناکیمان پێده‌به‌خشیت؛
 و جوان و تیشک هاو‌پێژه، زۆر به‌شکۆیه؛
 ئه‌ی باشرین، خۆر به‌لنگه‌یه‌کی تۆبه.
 سوپاس بۆ تۆ، په‌روه‌ردگارم، که‌ مانگی خوشک و ئه‌ستیره‌کانت
 دروستکردن و له‌ ئاسمانه‌کاندا، رووناک، به‌نرخ و جوانت کردن
 سوپاس بۆ تۆ، ئه‌ی په‌روه‌ردگارم، که‌ برای با
 هه‌روه‌ها هه‌واو، هه‌ور و ئاسمانی گه‌ش و کانت داهینان
 که‌ به‌ ئه‌وان یارمه‌تی ئافه‌ریده‌کانت ده‌ده‌ی
 سوپاس بۆ تۆ، ئه‌ی په‌روه‌ردگارم، که‌ ناگری برات داهینا،
 که‌ شه‌وی پێ رووناک ده‌که‌یته‌وه و
 جوان و شادومان و جیگیر و به‌ توانایه.
 سوپاس بۆ تۆ، ئه‌ی په‌روه‌ردگارم، که‌ زه‌وی خوشکی دایکیمان داهینا
 که‌ ده‌مانگریته‌ خۆی و ده‌مانبات
 و میوه‌ جو‌راو جو‌ره‌کان له‌ گه‌ل گه‌له‌ رنگا‌وره‌نگ و سه‌وزه‌کان به‌ره‌م
 ده‌هینیت
 سوپاس بۆ تۆ، ئه‌ی په‌روه‌ردگارم، له‌ پێناو ئه‌وانه‌ی که‌ له‌ به‌ر ئه‌وینی تۆ
 لیبیان ده‌به‌خشرین و سته‌م و زه‌حمه‌ت ده‌کیشن
 خۆزگه‌ به‌ حالی ئه‌وانه‌ی که‌ بۆ ناشتی تیده‌کو‌شن.
 چونکه تۆ ئه‌ی باشرین، پاداشتیان ده‌ده‌یه‌وه
 سوپاس بۆ تۆ ئه‌ی په‌روه‌ردگارم، که‌ خوشکمان مردنی جه‌سته‌بییت
 داهینا،
 که‌ هیچ بوونه‌وه‌ریکی لیبی رزگار نابیت؛
 دوور بێن له‌ حالی ئه‌وانه‌ی که‌ به‌ گونا‌هباری ده‌مرن؛
 به‌لام خۆزگه‌ به‌ حالی ئه‌وانه‌ی که‌ به‌رگی کرده‌وه ده‌که‌نه‌ به‌ر ویسته

چونکه پارتیزاون له نازاری مه‌رگی دووهم.

سوپاسی په‌روه‌دگاری من بکه‌ن و ره‌حمه‌تی بۆ بنی‌رن و زۆر به خاکه‌رایبی سوپاس و خزمه‌تی بکه‌ن.

۱۰- سه‌عدی: مرۆفگه‌رایبی ئیسلامی

ئه‌مرۆ کۆمه‌لێک خه‌لکی ئه‌م سه‌رده‌مه، ئیسلام به‌ ئایینی ناتوندوتیژی و دانبه‌خۆداگرتن له‌ قه‌له‌م ناده‌ن، به‌لام هه‌له‌یه‌ ئه‌گه‌ر حوکم به‌سه‌ر تاقینه‌کردنه‌وه‌ی خۆ به‌ دوورگرتن له‌ توندوتیژی له‌ ئایینی ئیسلامدا بده‌ین، به‌بێ ئه‌وه‌ی باس له‌ نه‌ربته‌کانی عاریفه‌ عه‌ره‌ب و ئیترانییه‌کان بکه‌ین، ئه‌و نه‌ربته‌کانی که‌ له‌ جیهانی ئیسلامیدا کاربگه‌رییه‌کی پۆزه‌تیفیان له‌سه‌ر بزافه‌ خۆ به‌دوورگه‌کان له‌ توندوتیژی هه‌بووه‌:

زیاتر له‌ ته‌مه‌نێک و ته‌نانه‌ت زیاتر له‌ کتیبیکیش پێویسته‌ تاکو بتوانین باس له‌م نه‌ربته‌کان بکه‌ین. ئه‌مه‌ خۆی بواریکه‌ بۆ ئه‌وه‌ی سه‌عدی، یه‌کیه‌ک له‌ که‌سه‌یه‌تییه‌ گه‌وره‌کانی عیرفانی ئیترانی بکه‌ینه‌روو تا نیشانه‌بیه‌ک بێت له‌سه‌ر خولیا مرۆفگه‌رایه‌کانی ئیسلام. به‌ گۆته‌ی و. ئا. کلارتۆن (W.A.Clarton): «بێگومان سه‌عدی به‌ به‌تواناترین بلیمه‌تی هه‌موو چاخه‌کان له‌ قه‌له‌م ده‌دریت.»

شیخ موسلیحه‌ددین یاخود موشریفه‌ددین سه‌عدی له‌ ده‌وره‌یه‌ری سالی ۶۰۰ کۆچی له‌ شیراز له‌ دایک بووه‌. باوکی له‌ گه‌وره‌پیاوانی ده‌ریاری موزه‌فه‌ره‌ددین توکله‌ی کوری ئه‌تابه‌کی زه‌نگی، سییه‌مین ئه‌تابه‌کی ویلایه‌تی فارس بووه‌ سه‌عدی له‌ سه‌رده‌می فه‌رمانه‌روایی جه‌نگیزخاندا له‌ ئاسیا و هه‌روه‌ها له‌ سه‌رده‌می ئیلیخانیه‌کان له‌ ئیتراندا ده‌ژیا. خوتیندی سه‌ره‌تایی له‌ قوتابخانه‌ی نیزامیه‌ی به‌غدا ته‌واو کرد که‌ وه‌زیری ئه‌عزه‌م، خواجه‌ نیزاموله‌لیک دايمه‌زاندبوو.

له‌ به‌غدا له‌گه‌ڵ ئه‌بولفه‌ره‌جی ئیبن جوزی و شیخی گه‌وره‌ شه‌ها به‌ددین عومه‌ر سیه‌ره‌وه‌ردی ئاشنا بوو. هه‌روه‌ها له‌و سه‌رده‌مه‌دا بوو که‌ له‌ قوتابخانه‌ی نه‌قشبه‌ندییه‌دا ئه‌سه‌وفی ناسی به‌ توندی که‌وته‌ ژێر کاربگه‌ری گه‌وه‌کانی نه‌جمه‌ددین کوپرای نه‌قشبه‌ندی. سه‌عدی گه‌روکیکی بێ وینه‌ بوو؛ چین، هیندستان، تورکستان و مه‌راکشی بینی.

له‌ به‌ره‌مه‌ گه‌وره‌که‌یدا به‌ناوی گولستان، باسی زۆریه‌ی ئه‌م سه‌فه‌رانه‌ی کردووه‌. گولستان له‌ سالی ۶۵۶ کۆچی، دوو سال پاش گه‌رانه‌وه‌ی سه‌عدی بۆ شیراز نووسراوه‌. هه‌روه‌ها له‌ هه‌مان کاتدا به‌ره‌مه‌ په‌خشانه‌ شعریه‌که‌ی به‌ناوی بوستانی نووسی. گولستان شیعر و په‌خشانه‌ که‌ له‌ بنچینه‌دا ئیله‌هامی له‌ هزره‌ سۆفیه‌کان وه‌رگرتووه‌. به‌ره‌مه‌میکی فیکره‌رانه‌یه‌ له‌ شیوه‌ی نامه‌یه‌کی ئه‌خلاقی (له‌ شیوه‌ی ئه‌خلاقی ناسری، به‌ره‌می خواجه‌ نه‌سیره‌ددینی تووسی) که‌ شتیوازی ژبان ده‌خاته‌روو. ئه‌م به‌ره‌مه‌ له‌ دیباجه‌یه‌ک، پاشه‌کیه‌ک و هه‌شت بابته‌ پیکدیت. ناوینشانی دوو به‌شی یه‌که‌م که‌ له‌ شه‌ش به‌شه‌که‌ی تر درتێترن، به‌م شتیوه‌یه‌ی خواره‌وه‌یه‌: له‌ باره‌ی ژباننامه‌ی پاشایه‌کان و له‌ باره‌ی ئه‌خلاقی ده‌رویشاندا. شه‌ش بابته‌که‌ی تر بریتین له‌: له‌ باره‌ی فه‌زیله‌تی قه‌ناعه‌تدا، قازانجه‌کانی بێده‌نگی، له‌ باره‌ی جوانی و خۆشه‌ویستی، له‌ باره‌ی لاوازی و پیریدا، له‌ باره‌ی کاربگه‌ری په‌روه‌رده، له‌ باره‌ی ئادابه‌کانی قسه‌کردندا.

شیتیوازی روون و ره‌وان، گیانی وردبینانه‌ و ته‌نز ئامیژ و نووسینی فیکره‌رانه‌ی گولستان رۆلێکی شایسته‌یان هه‌یه‌ له‌ به‌ناوبانگ کردنی سه‌عدیدا. به‌م شتیوه‌یه‌ گولستان (زیاتر له‌ بوستان) ئه‌و به‌ره‌مه‌یه‌ که‌ ماوه‌ی هه‌وت سه‌د سه‌له‌ له‌ جیهاندا به‌ به‌رده‌وامی خوتراوه‌ته‌وه‌. زۆریه‌ی نووسه‌رانی سه‌ده‌کانی هه‌ژده‌ و نۆزده‌ چه‌ندین جار باسیان لێوه‌ کردووه‌، نووسه‌رانی وه‌کو گۆته، هاینه، رینان، هۆگۆ، پۆشکین و سه‌رادقین ئارنۆلد. ئه‌و ئه‌مریکیه‌یه‌ی په‌یره‌وی ترانساندانتالیزم (فه‌لسه‌فه‌ی بالاخواری)

وهك ئيمه رسۆن و تورو ستايشى گولستانيان كرددوه و زورجار له بهرهمه كانياندا ناويان بردوه. ئيمه رسۆن له يادداشته كانيدا له مهر سه عدى دهنوسيت: «مرؤقايه تى سه عدى خوش دهويت... (چونكه) سه عدى شاعيرى دۆستى، خوشه ويستى، پالنه وانى براده رايه تى، وهفادارى، چاكه، دهررون پاكى و ويستى خواييه.» (45)

له روانگه سه عدى سه وه ئه وين سروشتىكى عيرفانى هيه. ئامانجه كه يه كيتييه له گه له مه عشوق كه خوايه. بهم شيوه يه كاتيك سه عدى باس له مه و مه يخانه و ژيان دهكات، پيوسته ئه وه به تامه زرؤبى و ئيخلاسى عارف له بانگ كردنى خوا راقه بكه ين. رهنگه ههر له بهر ئه وه بيت له گولستاندا سه عدى رهخه له زوه د فرؤشيبى دهرويشه درؤزنه كان ده گريت. له چيرؤكى شه شه مه به ندى دووه مى گولستاندا ده لپت:

«ئهى هونه ردا نهر له سه ر به رى ده ست له بن باخه لاعه بيت دا پؤشى
چؤن به پاره ي قه لپ ئه توانى سه ركه ش چشى بكره وه يا بفرؤشى» (46)

ههروه ها سه عدى رهخه له خؤبايى بوون و زهبروزهنگ ده گريت، بؤيه به شاعيرى لىبورده بى و مرؤقدؤستى له قه له م ده درپت. به شى يه كه مى گولستان سه رتاپاى پره له و ئامؤزگار يانه ي كه بانگى پادشاك ان دهكات تاكو واز له زهبروزهنگ و سته م به ين. بؤ نمونه له چيرؤكى شه شه مه به شى يه كه مدا ده لپت:

«شه هى زؤر و سته م بى خووى به رامبه ر ژير ده ستانى
له جهنگا دؤستانى لى ئه بيتته دوژمنى گيانى»

ههروه ها له چيرؤكى يازده هه مى به شى يه كه مدا هاتوه:

«ئهى زهبرده ستى ژيرده س به بازار تاكه ي بىنى وا گه رم بازار»

سه عدى داوا له مرؤقه كان دهكات به به زىنى دوژمنه كانيان شاد نه بن، چونكه ژيان پيشكه شكراوتكى هه تاهه تايى نيبه:
«ئه گه ر به رت دوژمن جىگه ي شادمانى نيبه
كه ژيانى ئيمه ش جاويدانى نيبه»

به مانايه كى تر، سه عدى له و بر وايه دايه كه پيوسته ئاشت بين له گه له دوژمنان، چونكه مرؤقه كان «له يه ك گه وه هر دروست كراون». گولستان به دووماهييه كى كورت كؤتايى ديت تيايدا سه عدى راده گه يه نيت كه ئه و په پره وى له نه ربتى پيشينان نه كردوه («له شيعرى پيشيناندا ريچكه ي خوازه ي تيهه لكيشراوى گرته بهر»). سه ره نجاميش به به رگر كردنيتك له خؤى كؤتايى بى دى نيت:

ئامؤزگار يمان ئيمه خسته دهر رؤزتيكمان تيدا برده سه ر
ئه گه ر نه هاته گوئى ئاره زووى كه س له سه ر پيغه مبه ر گه ياننده و به س
يا ناظراً سل بالله مرحمة على المصنف واستغفر لصاحبه
واطلب لنفسك من خير تر يدبها من بعد ذلك غفراناً لكتابه

سه عدى له نزيكه ي 691 كؤچيدا له شيراز كؤچى دوايى كرد. ئيستا مه زاره كه ي بؤته په رستگاي عاريف و ئه ويندارانى شيعرى پارسى.

گولچنپك له گولستانى سه عدى

«به دوو بازووى تواناو به هتيزى په نجه ي دوو ده ست
خه تايه په نجه بى بى هتيزو لاوازت كه بشكيتنى
له پى كه وتوو بىنى و لى نه بورى دياره ناترسى
له پى كه وت خؤى له بؤ ده سگرتنى كه س ده ستى بؤ بىنى
كه سى توى به دى چاندو ته ماى بوو چاكه به ره هه م بى»

دەماغى بلح و بىن كەلكە خەياللى پووج ئەجووليتىنى

لە گوپى خۆت لوکە دەربىنە و بېرسە وادەى ئەم خەلكە

ئەگەر نەبېرسى دادرەس بۆ سبەينى تۆلەى ئەستىتىنى»

(بەشى يەكەم، چىرۆكى دەيەم)

«ئىنسان ئەندامى لەشى يەكترن لە ئەسلى سىروشت لە يەك گەوھەرن

كە ئەندامىكى ئازاردا رۆزگار هېچ ئەندامكى تر ناي مېنى قەرار

لە دەردى كەسان كە تۆبى خەمى ناشى كە ناوت بنىن ئادەمى»

(بەشى يەكەم، چىرۆكى دەيەم)

«دېتە بېرم ھەروھە شىعېرىكى وت فىلەوانى بوو لە گۆى دەربى

نىل حالى مېلوورە لە ژىر پېتا وەكو حالى تۆوايە لە ژىر دووقاچى

فېل»

(بەشى يەكەم، چىرۆكى بېست و دووھەم)

من ئەو مېرووھەم پېم لى ئەمالن نەك زەردەوالەم كە لېم بنالن

چۆنم بۆ بىرى سۇپاسگوزارى كە نېمە تواناي مەردوم نازارى

(بەشى سېيەم، چىرۆكى دووھەم)

لە گەلېا تۆگران مەدوئى كەسى ئەدوئى كەوا ئاسان

لە قاپى رېكىدا ھەركەس بە شەر تۆبۆى مەچۆ مەيدان»

(بەشى ھەشتەم، ئامۆزگارى پانزەيەم)

چاك و ئاسانە زىندووكەى بىن گىيان كوشتو ناتوانى زىندووكەيتەوھ

خۆ مەرجى عەقلە ھېتاش تېرېاوى لە كەوان دەرچوو ناگەرتتەوھ»

(بەشى ھەشتەم، ئامۆزگارى پېنجهسېيەم)

«بەنەقاشانى چىنى وت فەرەيدون

كە بۆ كەرگەل كۆپانى جوانى بدروون

بەدان چاك راگرە ئەى مەردى ھۆشيار

كە چاكان گەورەن و پېرۆز كىدار

(بەشى ھەشتەم، ئامۆزگارى سەدو چوارەم)

لە دەستت دى وەكو خورما بە خاوەنى بەخشش

لە دەستت گەر نەيە باوھك سەرو بە تۆ ئازاد

(بەشى ھەشتەم، ئامۆزگارى سەد و دەيەم)

پەراوتزەكان:

1-voir Joseph Lin: Le Tao,p.128.

2- Ibid.

3- Ibid,chapitre 34.

4- Ibid,chapitre 40.

5- Ibid,chapitre 11.

- 24- *La Bhagavad-Gita*, op. cit., II. 19.
- 25- Cit in N. Shanta: *La voie Jaina*, Oeil Paris, 1985, p. 261.
- 26- Cit in A. Guerinot: *La Religions Djaina* Paul Geuthner, Paris, 1926, p. 213.
- 27- Cit in *Religion and Non-Violence*
- 28- Cit in Max Muller: *Sacred Books of the East* vol XL.X, Oxford, 1895, p. 309.
- 29- Ibid. vol XXII, p.12.
- 30- Cit in N. shanta: *La voie Jaina*, op. cit., p. 262-263.
- ۳۱- اسطورهء زندگی زردشت، ژاله آموزگار، احمد تفضلی، تهران، ۱۳۷۰.
- 32- M. Boyce, *Zoroastrians*, London, 1979, p.18.
- ۳۳- دایرة المعارف فارسی، جلد اول، زیر نام زردشت.
- 34- Jacques Duchesne-Guillemin: *Zoroastre*, Maisonneuve, 1948, p. 80.
- ۳۵- گاتاها، گزارش پورداود، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۴.
- 36- *Le Criton* de Platon, Paragraphe 49. traduction francaise de leon Robin Biblioth que de la Pl inade Gallimard, Paris.1950. p.194.
- 37- Cit in *La Sainte Bible*, traduction francaise Par l ecole biblique de Jerusalem, Cerf, paris,1972, p. 60.
- ۳۸- بۆ وه رگپیرانی دهقه کانی ئینجیل په نامان برده بهر: ئینجیلی پیروژ- به شپوهی کوردی سووانی، کومه لهی دهولی کتیبی پیروژ، ههولیر ۱۹۹۸. (و.)
- 39- Elle sera compos e de 5000 membres en 1226.
- 40- Cit in Ivan Gorly: *Saint Francois d Assise*, Seuil, Paris, 1957,

- 6- Ibid, chapitre 12.
- 7- Ibid, chapitre 63.
- 8- Ibid, chapitre 31.
- 9- Pour toutes les citations voir Paul Carus: *L Evangile du Buod-dha*, Paris, Ernest Laroux, 1902 et Maurice Percheron: *Le Bouddha et le bouddhisme*, Paris, Seuil, 1956.
- 10- Paul Carus: *L Evangile du Bouddha*, op. cit., p. 193.
- 11- cit in Unto Tahtinen: *Ahimsa*, Reider and Co. London, 1976, p. 58.
- 12- Paul Carus: *L Evangile du Boddha*, op. cit, p.46.
- 13- Ibid, p.82.
- 14- Ibid, p. 114.
- 15- Ibid, p. 138-139.
- 16- Ibid, p. 153.
- 17- Ibid, p. 195.
- 18- Ibid, p. 190-91.
- 19- *La Bhagavd-Gita*, Traduite par Emile Senart *Les Belles Lettres*, Paris, 1967, p.71.
- 20- Sri Aurobindo: *Essays on the Gita*, New York 1950, p.44.
- 21- Mahatma Gandhi: *Truth is God*, Navijivan Publishing House, Ahmedabad p. 94.
- 22- Mohadev Desai: *The Gospel of Selfless Action*, Navijivan Publishing House, Ahmedabad, p.130.
- 23- Radakrishnan: *Indian Philosophy*, vol I, George Allen and Unwin Limited, 1971, p. 522.

p. 137.

41- Ibid, p.62.

42- Ibid, p.66.

43- Ibid, p.152.

44- Paul Ricoeur: *Le volontaire et l'Involontaire*, Paris, 1967, p. 452.

45-Emerson: *Journals* vol IX, Boston, 1912, p. 562.

۴۶- هم‌م‌و دیره شیعه‌رکانی له گولستانی سه‌عدی، وه‌رگیرانی
مسته‌فا سه‌فوهت، په‌خشخانه‌ی ناجی، بانه ۱۳۷۱، وه‌رگیراون. (و،)

به‌شی دووه‌م

دامه‌زینه‌رانی ناتوندوتیژی

هینری دیتھید تۆرۆ و

بیداریی رۆحی ناک

«رۆژی بیدارییونو نه و همان دیت.»

هینری دیتھید تۆرۆ

هینری دیتھید تۆرۆ (Henry David Thoreau) هزرقلانی ناتوندوتیژی به مانای راسته قینهی په یشه که نییه. له گهڵ ئەوه شدا، کاربگه ربیه که ی له سههه تیۆریسته سیاسییه کان و که سایه تییه کۆمه لایه تییه کانی ناتوندوتیژی له سهدهی بیسته مدا، سنوره کانی ئەمریکای باکووری به زاندوو. ئەو که سههه که زیاتر له سهدهیه که به لاسایی که ره وهی رالف والدۆ ئیمه رسۆن (Ralph Waldo Emerson) ی فه یله سووفی ئەمریکی ده ناسرا، ئەمپۆ له ریزی پینج یان شه ه له گه وه نووسه ره ئەمریکیه کانی هه موو سه رده مه کاندایه. هه ره ها ئەو که سههه له ماوهی کورتی ته مه نیدا، وه کو که سیکی شیت و نامۆ له لایه ن خه لکی شاری کۆنکۆرد (concorde) وه ده رکراو و فه رامۆش کرابوو، ئیستا به یه کتیک له دامه زینه رانی تاکه گه راییی دیوکراتیک ده ناسریت. وێرای ئەوهی که هه ندیک به دژه ده ولت و کۆمه لیک تر به ئیکۆلۆجیستی له قه لām ده دن، ماوهی سه ده ساله تۆرۆ له سه نته ری و توو یژه کاندایه له مه پ به ره نگارییونو وهی جه ماوه ری و مافه کانی تاکه که سی رووبه رووی حکومه ت راوه ستاوه. کتیبه به ناویانگه که ی والدن (Walden)، و نامیلکه بچوو که که ی له مه پ سه ریپچیکردنی مه ده نی (Désobeissance Civile) بوون به سه رچاوهی ئیلهامی که سایه تییه گه وه کانی میژووی مودیرن، وه ک

تۆلستۆی، گاندی و کینگ. لیۆ تۆلستۆی له په یامیدا بۆ خه لکی ئەمریکا (Message Adressé au Peuple Américain) له م باره یه وه ده نووسیت:

«ئه گه ر بربار بیت شتییک به خه لکی ئەمریکا بلتیم، چه ز ده که م به و بۆنه وه سوپاسیان بکه م، که ئەو نووسه ره ئەمریکانه ی له ده وره ی سالی ۱۸۵۰ هاتنه مه یدان، زۆر یارمه تییان دام. له ناویاندا ناوی گاریسون (Garrison)، پارکەر (Parker)، ئیمه رسۆن، بالۆ (Ballou) و تۆرۆ بیه م که نه ک ته نیا له بیرباره هه ره گه وه کانی به لکو که سایه تییان کاربگه ره بییه کی زۆری تیکردم...»^(۱)

گاندی یه که م جار له کتیبخانه ی گرتووخانه دا له ئەفریقای باشوور، نامیلکه ی هینری تۆرۆ له مه پ سه ریپچیکردنی مه ده نی بینی، چه ند سالییک دواتر ده نووسیت: «نامیلکه ی مامۆستایانه ی تۆرۆ پالپشتی زانستیانه ی کارتیک بوو که من خه ریکی ئەنجامدانی بووم.»^(۲)

«مارتین لۆته ر کینگ» یش چه ند جار تیک له گوته و نووسینه کانی دا ناوی تۆرۆ ده بات، له کتیبی هه نگاویکی گه وه به ره و نازادی (Stride Toward Freedom) ده لیت: «کاتیک که خه یالیم به رزتر ده فریت، به و ئەنجامه ده گم که ئەو شته ی ئیمه به راستی خه ریکی ئەنجامدانی بووین، ئەوه بوو که درتغی بکه ین له پالپشتیکردنی سیستمیکی شوم، له کاتیکدا که ته نیا ده توانین درتغی له پالپشتیکردنی ئابووری کۆمپانیای گواسته نه وه بکه ین. له م باره وه نامیلکه ی سه ریپچیکردنی مه ده نی تۆرۆ که وه ته وه بیرم. وه بیر خۆم هینایه وه ئەو کاته ی که بۆ یه که مین جار له کۆلیژ خویندمه وه چ کاربگه ربیه کی له سه ر من به جیه یشت. به م شپوه یه گه یشتمه ئەنجام که ئەوه ی ئیمه خه ریک بووین له مۆنتگۆمیری (Montgomery) ئەنجامی بده ین په یوه ندی هه یه به ئەوه ی که تۆرۆ پیتش ئەمه گوته بووی.»^(۳)

ئەم وتەيەي كىنىگ باس لەو ھەستە دەكات كە چەند نەوھەيەكى ئەمريكيەكان لەمەر خويندنەوھى نامىلكە بە ناوبانگەكەى تۆرۆ ھەيانبووھ. ئەوانىش وەك كىنىگ، گاندى و تۆلىستۆي، لەو باوھەدان كە تۆرۆ پالەوانى بەرھەنگار بونەوھى تاكەكەسىيە لە بەرامبەر ياسا نادادپەرەھەكانى حكومەتى ئەمۆ. لەگەل ئەوھشدا تۆرۆ بەو مانايەي كە شۆرشگىرەكانى وەكو باكۆنن (Bakounine)، مالاتىستا (Malatesta) و كرۆپوتكىن (Kropotkine) دژە حكومەتن، وەكو ئەوان دژە حكومەت نىيە. كەلكەلە و خەمى تۆرۆ بايەخدانە بە گۆرانی دەرۆينى تاك و بەرز فريپەكەى زياتر لايەنى مەعنەويى ھەيە تاكو سىياسى. بۆيە، كە دەسلەلانى حكومەت رەتدەكاتەوھ، لە پىناوى بەرگريكدنە لە ھۆشيارى تاكەكەسى نەك لە پىناوى خستەنەرووى ئايدىئۆلۆجىيەكى سىياسىدا. بە دەستەواژەيەكى تر، ھزرى سىياسىي تۆرۆ خاوەنى پەرچەكردارىكە لە پىش تواناي دانەپراوى مرۆف لە پىشكەوتنى مەعنەويدا. كەواتە تۆرۆ بە ناوى بىدارى مەعنەويى تاك و ئازادىيە ئەنتۆلۆجىيەكەيەوھ ياسا نادادپەرەھەكانى حكومەت رەتدەكاتەوھ. بە برواي تۆرۆ پىويستە ھاوولاتی گۆپرايەلى لە حكومەتەك نەكات كە لەگەل ئەو ياسا گشتيانەي كە لە قوولايى بوونماندا ھەن نەگونجىت. تۆرۆ دەنووسىت: «پىم وايە سەرەتا پىويستە مرۆف بىن ئىنجا گۆپرايەل يان شوئىنكەوتە.»^(٤) لە راستىدا گرنكى ئەم دادەورىيە لەو شتەدايە كە نەك لە لايەن سىياسىيەكى چالاک كە ھەولتى گەيشتن بە دەسلەلانى سىياسى دەدات، بەلكو لە لايەن تاكگەرايەكى مەعنەويى خوازىارى دەرركردنى جەوھەرى جىھان دەردەبرىت. لە ھەمان رووھەو، تۆرۆ لە ياداشتەكانىدا دەنووسىت: «من عارىقم، ترانساندانتالىستىم (پەپرەوى فەلسەفەى بالاخوازى)، زياد لەوھش، فەيلەسووفىكى سروشتگەرەم.»^(٥)

تۆرۆ بە ئىلھام وەرگرتن لە كتيبى «سروشت» (Nature) ي ئىمەرسۆن

(لەو ماوھەيدا خويئىدەوھ كە قوتابى بوو لە زانكۆي ھارشارد) و بە ئىلھام وەرگرتن لە بەرھەمەكانى رۆمانتىكە ئەلمانى و ئىنگلىزەكانى وەك كۆلرىج (Coleridge) و وۆردس وۆرس (Words worth) و گۆتە، ئايدىليزىمى پۆست كانتىبى تۆماس كارلايل (Thomas Carlyle)، بە سىمبۆلى نوئىبونەوھى ژيان دەناسىت. ئەو ھەمىشە ھەولتى دۆزىنەوھى بنچىنەي ژيان و يەكيتىي رۆحى لەگەل جەوھەرى جىھان دەدات. لە سالى ١٨٤٥ كونجى خەلوەت ھەلدەبژىرتىت و پەنا دەباتە بەر دارستان. لە رۆژى سەربەخۆي ئەمريكادا، لە كۆلئىتكددا كە خۆي لە كەنارى گۆمى والدىن (Walden) دا لە دارى كاژ دوستى كردبوو، نىشتەجى دەبىت. دوو سال لەوى دەمىنەتەوھ و ئەزمونىكى شاعىرانە بە دەست دەھىتت كە دەبىتە سەرمایەي بەرھەمەكەى والدىن. تۆرۆ لە كتيبى والدىندا چەند جارىك داوا لە مرۆفەكان دەكات لە سنوورەكانى ھزرى بۆماوھىي بكوئەوھ و بەم شىوھەي بىنە خاوەن ژيانىكى دەولەمەند و كامل. دەنووسىت: «پىشيانان گوتوويانە ئەوھى كە ناتوانى ئەنجامى بەدى، وازى لى بەيئە ودان بەوھدانى كە ناتوانى ئەنجامى بەدى. رووداوەكانى رابردوو مولكى رابردووھەكانن و رووداوە نوئىيەكان مولكى لاوھەكانن.»^(٦) بەردەوام دەبىت و دەلەت: «ھىچ كاتىك درەنگ نىيە، بۆ ئەوھى حوكمە پىشەينەكان بىخەينە لاوھ. ھەر شىوازىكى ھزرى يا خود ئەرك ھەر چەند كە كوئىش بىت، ناتوانى بى ھۆ بروامان بى ھەبىت و دلئىابىن لى.»^(٧) بەم شىوھەي، لەلای تۆرۆ ناسىنى واقىيى ژيان، وەكو بەدبەھاتنى ئامانجى بوون وايە؛ و بۆ ناسىنى واقىيى ژيان، پىويستە خۆمان بناسىن. بە برواي تۆرۆ، ئەو خۆناسىيە لەسەر بنچىنەي پشت بەستەنە بە خودى بى كۆتايى مرۆف وەك ئافەرىدەيەكى خوا. بەلام بۆ دۆزىنەوھى خودى سەرەكى مرۆف پىويستە روو بگەينە بنچىنە نوئىيەكان و ھەلومەرجە مەعنەويەكان سەر لە نوئى دوست بگەينەوھ و دەست ھەلگىرن لە بىروباوھەر و نەرىتە نادروستەكان. بە گۆتەي

تۆرۆ: « له شوپنیک راوهستین پیتییه کافمان بچوولیتین و به گل و لمی باوهر، حوکمه پیتییه بییه کان، نهریت، خه یالپالوی و رواله تدا بیانیه یه خواره وه، پیتییه کافمان به نیتو ئه و زیح و لمانه دا که سهرتاسهری زهویان ههر له پاریس تا له نندهن، له نیویۆرک تا بۆستان و کۆنکۆرد، که نیسه و حکومهت، شیعر و فلهسهفه و ئایینیان داپۆشیوه، هیتنده بیانیه یه خواره وه تا بگهین به ئاستیکی جیگیر و بهرده پته وه کان، بهو شتهی که دهتوانین به راستیی ناو بهین و بلتین: «ئیتتر ئه مه ههله نییه.»^(۸)

بهه پیتییهش تۆرۆ داوامان لیدهکات جاریکی تر هه موو شتییک بهینه ژیر پرسیاره وه تا بتوانین به دیدیکی نوێ له جیهان بروانین. به بۆچوونی ئه و، گۆمی والدن باشترین شوپنه بۆ ئه م نوێکردنه وه رۆحییه. هه موو رۆژییک به یانی زوو له خه وه هه لدهستیت تا وه کو هیندۆسه کان خۆی له گۆمه که دا بشوات. چونکه به پروای ئه و: «ناوی پاکی والدن تیکه ل به ناوی پیرۆزی گۆنگ ده بیته.»^(۹) له پاش ئه م خۆ شوشتنه ی به یانیان، تورو چاوی رۆح پاکده کاته وه و ناماده ده بیته بۆ خویندنه وه ی به گۆد-گیتا. ئه و ده نووسیت: «به یانی، عه قل له ناو فلهسهفه ی سهرسوره یته ر و جیهانی دروستبوونی به گۆد-گیتادا ده شو، ئه و به ره مه ی که نووسینه که ی ده گهریته وه بۆ رۆژگاری خواپی، و جیهانی ئه مرۆ و ئه ده بیاتی ئیمه به به راورد له گه لیدا زۆر ئاسایی و بی نرخ ده رده که ون...»^(۱۰) وه ک ده بینین تۆرۆ به راستی په یه وه ی قدایه. به و مانایه ی که به ره مه قدایه کان ده ریده برن، ئه و خوازباری مه عرفیه یه. هه ز له یوگا ده کات و خۆی به یوگی ناو ده بات. له نامه یه که دا بۆ ه. ج. ئۆ. بلاک (H. G. O. Blake) ده نووسیت: «ئه وه ی له قوولایی بیهرکردنه وه دا نوقم بیت، یوگی ده وروکار به گه ربی ده بیته له دروستبوونیدا. ئه و بۆنیکی مه له کوتی هه لده مریت، شتگه لیکه ی سه یه ده بیستیت. شته مه له کوتیه کان به ناو ئه ودا تیده په برن بی ئه وه ی بیدرن، و ئه و له هاتوچۆدایه، به پی سروهتی

خۆی، وه ک بلتی گیان به مادده ی سهره کی ده به خشیت، تاراده یه ک و هه ندیک جار منیش یوگییم.»^(۱۱)

باهه خدانی تایبه تی تۆرۆ به ئه ده بی پیرۆزی هیند، جیای ده کاته وه له هه موو په یه وانی تری هزی نامادییه نه ی ئه مریکه ی. له گه ل ئه وه شدا، تۆرۆ له هه ز کردنی له کتیبه پیرۆزه کانی هیندی قه رزاری ئیمه رسۆنه. چونکه یه که م جار له کتیبه خانه ی ئیمه رسۆن دا یاساکانی مان (Lois de Man) له وه رگیترانی سیر ویلیام جۆنز (Sir William Jones) ی بینی. به گۆته ی پیتری میلله ر (Perry Miller) له کتیبه ی خۆناسی له کۆنکۆرد (Consciousness in Concorde) دا تۆرۆ بۆ یه که مین جار له سالی ۱۸۴۱ له پاش خویندنه وه ی کتیبه ی جیراندۆ (Gerando) به ناوی میژووو پراکتیکی سیستمه فلهسه فییه کان Histoire Compar e des Syst mes de Philosophie به ئایینی رۆژهه لاتی ئاشنا بوو.^(۱۲) به م شیوه یه له ساله کانی دواتردا هه ولیدا هه ندیک له ده قه پیرۆزه کانی هیندی، وه کو ساداراما پانداریکا سوترا (Saddharama Pandarika) (Sutra) و لوتوس سوترا (Lutus Sutra) بۆ بلاو کراوه ی ئیمه رسۆن The Dial وه رگیتریت. له سالی ۱۸۴۹، تۆرۆ به بلاو کردنه وه ی کتیبه ی هه فته یه ک له کۆنکۆرد و رووباری میتریاک (Aweek on the Concorde and Merrimack Rivers) دا تاراده یه ک ئایینی هیندۆسی و بوودایی به ته وای په سه ندکرد و له هه مان کاتدا به ترانساندانتالیستیش مایه وه. ده لیت: «ده زانم هه ندیک که س که ناوی هه زه ته ی مه سیح له ته ک ناوی بوودادا بیین حوکمی توندم به سه ردا ده دن، به دلنیا ییه وه من هانیان ده ده م مه سیحه که یان خۆشتر بویت له بوودای من. چونکه گرنگ خۆشه ویستییه، منیش هه زه ته ی مه سیحم خۆشه ویت.»^(۱۳)

تۆرۆ به وه سفکردنی هه زه ته ی مه سیح وه ک ئافاتاری خوایانی هیندۆسی په یوه ندی له نیتوان مه سیحه ت و ئایینی بووداییدا به رقه رار

دهکات. ههروههها له رپي خستنه پرووی یه کیتی رۆحی و مهعنه ویی له گه له گه وره شاعیری ئیرانی سهعدی له میانهی فهزا و کاتدا نزیکی مهعنه وی خوی له سهعدی ئاشکرا دهکات و راده گه یه نیت. تۆرۆ دهنووسیت: « تنیا هزری بهرز مرۆقه هاوئایینه کان به یه که وه ده به ستیته وه. هه میسه چه ند ره گه زیکی که م بایه خن که ده بنه هوی دروستکردنی ناکۆکی له نیوان ئایینه کاندای. له پشت فره وانترین گه رداوه کانی کاتدا، له رپي نیشانه گه لیکه هه ره یه کلابووه وهی هزر، هزر دهناسیته وه. بۆ نمونه من ده زانم که له رابردوودا سهعدی وه کو من بیری ده کرده وه، بۆیه ناتوانم قایل بيم به جیاوازییه کی سه ره کی له نیوان خۆم و سه عدیدا. بۆ من سهعدی بیتگانه نییه، نه وه ک ئیرانییه ک و نه تاکیک له رۆژگارانی رابردوودا، نه وه به هوی لیکچوونی هزرمان له ناخی مندا ماوه ته وه. جیاوازی گه دریله کافان چ گرنگییه کی هیه هه؟ سهعدی سه باره ت به من له یه کدلی و تاکایه تییه کی زیاتری نه بووه، خودی نه و قوولتر، گرنگتر و پیرۆزتر نه بووه له وهی که ئیستا له هزری مندا به شپوه یه کی نه بستراکت ده خرته پروو. له رپي به هاو دلیمان له گه له سهعدی دا، ده بینه هاوشپوهی نه و. فکر و بیره که ی نمونه یه که که له نه ودا هه مه، پارچه یه کی دلی نه وه که ده بیته هوی نه وهی ئیتر ئیسقانه کانی نه م هزر فانه له هه ر کوی ئارام بووین هیچ گرنگییه کیان نه بیت، به لکو نه م خاوه ندارتییه، تاکیکی وه کو نه و ده هینیتته ئاراهه. مرۆقتیک که له نیو نه وهی داهاتوودا ناوبانگ ده رده کات، جیاوازییه که ی له گه له نه و ده یه دا که مانه وه ی وی، و جیاوازیی له گه له نه وانی دی له یه ک جیهاندا گرنگ نییه. من پیم وایه ده توانم له گه له خۆرسکی مرۆقتیکی گه وره له رابردوودا هاوشپوه بيم، رهنگه بتوانین بلتین به قه د نه وهی نه و هاوشپوهی خۆیه تی.»^(۱۴) که واته تۆرۆ ده ریده خات که رۆحانیه ت له رۆژهه لات و رۆژئاوادا وه ک یه ک ریزی لیده گیریت. له گه له هه موو نه مه دا تۆرۆ له بهر دوو هوی سه ره کی جهخت ده کاته سه ر نرخ و گرنگیی

عاقلمه نده رۆژهه لاتیییه کان: یه که م نه وه یه که تۆرۆ مه به ستیه تی ئایینه کانی رۆژهه لات به نه مریکیییه کان بناسینیت، دووهم، نه خلاقی رۆژهه لاتی پشت نه ستور به خاکه رایی و لیبورده یی له به رامبه ر نه خلاقی سوودخوازانه ی نیو ئینگلاند دابنیت. له م باره یه وه، له کانوونی دووهمی ۱۸۴۳دا له بلاو کراوه ی The Dial دا رسته یه کی تۆرۆ به رچاو ده که ویت: «ناشی باج له براهمانییه ک وه ر بگیردیت.»^(۱۵) له م رپه وه دا که تۆرۆ له سالی ۱۸۴۸ له یاریگای کۆنکۆرد (Concorde Lyceum) دا زنجیره و تاریکی پشکاش کرد. له م وتاراندا که سالتیک دواتر له ژیر چاودیری نه لیزابیتس پیبۆدی (Elizabeth Peabody) له شپوهی نامیلکه یه ک له بلاو کراوه ی «Aesthetic Papers» دا به چاپ گه یشت، تۆرۆ بیرۆکه بانگه وازی و پشکانی تاکه که سی له به رامبه ر یاسا سه پیندراره کانی حکومه تدا خسته پروو. به م شپوه یه نه ویش وه کو نانتیگۆن، نه وه ی که به «یاسایه بالاتره کان» ی ناوان و به هه میشه یی و نه مری له قه له مدان، خستییه به رامبه ر نه و یاسایانه وه که سیاسه تمه داران دایانان. به گوته یه کی تر، به پشت به ستن به چه مکی راستی، یاسای نه خلاقیی له به رامبه ر یاسای سیاسیه وه به ناوی هه مان راستیه وه که به پروای نه و خسته خۆشه و بستی گرنگتره، پاره و پول و نیوانگ، داوا له هاوولانییان دهکات بۆ سه ر پشکچیکردنی مه دهنی. تۆرۆ که له به رگری کردن له ئازادییه تاکه که سییه کان له به رامبه ر یاساکانی پاراستنی کۆیله داری حکومه تی نه مریکا ئاگادار بوو، وه ک مرۆقتیکی هۆشیار ده رکه وت که به دوا ی دۆزینه وهی دادپه روه ری راسته قینه دا به کانیاو یک گه بشتبوو. نه و دهنووسیت: «نه وانه ی که کانیاوه سازگارتره کانی حه قیقته ت پش زانن و رپی نه و سه رچاوانه یان نه گرتۆته بهر، عاقلانه ئیکتیفا به ئینجیل و یاسای بنچینه یی ده که ن و به نه دهب و خاکه رایییه وه له کانیاوه که ده خۆنه وه. به لام نه وانه ی له نیو تۆرتیکی ته نکدا ده که ونه نیو نه م ده رباچه

یاخود گۆمەوه و بە ناویدا دەگەرپین و دەسورپین، جارێکی تر بۆ رزگار بوون ئاماده دەبن و بە نییەتی سەردانی سەرچاوەی تور درێژە بە رینگاکە دەدەن.»^(۱۶)

بەم تێڕوانینە، تۆرۆ وەک یەکیک لە پێشڕەوانی بییری تاکگه‌راییی دیموکراتیک، هه‌روه‌ها وەک کەسایەتییه‌کی کۆمه‌لایه‌تی ناتوندوتیژی دەرده‌که‌وێت. بە برۆی تۆرۆ ماف و ئەرکی هه‌موو تاکیک ئەوه‌یه‌ کە سەرپێچی لە حکومه‌تی بکات کە پشتیوانی لە کۆیله‌داری ده‌کات یاخود بۆ زالبوون بەسەر ئەوانی تردا شه‌ریکی نادادپه‌روه‌رانه هه‌لده‌گیرسیتی (ئەو لیڤه‌دا ئاماژە بە کوشتنی سوورپێسته‌کان بە دەستی ئەمریکیه‌کان ده‌کات). ده‌لێت: «ته‌نانه‌ت بۆ ساتیکیش ناتوانم دان به‌و ریکخسته‌نه‌ سیاسیانه‌ دابنیم، چونکه‌ ریکخسته‌نه‌ موڵکی حکومه‌تی کۆیله‌دارین.»^(۱۷) تۆرۆ له‌ دواي به‌رگریکردن له‌ جۆن براون کە یه‌کیک بوو له‌و ئەمریکیه‌یه‌ کە لایه‌نگری نه‌ه‌یشتنی کۆیله‌داری ده‌کرد، له‌بهر ه‌یترشکردنی بۆ سەر جبه‌خانه‌ی حکومه‌تی ه‌ارپیرس فیڤر (Harpers Ferry) له‌ فیڤرینیا دادگایی کراو له‌ سیداره‌ درا، باج به‌ حکومه‌تی ئەمریکا نادات. به‌ بۆچوونی تۆرۆ، جۆن براون نیشانه‌یه‌کی ته‌واوی بیروکە‌ی سەرپێچیکه‌ره‌. له‌ نووسینی کدا به‌ ناوی: به‌رگریکردنی له‌ جۆن براونی فه‌رمانده‌ (A Plea for Captain John Brown)، وەک تاکیکی «له‌ بنه‌رته‌دا ترانساندانتالیست» باسی ده‌کات کە له‌ به‌رامبه‌ر سته‌می پارێزگاران کۆیله‌داری خۆراگر بوو.»^(۱۸) له‌گه‌ڵ ئەوه‌ش تۆرۆ له‌م نووسینه‌دا که‌می‌ک له‌ بیروکە‌ی «شۆرشێ ئارام» کە له‌ نامیلکه‌که‌یدا به‌ ناوی سەرپێچیکردنی مه‌دنه‌ی باسی لێوه‌ کردوه‌، ده‌کشیته‌وه‌. ئەو له‌م نامیلکه‌به‌دا ده‌نووسیت: «من خوازیاری رووبه‌رووبوونه‌وه‌ نیم له‌گه‌ڵ ه‌یچ مرۆفیک یاخود نه‌ته‌وه‌یه‌ک، من نامه‌وێت فوو له‌ ئاگر بکه‌م، و خه‌ریکی جیاوازییه‌ جووژی و جوانه‌کان به‌م و به‌ دواي ئەوانه‌ دا بگه‌رێم که‌ باشترین

له‌وانه‌ی ده‌رووبه‌رم. من زیاتر له‌ هه‌ولێ دۆزینه‌وی پاساوێک دام تا خۆم له‌گه‌ڵ یاسا‌کانی ولات بگۆنجم و زۆر ئاماده‌ی خۆگۆنجاندم... له‌و باوه‌ر ده‌دام حکومه‌ت زوو باری ئەم ئەرکه‌ له‌سەر شانم ده‌هێنیته‌خوار و ئەوکات ولاتپه‌روه‌ریکی باشت‌تر نابم له‌ هاو‌نیشتمانیه‌کانم. ئەگه‌ر واز له‌ خۆیه‌سه‌ندی و له‌خۆبایی بوون به‌ینین و به‌ چاویکی کراوه‌تر بڕوانین، یاسا بنچینه‌یه‌که‌مان وێرایی هه‌موو که‌م و کوریه‌کانی، زۆرباشه‌؛ یاسا دادگا‌گامان زۆر شایسته‌ی ریزن، ئەم حکومه‌ت و ده‌وله‌ته‌ی ئەمریکا له‌ ه‌یندی‌ک رووه‌وه‌ ده‌گه‌من و شایه‌نی ستایشکردنه‌ و پێویسته‌ له‌ به‌رامبه‌ریدا ماف و ئەرکی خۆمان بناسین و هاو‌رابین له‌گه‌ڵ ئەو وه‌سفه‌ی که‌ گه‌لیک کەس کردوویه‌...»^(۱۹) به‌م پێیه‌، دیاره‌ کە تۆرۆ ریز له‌ یاسای زۆرینه‌ی دیموکراتی ده‌گریت. وێرایی ئەمه‌ش پابه‌ند ده‌بیت به‌ بییری «دادپه‌روه‌ری ره‌ها». به‌ بۆچوونی ئەو، پێویسته‌ ده‌سه‌لاتی خه‌لکی له‌گه‌ڵ دادپه‌روه‌ری ره‌ها و راستیدا بگۆنجم. به‌م شیوه‌یه‌ ئەو وەک کەسایه‌تییه‌ک له‌ جۆن براون ده‌روانیت کە لایه‌نگری راستیه‌یه‌. به‌ بۆچوونی تورو، ئامانجی براون و ئەو هۆکاره‌ی که‌ به‌کاری ه‌یناوه‌ هه‌ردووکیان په‌سه‌ندن. وێرایی ئەوه‌ش، ئەو زیاتر سه‌رنجی «گیانی به‌رهنگاریبوونه‌وه‌ی» جۆن براون ده‌دات نه‌ک ئەو چه‌کانه‌ی که‌ ئەو بۆ به‌رگریکردن له‌ خۆی له‌ به‌رامبه‌ر پارێزگاران کۆیله‌داری به‌کاری ه‌یناون. چونکه‌ ده‌لێت: «زانینی ئەوه‌ی چ چه‌کیک به‌کارده‌هێنین گرنگ نییه‌، به‌لام ئەوه‌ گرنگه‌ که‌ به‌ چ مانایه‌ک به‌کاری ده‌هێنین.»^(۲۰) به‌ برۆی ئیمه‌ راست نییه‌ ئەگه‌ر بمانه‌وێت ته‌نیا له‌ میانه‌ی ئەم رسته‌یه‌وه‌ حوکم له‌ باره‌ی هه‌موو ژبانی تۆرۆ و به‌ره‌مه‌کانی بده‌ین. له‌ راستیدا، له‌بهر جیهانبینی و به‌کاره‌ینانی ئاشتیخوازانه‌ی سەرپێچیکردنی مه‌دنه‌ی ده‌توانین تۆرۆ به‌ ه‌زرقانیک له‌ قه‌له‌م بده‌ین که‌ به‌شداریه‌کی شایسته‌ی هه‌یه‌ له‌ پێشخستنی ه‌زری ناتوندوتیژیدا و بێگومان ژماره‌یه‌کی زۆری ئەو ئەمریکی و ئەوروپیه‌یه‌ کە په‌ناده‌گرن له‌ ناتوندوتیژی سوودیان

لیۆ تۆلستۆی

بەرگری نەکردن له بەرامبەر خراپەدا

« تۆ دەتەوێ خراپە بە خراپە ریشە کیش بکە، ئەم شتە مومکین نییە، خراپە مەکە تا خراپە نەبێت. »

(تۆلستۆی: باوەرم بە چی هەیه؟) (٢٢)

لیۆ تۆلستۆی له روسیا و سەرتاسەری جیھاندا وەکو موژدەهینەری گەورە ناتوندوتیژی له سەدەى بیستەمدا ناسراوە. کەسانىكى زۆر و پیرای ئەوێ ستایشى توانای نووسەرى یاخود دادوەرییە ئەخلاقییەکانى ئەو دەکەن، بە هزرشانىكى گەورەشى دانانین. بۆ نمونە دەستەواژەیهک له نامەکەى برتراند راسل دەگوازێنەوێ کە له سالى ١٩٠٤ بۆ لويس دىکنسون (Lowes Dickinson) ی نووسیو، تیايدا دەلێت: «بەخت رەشییەکی گەورەیه بۆ نەژادی مرۆیی کە تۆلستۆی توانای بەلگەهێنانەوێ کە مە...» (٢٣) هەرەها ئایزایا بەرلین (Isaiah Berlin) له نامیلکەى «تۆلستۆی و روشنگەرى» دا باوەرى بەکێک له رەخنەگرەکانى سەدەى نۆزدەهەم له بارەى تۆلستۆی دەگوازێتەوێ: «هەمیشە دوو شت له بارەى تۆلستۆی گوتراون...، نووسەریکی گەورەى چیرۆکە خەیاڵییەکان و بیرمەندیکی خراپە...» و بەرلین خۆى زیاد دەکات «ئەم حوکمە تارادەبەک گشتییە، سەدەیهکە بێ رکا بەرە...» (٢٤) بەم پێشەش له راستیدا تاكو نەوێد ساڵ دواى مردنى تۆلستۆی، رەخنەگر و مێژوونووسانى بیروباوەرەکان بە بەردەوامى له بارەى بلیمەتییە راستەقینەکەى تەبا و هاویران. رەنگە ئەم دادوەرییانە نیشانەى کەسایەتى ئالۆزى تۆلستۆی بن. له لایەکەو، ئەو نووسەریکی فزولییە سەبارەت بە هەموو شتیکی، چێژ له ویناکردنى

له ئەزمونى تۆرۆ وەرگرتووه بۆ گرتنەبەرى ستراتیژیهتیکی نوێ له بارەى ناتوندوتیژی. هەرەها له هیندستان تۆرۆ به یهكێك له مامۆستا بیریارهكانى گاندى دهژمێردرێت. ههڵبەت له مەمەر گاندییەو هەمیشە شایەدى ناهاوکاری و ناتوندوتیژی بەردەوام بووین. بەلام و پیرای ئەوێ کە هزرى ناتوندوتیژی تۆرۆ جیاوازه له گهڵ گاندى هەمىدیس تۆرۆ له کەسایەتییە ناشتیخوازهكانى ئەمریکایە. ناتوانین ئەو به فەیلەسوفى دژە حکومەت ناو ببەین. چونکە له هەولێ له ناو بردنى حکومەتى دیموکراتیدا نییە. ئامانجى ئەو دۆزینەوێ رێگاگەلیکە بۆ نەهێشتنى ئەو هەلومەرجانەى کە مرۆڤەکان و حکومەتەکان بەرەو توندوتیژی پەلکێش دەکەن. له زەینى تۆرۆدا، ئەم رێگایانە بەر له هەر شتیکی رۆحین، چونکە به بۆچوونى ئەو پێویستە مرۆڤ له لایەنى دەروونییەو بگۆرێت. به پروای ئەو، مرۆڤناسیى مەعنەوى پێشتره له لۆجیکى سیاسى، پێویستە ژيان و بەرھەمەکانى هێبزی دێقید تۆرۆ له هەمان زەمینەدا رافە و شروڤە بکرتن. چونکە به هەمان شتیوێ کە ئیمەرسۆن له گوتەى بە خاک سپاردنەکەیدا دەلێت: «تۆرۆ وتارخوین و له کرێکارەکانى حەقیقەت بوو... گیانى ئەو بۆ کۆمەلگایەکی بالاتر خولقا بوو...» (٢١)

کۆمه‌لگای روسیای سه‌رده‌مه‌که‌ی وهرده‌گریت؛ له لایه‌کی تره‌وه ئه‌خلاقگه‌رایه‌کی مه‌سیحییه که ته‌نیا دادوهری له باره‌ی ماهییه‌تی حکومت و ده‌سه‌لاتی که‌نیسه له روسیا ده‌کات. به‌لام هه‌زکردن له میتافیزیکا و ئەم هه‌ستی ره‌خه‌ تونده تاییه‌ت نییه به که‌سایه‌تی تۆلستۆی پیره‌وه، هه‌روه‌ها له تافی لاوتییدا زۆر هه‌زی له خۆبندنه‌وه‌ی به‌ره‌می فه‌یله‌سووف و ئه‌خلاقگه‌راکانی سه‌ده‌کانی هه‌ژده و نۆزده بوو و ئه‌و بۆچوونی فه‌لسه‌فی خۆی له‌باره‌ی مه‌سه‌له چاره‌نووسییه‌کانی مرۆڤ ده‌خسته‌پروو. پاشان له یه‌کتیک له نووسینه به‌راییه‌کانیدا به ناوی لاوتی (Adolescence) نووسی: «هیچ قوتابخانه‌یه‌کی فه‌لسه‌فی به‌قه‌د قوتابخانه‌ی گومانگه‌راییه سه‌رنجی رانه‌کیشاوم. له راستیدا بۆ ساتیک منی بۆ حاله‌تیکی وه‌کو شیتایه‌تی په‌لکیش کرد. ته‌سه‌ورم ده‌کرد له ده‌روه‌ی مندا هیچ شتیکی و هیچ که‌سیک له جیهاندا بوونی نییه، شته‌کان ئیدی شت نین، به‌لکو وینه‌ن و هه‌ر که چیتیر بیران لێ نه‌که‌مه‌وه خۆیان نامین. به‌کورتی منیش وه‌کو شلینگ له‌و باوه‌رده‌ی بووم که ئه‌مانه شت نین که بوونیان هه‌یه، به‌لکو په‌یوه‌ندی ئیمه‌یه به ئه‌وانه‌وه. هه‌ندی کات، ئەم هه‌زه جیگیره وه‌ها رایده‌چله‌کاندم که هه‌ندی جار به جاریک وه‌رده‌گه‌رام و له پریکا له شوینیک که خۆم نه‌ده‌دۆزییه‌وه چاوه‌ری بووم نه‌بوون و مردن بدۆزمه‌وه.»^(۲۵) به‌م شپوه‌یه یه‌که‌مین خۆبندنه‌وه‌کانی تۆلستۆی کار ده‌که‌نه سه‌ر هه‌موو ژبانی و له بۆچوونه فه‌لسه‌فی و ئاینده‌یه‌کانیدا ریتچکه ده‌به‌ستن. دیکارت له‌وه هه‌زفانه یه‌که‌مینه رۆژئاوا ییانه‌یه که ریگای راقه‌کردنی مانای ژبان، جیا له پره‌نسیپه دۆگمای و بیروباوه‌رییه‌کان فیره تۆلستۆی ده‌کات. تۆلستۆی له حه‌قده سالییدا بنه‌مای سه‌ره‌کی فه‌لسه‌فه‌ی دیکارت، واته «من بیر ده‌که‌مه‌وه، که‌واته من هه‌م» راقه ده‌کات و به شپوه‌ی «من ده‌خوازم، که‌واته من هه‌م» راست ده‌کاته‌وه. که‌واته به بۆچوونی تۆلستۆی، داواکردن مه‌رجی پیوستی

بوون (وجود)ی مرۆڤه. له سالی ۱۸۶۹دا، تۆلستۆی ده‌گه‌رپته‌وه سه‌ر ئەم هه‌زه و بیرکردنه‌وه‌ی فه‌لسه‌فی شوپنه‌اوه‌ر و تیوری «خواستی ژبان» په‌سه‌ند ده‌کات (داواکردن جه‌وه‌هه‌ری جیهانه، هه‌ر ده‌رکه‌وتنیکی فکری تاییعی داواکردنیکه، که‌واته تاکه شپوه‌ی خۆشبه‌ختی نه‌فی کردنی داواکردنه).

به‌لام له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا، شوپنه‌اوه‌ر چهند باه‌تیکی که‌م له‌مه‌ر ئایینی مه‌سیحی و خۆشه‌ویستی فیره تۆلستۆی ده‌کات. له‌م بواره‌وه، کاربگه‌ری پاسکال دیارتره. تۆلستۆی ده‌نووسی: «ئەم هه‌زه جیگه‌ی خۆی به هه‌زیکی تر ده‌دات، به هه‌زی پاسکال که ده‌لیت: ئەگه‌ر به ته‌واوی ریتناییه‌کانی ئاین راستیش نه‌بن، به فیروونیان شتیکی له‌ده‌ست ناده‌ین... له ژیر کاربگه‌ری ئەم هه‌زه‌دا، که‌وتمه جه‌مه‌سه‌ری دژ (رکابه‌ر) وه، زۆر له خواترس بووم و به‌بێ دوعا ده‌ستم نه‌ده‌دایه هیچ کاریک»^(۲۶). له سالی ۱۸۷۴دا بوو که تۆلستۆی که‌م که‌مه به شپوه‌یه‌کی جیدی مه‌یلی بۆ ئاین چوو. له‌م ماوه‌یه‌دا (له نیوان ساله‌کانی ۱۸۷۵ تا ۱۸۸۰)، که دوا قوناغی قه‌یرانی ئایینی تۆلستۆیه کتیبی «پاسکال»ی دۆزیه‌وه. تۆلستۆی بوو به شه‌یدای کتیبی هه‌زه‌کان (Pensées) ی پاسکال و براده‌ره‌کانی خۆی ئامۆژگاری کردن بۆئه‌وه‌ی ئەم کتیبه بخویننه‌وه. به هه‌مان شپوه‌ی که‌ن. وایسباین (N. Weisbein) له نامیلکه‌ی «گۆرانی ئایینی تۆلستۆی (volution Religieuse de Tolstoi) روون ده‌کاته‌وه: «له پیناسه‌یه‌کی زۆر قورس و زه‌حمه‌تدا مه‌عریفه له ریتی باوه‌ری دڵ که جیاوازه له مه‌عریفه له ریتی عه‌قل و لۆجیکه‌وه، به دوا دۆزینه‌وه‌ی شوینپیکانی لوجیکه‌وه‌ین که شتیکی ده‌روونییه و به‌گوتی پاسکال، عه‌قل و لۆجیک نایاسن. هه‌ر چیه‌ک بیت پیوسته له یادمان بیت که تۆلستۆی هه‌موو ئەو ساله قه‌یراناویانه‌ی له فه‌زایه‌کدا به‌سه‌ربرد که پاسکال هینایبووه ئاراوه»^(۲۷).

به لآام خوښندنه وهى بهرهمه كانى پاسكال، تاكه هوكارى قهيرانى ئاييىنى
 ټولستوى نيبه. ماوهى نيوان نووسينى بهرهمه كانى كه نجيتى ټولستوى
 تاكو بلاو بوونه وهى كتيبى دانپيدانانكان (Confessions) قوناغيكى
 كاريگه ره به چه ندين قهيران كه له لايه نى روحيه وه به كيكيان له وى تر
 توندتر بوو. له م قوناغه دا دوو رومانى گه وړه شهړ و ناشتى (Guerre et
 Paix) و ئانا كارنيناى نووسين. ئه و رومانانه له مهر ماهيه تى دهسه لات
 بوون كه ټولستوى بو به كه مين جار بنچينه تيوړه سه ره كيه كه له باره
 ئانارشيضمى خو به دوو رگر له توندوتيرى بونيا تانا. له دواى ئه م تيرامانه
 فه لسه فيانده دا، ټولستوى به و ئه نجامه ده گات كه گنده لى و سته مى
 ئابوورى، كومه لايه تى و سياسى به شيكن له سيستمى كومه لايه تى -
 سياسى روسيا.

ټولستوى ناوى كتيبى كه به ئيلهام له جوزيف پرودون (Joseph
 Proudhon)، نووسه رى كتيبى شهړ و ناشتى: چه ند توژينه وه يهك له باره
 بنه ما و ده ستنيشان كردنى مافى تاكه كه سان^(۲۸) و هرگرت. له ژير
 كاريگه ريبه كى زورى بوچوونه كانى پرودون له باره خواهن داريتى و
 ههروه ها ميكانيزمى جه ننگه كه يدا، پيناسه ي باوى ره تکرده وه، ئه و
 پيناسه يه ي كه سه ركه وتن و شكستى جه ننگه كانى به ئه نجامى بليمه تيبى
 تاكه كه سيك له قه لهم ده دا. كه واته رومانى شهړ و ناشتى بواريكى
 گونجاوى بو ټولستوى ره خساند تا بوچوونى خو ي له مهر ميژوو دهر پريت.
 ټولستوى له م رومانده دا، بچ توانايى ويستى تاك له بهرامبه ر ميژوودا، بو
 كه سايه تيبه كانى به تايبه تى بو «پير» دهرده خات. پاشان به بوچوونى
 ټولستوى، تاك له خه يالچنوبى هه لبراردندا ته سه ور ده كات كه به هوى
 خو ي و بو خو ي ده ژيت، له كاتيكدا به راستى ئه و ئامرازى ده ستى ميژووه
 و ميژوو ئه و هه لده سوور پينيت تاكو به مه به سته كه ي بگات. ههروه ها
 ئه وانه ي كه له هه ولى گه يشتن به دهسه لاتن، ته سه ور ده كه ن كه ده توان

ميژوو بنه خشين و ببنه نازادترين مرؤف. به لآام به پرواى ټولستوى،
 دهسه لاتداران نازاديه كى كه متربان هه يه. كه واته پتويسته له نيوان
 دهسه لات و نازاديدا به كيكيان هه لبرترين. چونكه ئه و كه سه ي كه به دواى
 گه يشتن به دهسه لانه وه يه ناتوانيت له دهر وونى خو يدا و له په يوه نديدا
 له گه ل ئه وانى تر به ئارامى بگات. به لآام ټولستوى پيمان ده ليت به بچ
 دوزينه وهى خواى ئاماده و زيندوو ناتوانين ئه م ئاراميه دهر وونيه به
 ده ست به ينين. به بوچوونى ټولستوى، خوا ژيانه، كه واته به بچ داوا كردنى
 خوا ناتوانى خوازيارى ژيان بى. ئه مه به و مانايه يه كه به بوچوونى
 ټولستوى، داوا كردنى خوا ته نيا له و رووه وه مومكينه كه مرؤف به خو رسك
 تواناى ئه وهى هه بيت به دواى زاتى خو يدا بگه ريت. به لآام كه ده ليين مرؤف
 به خو رسك خوازيارى دوزينه وهى خوايه، له بهر ئه وه يه كه مه عسوم و بچ
 تاوان هاتو ته جيهانه وه. كه واته خراپه له مرؤفدا له ئه نجامى كاريگه رى
 دام و ده زگا كومه لايه تى و سياسيه كاندا دروست ده بيت. ليرده ا تيده گه ين
 كه ټولستويش پرواى روسو په سه ند ده كات كه ده ليت مرؤف به باشى له
 دايك ده بيت، به لآام شارستانيه ت به ره و گومرايى په لكيشى ده كات. به م
 شيويه ټولستوى پرهنسيپى «سه ره تايبى باش» ده خاته نيو هزه
 ئه خلاقيه كه يه وه كه به پتې ئه وه مرؤفى سه ره تايبى له لايه نى ئه خلاقيه وه
 له مرؤفى شارستانى باشره.

به ده سته واژه يه كى تر، ټولستوى بيروكه ي په ره سه ندنى مرؤف له روسو
 وهرده گريت. له گه ل ئه وه شدا پتويسته جياوازي بكه ين له نيوان دوو شيوه ي
 به كار هيتانى ئه م بيروكه يه له لايه ن ټولستوى پير و ټولستوى گه نجدا.
 به راي ټولستوى لاو، په ره سه ندنى ئه خلاقى به بچ بنه ماي ئه قلاتنى ناتوانيت
 بوونى هه بيت. به پرواى ئه و، پشت به ستن به ئه قلى مرؤف باشرين پتوهره
 بو دوزينه وهى راستى. به لآام به راي ټولستوى پير، بابته كه ته واو
 پيچه وانه يه. له سه ره تاى سالى ۱۸۷۰ ئه و به ره به ره له راسيوناليزمى

مۆدیرن دوور دهکه وپتته وه و ئەقلانییه تی مؤدیرن مه حکوم دهکات به وهی که ناتوانیت وهلامی پرسه سه ره کییه کانی بوونی مرۆف بداته وه. به بۆچوونی تۆلستۆی، زانستی نوێ توانای وهلامدانه وهی پرسه سه ره کییه کانی نییه، بۆ نمونه ئەوهی که «بۆچی من ده ژیم؟» و یاخود ئایا له ژبانی مندا، هیچ ئامانجیک ههیه که له گهڵ مهرگی نکۆلی لینه کراوی مندا له ناو بچیت؟» تۆلستۆی که له دواي قهیرانه رۆحیییه کهی، زۆر له ئەقلخوازی بیزار ده بییت، خواناسی و زانین له رێگای باوه په وه ده خاته به رامبه ر راستی زانستی و ئەقلانییه وه. له پاش کۆتایی هاتنی قهیرانه که، په یوه ندی خۆی به ربردوه دهوله مه نده کهی ده پچرتنیت و وهک پیر بیزۆخۆف (Pierre Be zouxhov) له رۆمانی شه ر و ناشتیدا و کۆنستانتین لیفین (Constantine Levine) له کتیبی ئانا کارنينا (Anna Kare land) له باوه رپی مه عنه وی دهکات. رۆمان رۆلان (Romain Rol land) ده لیت: «کۆتایی ئانا کارنينا گێرانه وهی ژباننامه ی که سیکه له گۆرانی ئەخلاقی که دوو سال دواتر له کتیبی دانپیدانانه کاندای بیرو راکانی خۆی به یان کردوون.» (۲۹)

تۆلستۆی به م شپوه به په یامه ئەخلاقیییه کهی به یان دهکات: خزمه تکردن به خوا. به لام بۆ خزمه تکردن به خوا پێویسته خزمه ت به هاوچه شنه کانت بکه ی، چونکه خوا ته نیا چاوه روانی خۆشه ویستی و کرده ی چاکه دهکات. که واته تۆلستۆی له رپی ئەو کرده وانه ی که له ئینجیله کاندایان دۆزیتته وه به رده وام بانگه شه بۆ په رستن دهکات. به م شپوه به به بۆچوونی تۆلستۆی، رێنماییه کانی چه زه تی مه سیح به بنه مای هه موو کارێکی ئەخلاقی و سیاسی له قه له م ده درتین. به پروای تۆلستۆی، حه قیقه تی مه سیح تاکه چه کیکه که رێگه به مرۆف ده دات رێگری پوچی مردن پشتگۆی بخت و له دژی درۆ و ریاکاری ده سه لاتنی سیاسی بجه نگیت. به لام به باسکردنی ئەم بابته تۆلستۆی ئیلاهیاتی دۆگمایی نوێ له به ر چا و ناگریت. به پێچه وانه وه، ده ستپیشخه ری بۆ ره خنه به کی کۆمه لایه تی نوێ له سه ر

بناغه ی باوه ر دهکات. تۆلستۆی به گۆتپرایه لی کردن له حه قیقه تی مه سیح، خه لکی فیره بچ میهری سه باره ت به ده سه لات دهکات.

که واته، ده سه لاتنی سیاسی و هیزی که نیسه به جارێک به نا په وا داده نیت و هه ردووکیان به وه تاوانبار دهکات که له رپی خراپه و درۆه خه لک به ره و هه ل دیر ده بن. به م شپوه به به هه موو هیزی وه داوا له مرۆقه کان دهکات که سه ره نجام تیبگن «به ر له وهی وابه سته بن به حکومه تیکه وه وابه سته ن به خوا وه و پێویسته هینده ی هاوولاتیه کانیان بیتگانه کانی شیان خۆش بوین.» (۳۰) بۆیه نیشتمانپه روه ری له لا په سه ند نییه، چونکه پتی وایه نیشتمانپه روه ری له جیاتی ئەوهی مرۆقه کان بکاته یه ک، له یه کتریان جیا دهکاته وه. له به ر ئەوه ده لیت: «[په یامی مرۆف] به هیچ شپوه به ک ئەوه نییه که کاولکاری پێشکەش به نه ته وه کان بکات، به لکو پێویسته له و ماوه کورته ی که له م جیهانه دا ده ژین بۆ به دی هینانی ئاواته کانی مرۆف هه ولده یین.» (۳۱) هه روه ها تۆلستۆی سه باره ت به هیزی که نیسه نه رمی نانوتنیت و که نیسه به وه تاوانبار دهکات که له جیاتی بلاو کردنه وهی په یقه کانی مه سیح، درۆ و خورافه ی نا په سه ند بلاو دهکاته وه. داوا له مرۆقه کان دهکات جارێکی تر په په روه ی له مه سیحیه ت و مه سیحیییه کانی به ری بکه ن. که ئەو مه سیحیییه ت و مه سیحییانه ش به هه مان دلسۆزی سه ره تاوه لای جووتیاره کانی روسیا ده دۆزیتته وه. به م شپوه به داوا له روسیا دهکات چاکسازی ئایینی له جیهاندا بکات و داوایان لێدهکات ئەوه نده به ته نگ به ره ژه و ندییه ماددییه کانیانه وه نه بن و چا و به رووی ژبانێکی مه عنه وی هه لبه یتن که له سه ر بناغه ی خۆشه ویستی دامه زراو بییت. به ناوی ئەم ئایدیایه ی خۆشه ویستی وه به که تۆلستۆی ده که ویتته لایه نی رکا به ری ئایینی که نیسه وه. له گه ل ئەوه شدا، له هه ولی ئەوه دا نییه بیرو که ی کاری وێرانکه رانه له دژی که نیسه بلاو بکاته وه. به لکو ده په ویت به جو ریک له جو ره کان له رێگه ی خۆشه ویستی و

ناتوندوتیژییهوه باوه‌ری مه‌سیحی توندوتۆل بکات. به بۆچوونی تۆلستۆی، خۆشه‌ویستی خودی خوایه. به بروای ئەو، بۆ دۆزبنه‌وه‌ی خوا، پیتوبسته مرۆف هاوچه‌شنى خۆی خوش بویت. که‌واته بیروکه‌ی ئەوین لای مرۆف خۆرسکه، چونکه به وتەى ئەو «مرۆف خۆشه‌ویستی ده‌کات، چونکه خۆشه‌ویستی جه‌وه‌ه‌رى رۆحه.»^(۳۲) تۆلستۆی له نامه‌یه‌کدا بۆ هیندۆسیک (Lettre a un Hindou)، ده‌چیته سه‌ر باسی بیروکه‌ی ئەوینی سه‌رتاپاگیر و ده‌نووسیت: «له هەر مرۆفیکدا، به‌شیک له‌م رۆحه گشتییه هیه که ژبان به هه‌موو بوونه‌وه‌ران ده‌به‌خشیت. ئەم ره‌گه‌زه‌ خوازباری یه‌ک‌گرتنه‌ له‌گه‌ڵ هەر شتییک که له لایه‌نی جه‌وه‌ه‌ره‌وه لێی نزیکه و ئەم ئامانجه له ئەویندا به‌دی دیت. ئەم بۆچوونه به شتییه‌که‌ی تاراده‌یه‌ک روون له سه‌رده‌مه جۆراوجۆره‌کان و ولاته جیاوازه‌کاندا و به شتیوازی جیا‌جیا وتراوه‌توه له ریبازی براهمانی، ئاینی هیندۆسی، ئاینی مه‌زدایی و بووداییزم...»^(۳۳) هه‌موو ئاگاداران له راده‌ی کاربگه‌ری ئەم کتیبه له‌سه‌ر گانیدی لاو له‌و کاته‌ی له ئەفریقای باشوور بوو. گانیدی له پاش خۆتندنه‌وه‌ی ئەم کتیبه، بریار ده‌دات نامه‌یه‌ک بۆ تۆلستۆی بنووسیت. چاوپێداخشاندنیکى خیرا به نامه‌کانی ئەم دووانه‌دا پیکچوونیکى زاتى له نیوان یاسنایا پۆلانا (Iasnaia Poliana) ی زاناو گانیدی لاو ئاشکرا ده‌کات. دواتر له سه‌ده‌ی بیسته‌مدا، گانیدی وه‌ک په‌یامه‌په‌نهری گه‌وره‌ی ناتوندوتیژی ده‌ناسریت. له سالی ۱۹۱۹، تۆلستۆی له نامه‌ی بانگه‌وازییک بۆ گانیدی دا ده‌نووسیت: «تا ئەو کاته‌ی که زیندووم، به تاییه‌تی ئیستا که زۆر هه‌ست به نزیکبوونه‌وه‌ی مه‌رگ ده‌که‌م، پیم خۆشه‌ قولترین هه‌سته‌کانم به ئەوی تر بناسینم. باسکردنی شتییکه که گرنگیه‌کی له راده‌به‌ده‌ری بۆ من ده‌بیت، ئەویش ئەوه‌یه که به «به‌ره‌نگارنه‌بوونه‌وه» ی ناو‌زه‌ده‌که‌ن. له راستیدا ئەم به‌ره‌نگارنه‌بوونه‌وه‌یه شتییک نییه جگه له فی‌رکردنی ئەوینی راسته‌قینه که به راقه‌ درۆزنه‌کان

دووچاری ته‌حریر کردن نه‌بیته‌وه... ئەم خۆشه‌ویستییه، که پیتوبستی یه‌کیته‌ی براده‌ران و ئەو که‌سه چاکانه‌یه که ئەم خۆشه‌ویستییه‌ی لیتوه سه‌ره‌لده‌دات، به‌رزترین یاسای ژبانی مرۆفه، و هەر بوویکی مرۆیی وه‌ک چۆن له مندا‌ل‌اندا ده‌بیریت- له قوولایی رۆحیدا هه‌ستی پیتده‌کات... هه‌موو فه‌یله‌سوفه هیندی، چینی، عیبرانی، یۆنانی و رۆمانییه‌کان پالپشتی له‌م یاسایه‌ی خۆشه‌ویستی ده‌که‌ن. به‌لام پیم وایه مه‌سیح له هه‌موویان باشتر ده‌ری بریوه، ئەو کاته‌ی که ده‌لێت: «ته‌نیا خۆشه‌ویستی هه‌موو یاسا و پێغه‌مبه‌ران ده‌گریته‌ خۆی.»^(۳۴)

که‌واته به بۆچوونی تۆلستۆی، یاسای خۆشه‌ویستی جه‌وه‌ه‌ری بوونی ئیمه‌یه. چونکه بنجینه‌ی ژبان پیاده‌کردنی توندوتیژی ئەم تاک نییه به‌سه‌ر ئەو تاکه‌وه، به‌لکو خۆشویستی هاوچه‌شنه.

لێره‌دا تۆلستۆی رینماییه‌کانی مه‌سیح له باره‌ی ئەوین به زمانی خۆی ده‌لێته‌وه: «ئەو که‌سه‌ت خۆشبووی که خراپه‌ی له‌گه‌ڵ کردووی، ئەو که‌سه‌ی که تۆی مه‌حکوم ده‌کرد و خۆشی نه‌ده‌ویستی خۆشت بوی؛ ئەو کات هه‌موو ئەو شتانه‌ی خوا له رۆحی تۆدا شارده‌بوونیه‌وه له ناوده‌چن و وه‌ک بلێی له‌سه‌ر به‌نده‌ریکی ناوی سازگار، چه‌مکی یه‌زدانیانه‌ی خۆشه‌ویستی خوا ده‌بینی.»^(۳۵) و له وه‌لامی ئەو که‌سانه‌دا که پرسباری لێده‌که‌ن له باره‌ی رینگاکی مملاتی له‌گه‌ڵ بالاده‌ستی حکومه‌تدا، ده‌لێت: «خۆشه‌ویستی له خۆماندا په‌روه‌رده بکه‌ین، نه‌ک ته‌نیا خۆشه‌ویستی ئەو که‌سانه‌ی که ئیمه‌یان خۆشده‌ویت، به‌لکو خۆشه‌ویستی هه‌موو مرۆفه‌کان، به تاییه‌تی ئەو که‌سانه‌ی که به‌نیسه‌ت ئیمه‌وه بیگانه‌ن و ئەو که‌سانه‌ی لێمان بیزارن.»^(۳۶) له میانه‌ی ئەم گوتانه‌ی تۆلستۆی تێده‌گه‌ین که ئەو له ئامۆژگاری سه‌رچبای مه‌سیحدا به دوا‌ی ئامانجه‌ شۆرشگه‌رییه‌که‌یدا ده‌گه‌ریت. که‌واته بۆ باشتر ژبان له‌گه‌ڵ ئەم ئامانجه‌دا، تۆلستۆی له کۆتایی ته‌مه‌نیدا بریار ده‌دات واز له شتیوازی ژبانی ده‌ره‌به‌گایه‌تی به‌ییت و چیدی

خزمه تی خزمه تکارانی په سهند نه کات، به خوئی جله کانی ده شوات، له کیلنگه دا کار ده کات و بریار ده دات ئیتر مهی نه خواته وه، خوئی له تووتن به دوور بگریټ و گوشت نه خوات. تاکه ئامانجی خزمه تکردنی مرؤفه کانه به گیانیتی چاک و ناتوندوتیژی. واز دینیت له چیژه له شیبه کانه و ئه و شته ماددیانهی که خوئی دهوین، تاکو ژیانیتی مه عنه وی پر له خوشه ویستی و ئامادهیی خوا به دهست بهیټیت. چونکه ده لیت: «ژیانی راسته قینهی ئیمه به و شیوهیهی لیره، له سهر زه وی ده ژین و به و شیوهیهی که ده بیینین، ته نیا دهره کی و جهستهیی نییه، ئیمه ژیانیتی ترمان هیه سهره رای ئه م ژبان که دهرونی و رو حییه.»^(۳۷) که واته، باس له یه کیتی له گه ل خواو داهینراوه کانی خوا ده کات. چونکه خوای تۆلستوی ئه و ره گزه یه که یه کیتی بوونی له نیو سیستمی جیهاندا هیه. سهرچاوهی خوشه ویستییه و له ریگه ی ئه ووه هه موو شتییک ده بیټه خوشه ویستی؛ به دهسته وازه کی تر، خوشه ویستی له روانگی تۆلستویه وه مه رجی زه رووری به خته وهری مرؤفه. له و شوینیهی خوشه ویستی هیه، ژبان هیه. له کاتیکدا که رق و کینه و زه بره زه نگی مایه ی کاولکارین. به پروای تۆلستوی، چه مکی خوشه ویستی شوړشگپرتین په یامه که مرؤفایه تی ده یناسیت.

به بۆچوونی ئه و، خوشه ویستی سیمبولی جیهانی نارازیبوونی ئه خلاقیه له دژی هه موو جوړه سهرکو تکردنیتی پایه و پایه ی مرؤف له کومه لگای ئه مرؤدا. تۆلستوی وینه ی زانستی و ئیستاتیکی شارستانیه تی روژتاوا رته ده کاته وه. جهخت ده کاته سهر مانای ئایینی هونه ر. چونکه به گوته ی ئه و، هونه ری راسته قینه هه میشه له خزمه تی هوشیاری ئاییندا بووه. که واته ئه گه ر ئامانجی هوشیاری ئایینی به زرکردنی ئه خلاقی مرؤیی و یه کیتی گشتی «به شیوهی برایه تییه کی گه وره ی خوشه ویستی» بیټ، هه روه ها هه ولی هونه ری راسته قینه دهرپینی به رزترین هه سته کانه به شیوه به ک که «ئامرازی یه کیتی نیوان مرؤفه کان»

بیټ. تۆلستوی دهنوسیټ: «ئیدی ئامانجی هونه ری داهاتوو باسکردنی ئه و هه سته نییه که ته نیا هه ندیک له ده وله مه ندان بتوانن به دهستی بیټن، [به لکو] مه به سته که ی دیار خستنی به رزترین هوشیاری ئایینی نه وه کانی داهاتویه.»^(۳۸)

سهره نجام تۆلستوی له ته سکه رتی بزاقی عیرفانی و له ترسی و نکردنی خوا، گوشه ی ته نیایی ده گریټ. له ۲۸ ی تشرینی دووه می ۱۹۱۰، واز له زهویه فیودالیه کانی ده هیټیت تاکو په نا بۆ نه وسک (خه لوه تخانه ی ئوپتینا (Optina) بیات. به لام له شه مه نده فهدا نه خو ش ده که ویت و له سالونی ویستگه ی بچووکی ئاستاپوؤف (Astapovo) دایده نین. له هه وتی کانونی یه که می ۱۹۱۰ پیش ئه وه ی له کاتژمیر شه شی به یانی کۆچی دوایی بکات، دوایین وشه ی به زماندا هات: «راستی... زۆرم خو شده وی.»

چهند سالیک دواتر رومن رو لان به «رو حی گه وره ی روسیا»^(۳۹) وه سفی ده کات و ماهاتما گاندی نازناوی «گه وره پیغه مبه ری به رهنکار نه بوونه وه له به رامبه ر خراپه»^(۴۰) لیده نیټ. بیگومان تۆلستوی کاربگه ری جوړاو جوړی له سهر میژووی سه ده ی بیستم به جیهیشت. له گه ل ئه وهدا، په یامی جیهانی ناتوندوتیژی ناتوانیت گوته بیژیکه باشتی له ماهاتما گاندی هه بیټ.

ماهاتما گاندی

په یامهینه لیبوردهیی

ماهاتما گاندی په کیچک بوو له و مرؤقه دهگمه نانهی که همم تیوربستی لیبوردهیی (تولهرانس) بوو و هممیش لیبوردهیی پراکتیزه کرد. گاندی له دلوه باوه پری به وه هه بوو که لیبوردهیی (تسامح) نه ته نیا په کیچکه له ریگه چاره کانی سده که ی، به لکو ریگه چاره ی سده کانی داهاتو شه. ههر له بهر نه وه بیر و هزره کانی گاندی له مه پ لیبوردهیی و ناتوندوتیژی له سنووری میژووی نوی هیندستان تیده په پرن، ههرچه نده له سه ره تادا مه سه له ی سه ره خوی هیندوستان ناینده که ی به جوړیک له جوړه کانی له بهر چاوی بوون. قسه په کی ههر ناواهی نییه که بلین نه گهر گاندی هیندی نه بوایه ههر گیز نه ده بووه گاندی. نه و خاله جیگه ی پروا پیکردنه که هزری لیبوردهیی گاندی ره گی له کولتوری هیندی دایه.

له گهل هه موو نه مه دا گاندی، له سه ره تادا به هوشیاربیه کی به هیزه وه، کولتوری هیندی و خاله به هیز و لاوازه کانی نه و کولتوری هه لسه نگاندن و بو بره ودان به هزری لیبوردهیی و ناتوندوتیژی خوی له کولتوری کانی تر دا به دوا ی نه و خالانه دا گه را که ده کری پشتیان پچ به ستیت.

له ناوهینانی نه و که سایه تیپانه ی که کاریگه ری به رچاویان له سه ری هه یه، بیگومان لیو تولستوی پایه ی به که می به ده ست هیناوه. نامه گوړینه وه کانی نه و دووانه به یه که مین نامه ی گاندی بو تولستوی له ریگه وتی یه کی توکتویه ری ۱۹۰۹، له پاش خویندنه وه ی کتیبی قه له مره وی خوا له ناو نیمه دایه (Le Royaume de Dieu est en vous) دهستی پیکرد و تا مردنی تولستوی به رده وام بوو؛ و له م نامانه دا بیروپایان

له مه پ دوو کیشی گرنگی ناتوندوتیژی و خوشه ویستی گوړبیه وه.

تولستوی دنووسیت: «له راستیدا، نه م ناتوندوتیژی شتیچ نییه جگه له فیترکردنی خوشه ویستی راسته قینه که به راقه درویننه کان دوو چاری ته حریف نه بیت. خوشه ویستی واته حه زکردن له هه ماهه نگی روچی مرؤقه کان، و نه و کرده یی که له م حه زه وه به ده ست دیت، یاسای باشتری ژیانی مرؤبیه. ههر بوویکی مرؤبی- وه ک چون له مندا لاند ده بینیت- له قولایی بوونیدا ههستی پیده کات. هه موو مرؤقینک نه وه ده زانیت تا نه و کاته ی که دروی رینماییه دنیا ییه کان بو چونه کانی په ریشان بکن هه موو فه یله سووفه هیندی، چینی، عیبری، یونانی و رومانیه کان پشتگیریان له م یاسایه ی نه وین کردوه. به لام پیم وایه مه سیح له هه موویان باشتر روونی کردو ته وه، نه و کاته ی که ده لیت: «ته نیا خوشه ویستی هه موو یاسا و پیغه مبه ره کان له خو ده گریت.»^(۴۱)

کتیبی تولستوی گاندی هوشیار کرد و به ناگاهینایه وه. هه روه ها بووه پایه ی کی پته و بو دوو باره راقه کردنه وه ی به گود- گیتا و نینجیله کان (به تابیه تی ناموژگاری سهر چیا). بو به له سالی ۱۹۳۲، ده لیت: «تولستوی باوه ری منی سه باره ت به وه ی که ته نیا مه عریفه یه کی لیتم له باره یه وه هه یه، به هیز کرد.. من له سه ر بنچینه یه ک که تولستوی دایمه زانده بوو ده ستیم به کار کرد. و وه ک قوتابیه کی باش، نه وه ی به میرات بو م مابوویه وه په رده پیدایه.»^(۴۲)

به م شیوه یه بیرؤکه ی خوشه ویستی، وه کو یه کیچک له بنه ما بنچینه یه کانی ثابینی حه زه تی مه سیح و فه لسه فه ی تولستوی، بوو به ته وه ری ناوه ندی هزری لیبوردهیی گاندی. پیویست بوو نه م کاریگه رییه یارمه تی گاندی بدات تا بیرؤکه ی «خوا- راستی» ی خوی باشتر ریکیخت.

له حوزیرانی ۱۹۳۲، گاندی له لوزان له وتوویژیکدا له گهل پیپر

سیرزۆل (Pierre Ceresole) دا دلالت: «من هاوباوهرم له گهه له ئهوانه ده لاین خوا خوشه و بیستییه. له قوولایی دلمدا، خوشه و بیستی و راستی ههیه.» (٤٣)

خوشه و بیستی و راستی دوو ئایدیای دایکن له هزری ناتوندوتیژی گانیدا، هم جیاوازن له یه کتر و همیش تهواوکه ری یه کترن. راستی سیمبۆلی مه بهستییه که پتویسته له ژياندا پتی بگهین. بهم پتیهش بو زانیی راستی جگه له ئهوین ریگایه کی تر نییه. چونکه «ئهو که سهی که باوه ری به راستی و ناتوندوتیژی ههیه، پر له هیوا، هیوا به دهینه ری خوشه و بیستییه و خوشه و بیستییه ده بیته هوی دلیری و باوه ری.» (٤٤)

که واته ئه زموونی حهقیقهت له لای گاندی وهک هۆکاری خوشه و بیستی و لیبوردهی ده رده که ویت، ئه م ئه زموونه هاوکاته له گهه ره تکرندی گشت جوژه بانگه شهیه کی راستی ره ها. له م ریچکه یه وه، ئه و ئایدیا ساده و سروشتییه ده خرته پروو که راستی له لای هه ره یه کیک له ئیمه به شتیه کی جیاواز ده رده که ویت. که واته به بی لیبوردهی سه بارهت به راستی ئه و دیکه ناتوانین له راستی گشتی نزیک بیینه وه. گاندی ده نووسیت: «پره نسیپی زترین، لیبوردهی به رامبه ره. چونکه هه رگیز بیروباوه ره کانی هه موومان وه کو یه ک نین و هه میسه ته نیا به شتی راستی له گوشه ی جیاوازه وه ده بینین.» (٤٥)

به دهسته وازه یه کی تر، ئه گه ره گه ران به دوا راستی هۆکاری سه ره کی بیت له ژيانی رۆحی مرۆقه کاند، هه موو که سیک بو یه هه یه شتیاوی خۆی هه لبرتییت. گرته به ری ریگا جیاوازه کان چ گرنگیه کی هه یه له کاتی کدا مه بهستی هه موومان یه که. ئه نجامی لۆجیکی و راسته و خۆی ئه و هزره ئه و ی که هه موو ئایینه کان سه رچاوه یه کی وه کو یه کیان هه یه.

که واته له گهه یه کدا یه کسانن. گاندی ده نووسیت: «پیم وایه ته نیا ئایینی که له جبهاندا هه یه، ته نیا ئایینی که، و هه روه ها له و پروایه دام که

ئه و ئایینه دره ختیکی گه وره یه و لق و چلی زۆرن... و به هه مان شتیه ی که لقه کان ره گه کانیان له تاکه سه رچاوه یه ک وه رده گرن، هه موو ئایینه کانیسه جه وه ره ی خویان له هه مان ئه و کانیاه وه رده گرن که سه رچاوه یه. بنچینه ی ئاین یه که، چونکه خوا یه که. خواش که گشتیکی ته واه، ناشی زۆر لقی هه بن، به لکو نه به شبهش ده بیته و نه وه سف ده کریته. له ئه نجامدا بی زیاده روه ی ده توانین بلین خوا هینده ی مرۆقه کانی سه رزه ی ناوی هه یه. ئه و ناوه ی لی ده نین، هینده گرن گ نییه. ئه و یه که و نایه به دوو.» (٤٦)

گاندی داومان لیده کات هینده ی که ری له بیروباوه ره کانیان ده گرین، ری له بیروباوه ره کانی ئه و ی دیکه ش بگرین، چونکه به بی ئه م «نازادیخوازییه» ناتوانین به دوا ی نازادیدا بگه رین. له به ره ئه و ی که هیشتا به دوا راستیه وه ی، که واته هیشتا به شتیه یه کی ته واه ئه ومان نه دۆزیه ته وه و پتویسته له که موکوورییه کانی بیروباوه ره کانیان ناگادار بین. بهم شتیه یه، له هه مان کادا که ری له بیروباوه ره کانی ئه و ی تر ده گرین، نایته سستی له باوه ره کانیاندا بکه ین و بایه خیان پی نه ده ین. ره وشتی لیبورده ییانه ی گاندی سه بارهت به مه سیحیهت، یه هودیهت و ئیسلام به هیچ شتیه یه که نه بوته له مپه ره له به رامبه ره پابه ندبوونی به رینماییه کانی ئایینی هیندۆسییه وه. له ٢٠ ی ئۆکتۆبه ری ١٩٢٧، له وتاریکدا له بلاو کراوه ی هیندی لای (Young India) دا ده نووسیت: «... به پتی تاقیکردنه وه ی شه خسیم، ئایینی هیندۆسی لیبورده ترین و به ته حه مولترین ئایینه... ئایینیکی تاییه تی نییه به و که سانه ی که باوه ریان پتی هه یه ئه و توانایه ده به خشیته که نه ته نها ری له ئایینه کانی تر بگرن، به لکو ئه و چاکیه نه ی که له ئایینه کانی تر دا هه ن بگرته خو و ده ست خوش بیان لیبکات. ناتوندوتیژی له هه موو ئایینی کدا هه یه، به لام باشترین شتیه ی به بانکردن و گرته به ری له ئایینی هیندۆسیدا ده بینریت.» (٤٧)

همموو ئاييينه كاني جيهان له سهر راستين، به لام تهنيا خوا كامله . گاندى پيمان ده لئيت كه مرؤف به پهروه ده كردنى لئيبورده يي له خوږدا سه بارهت به بيرو باوه رپه كاني تر، ده توانيت باوه رپه كاني خوږى كامل بكات. «لئيبورده يي تواناي نفووزى رؤحيمان پښ ده به خشيت كه به دوورى جه مسهرى باكور له جه مسهرى باشور له ده مارگيرى دووره.»^(٤٨) ليره دا گاندى تيورى لئيبورده يي هيندى به هه مان شيوه ي كه له به ره مه گوره كاني ئاييني وهك ريگ-قيدادا هه يه له زمانى خوږى ده گيرتته وه: نهو ناوى ئيندرا، ميترا، فارونا، ناگنييه... راستييه كه، ته نانهت نه گهر به ناوى جيا جياش بنا سرپت.»^(٤٩) بهه گه فاد- گيتاش نهو بابه ته به ناشكرا به يان ده كات: «ته نانهت نه وانه ي ريز له خوايه كاني تريبش ده گرن، له بهر خوږه ويستيه كه يان بؤيان ريز له ئيمه ش ده گرن...»^(٥٠)

كه واته هزرى لئيبورده يي له لاي گاندى به ره مه ي نهرتتي ته من دريژى فره ئاييينه له هيندستاندا كه ههر له سه رده مي ناشوكاوه تا سه ده ي بيسته م به رده وام بووه و ههروه ها سه رده مي فه رمان رپه وايي نه كبره شاش ده گرتته وه. كه واته نهرتتيكي ته واو ئايدياليزميانه نيبه، چونكه نه زمونه دنيا ييه كان پشتگيريان لي كردووه. گانديش له ميانه ي فېربوونى جه نيزم له قوناغى منداليدا له و تاقير كرده وه يه به هره مه ند بووه. به لام گاندى له ده سپيكي تاقير كرده وه كه دا له نه فريقاي باشور رو به رووى مه سه له يه ك ده بيتته وه كه زياتر له جاران به ره وه هزرى لئيبورده يي په لكيشى ده كات. نهو مه سه له يه هه مان يه كيتي نيوان موسلمان و هيندوسه كانه. له و تاريخدا له ريكه وتى ٢٦ى ئابى ١٩٠٥ كه له بلاوكراوه ي بيرو راى هينديه كان (Indian Opinion) دا چاپ بو، گاندى باس له خواستى بؤ يه كيتي ده كات: «له راستيدا دروستبوونى په يوه ندى نيوان موسلمان و هينديه كان پيوستى به لئيبورده يي گه لي زور هه يه. هه ندى كات نهو هزره دپته پيشه وه كه دوورى نيوان نهو دوو كومه لگا ئاييينه له دوور يي نيوان

رؤژهلالات و رؤژئاوا زياتره.»^(٥١)

له هه موو حاله تيكدا، گاندى له باره ي دژوار يي نهو مه سه له يه هه رگيز تووشى خه يالپلاو نه بوو. نهو وه كو په يره ويكي ئاييني هيندوسى تا نهو شوپنه ي كه ده كرا بووه دوستى موسلمانان و ته نانهت تا نهو شوپنه چوه پيشه وه كه داوا له په يره وه كاني ترى ئاييني هيندوسى بكات خوږيان فيره زمانى ئوردو بكن تا بتوانن باشتر له گه ل موسلمانانه كاني هيندستان په يوه ندى به رقه رار بكن. كه واته ته وه رى ناوه ندى كولتورى لئيبورده يي گاندى، كارى خوږه دوورگرتنى نهو له توندوتيژى له ماوه ي شه رپه خوږنا وييه كاني نيوان هيندوس و موسلمانان.

گاندى، هوشيارانه له نهركه هه ره مه ترسي داره كى، به هه موو توانايه كه وه، شتوازي ناتوندوتيژى ده گرتته بهر. زورمان ده گريت تا كو تايي به پيكدادانى نيوان دوو كومه لگا كه به نييت.

نهو ده نووسيت: «نه زمونه كانم له نه فريقاي باشور پشت راستيان كردم كه مه سه له ي يه كيتي نيوان هيندوس و موسلمانان كه ahimsa (بيروكه ي ناتوندوتيژى) ه كه م به توندى ده خاته بهر تاقير كرده وه وه، و نه م مه سه له يه فراوانترين بوار بؤ نه زمونه كانم له مهر ahimsa ده ره خسي نييت.»^(٥٢)

له ٣٠ى حوزه يرانى سالى ١٩٤٨، گاندى كه تازه به تازه گه ريكي ترى مانگرتن به مه به ستي هتور كرده وه ي رفتارى هيندوسه كان له گه ل موسلمانان كه به كو تايي گه يانديو كه به ده ستي لاويكي ده مارگيرى هيندوسى كوژرا كه په يقه كاني گاندى بؤ پاشه رؤژى هيند به مه ترسي دار ده زانين. گاندى پيش مردن، بواري بؤ ره خسا له بكوژه كه ي پروانيت و په نا بؤ ناوى رام بات، ههروه ها به بيروكه ي لئيبورده يي ريز له بكوژه كه ي بگريت. حه قيقه تى گاندى و هه موو هيواي ئيمه به داو رؤژيكي باشتر له نيو نه م دوا جو له ي گانديدا شوپنى ده بيتته وه.

بیگومان هەر له سهردهمی سوقرات و سهزرتی مهسیحهوه، ناتوندوتیژی پشتیوانیکه ریکی دیارتر له گاندیی نهبووه. به له بهر چاوترنی ئهوهی که تنیا چهند کهسانیکی کهم وهکو ئه بوونه، گاندی یه کیکه لهو کهسانه ی که له رزگارکردمان له زهبروزهنگ پشکیکی هه ره سه ره کیی هه یه. بۆ جیهانی ئیمه که توندوتیژی تیایدا شتیکی سه رتا پاگیره، رینماییه کانی گاندی هه میسه به نرخن.

ئه مرۆ ناتوندوتیژی له شتوازه گاندییه کهیدا، توانایه کی زۆری هه یه، بۆ ئه وهی په یونده ی بیچرتنیت له گه ل ئه و نه ریتانه ی بیرکردنه وه که بی توانان له چاره سه رکردنی جیاوازی نیوان ئه خلاق و سیاسه ت. چونکه ئه خلاق و سیاسه ت ره هندی واقعی خویان تنیا له په یونده ی له گه ل مرۆ قدا ده دۆزنه وه. ناتوندوتیژی هه میسه داوا ی خه بات ده کات له دژی زۆرداریک که حوکم به سه ر تاکه کانه وه ده کات. به م شتویه پیوسته مرۆ ف له هه ول و کۆششیدا بۆ باشتر ریکخستنی شارستانیه ت ناتوندوتیژی بگریته به ر.

به رگریکردن له مرۆ قایه تی له به رامبه ر خواستی ئه و بۆ و پیرانکاری: ئه مه په یامی ئه و که سه یه که شاعیری هیندی، رابیندرانات تاگور، نازناوی ماهاتما (گیانی گه وره) ی لینا. بیگومان گاندی مرۆ قی سه رده می ئیمه یه، ئه و مرۆ قه ی که به باشی له لایه نی تراژیدی چاره نووسی مرۆ ف تیگه یشتووه، که هه زاران سه لئه توندوتیژی ریشه ی تیا دا داکوتاهه. گه شبینی ئه و له سنووری هه ولئه میژووییه که یدا یه بۆ زالبوون به سه ر توندوتیژیدا، و له سه ر پایه ی بنه ما ئه خلاقیه کانی ئه و راهه ستاهه که ده لیت: «من به ته واوی له که موکوورییه کانی مرۆ ف که خۆ شم یه کیکم له وان، ئاگادارم تا کو له هیچ کهس له هاو جۆره کانم تووره نه بم. به هه مان شتویه که نامه ویت له و هه لانه ی که به هویانه وه به به رده وامی خۆم سه رزه نشت ده کهم ره نج بکیشم، هه روه ها له و کاته ی که باسی ئه وانی تر ده کړیت ئاماده م به دوا ی خراپه دا بچم له هه ر کوپیه ک بیت، به بی ئه وه ی

ئه و که سه ئازار بده م که به پرسه لیتی... ئه و کاته ی که بتوانم بچوو کترین خراپه نه که م و خۆم رزگار بکه م له هه ر جۆره هزریکی خۆپه رستانه یا خود توندوتیژ، هه رچه ند کاتیش بیت، ئه و کات، و ته نیا له و کاته دا، دلره قترین مرۆ قه کان له ناتوندوتیژی من دشله ژین.»^(۵۳)

به م شتویه، کاری بی که م و کاسی، به لام ناته واوی گاندی، پیوسته له ره وشه میژووییه که ماندا، ناچارمان بکات په یره وی له ئه زموونه ناتوندوتیژییه که ی بکه یین تا به دوا ی رینگایه کدا بگه رتین بۆ داهاتووی مرۆ ف، ده نا وه ک رۆمن رۆلان پیشتر وتوویه تی: «ئه گه ر ئه م هیوا یه له ناوچوو، ئه وه ی ده مینیتته وه ته نیا پیکدادانه زۆر درنده کانن.»^(۵۴)

مارتین لۆته ر کینگ و

داواکردنی ناتوندوتیژی

«زەبروزەنگ نائەخلاقییە، چونکە بە نەفەرت پەرورەدە دەبێت، نەک بە خۆشەویستی. توندوتیژی کۆمەلگا و یران دەکا و بڕایەتی ناهێلی. لە جیاتی ئەوەی کۆمەلگا بۆ تووێژ رینمایی بکات لە تووێژی یەکلایەنەدا گیرى پێدەخوات. هەرەها توندوتیژی خۆشی سەرەنجام بە سەرکەوتن ناگات، تالی بەو کەسانە دەبەخشیت کە ماونەتەوه و خووی درێندەبیش بە سەرکەوتووەکان.»

مارتین لۆتەر کینگ

پاش تێپەرینی سی سال بەسەر کوشتنی «مارتین لۆتەر کینگ» (Martin Luther King) لە چواری نیسانی ۱۹۶۸ لەسەر بالکونی لۆران موتیل (Lorraine Motel) لە مەمفیس؛ کە هێشتا ئەو کەسایەتییەکی زۆر گرنگە لە خەباتکردن لە پیناوتوندوتیژی لە سەدەى بیستەمدا. هەندێ کەس وەک قەدیس و رزگارکەر ستایشی دەکەن و پەپرەوییان لێکردووه. کۆمەلگایێکی تر کە بە تاکیکی ئانارشی و تیکدەری دايدەنێن، لیتی بێزارن. لەگەڵ هەموو ئەمەشدا لە سالی ۱۹۸۶، کینگ لە تەنیششت جۆرج واشنتون و ئەبرەهام لینکۆلن لە گۆرستانی ناودارانی ئەمریکا نێژراوه. لە پاش ئەوه هەموو سالیێک بەریزەوه یادى ئەو لە ۱۵ کانوونی دووهم، سالی ۱۹۶۴، خەلاتی نۆلی ئاشتى پێدرا و ئەمەش ناوبانگێکی جیهانیی گەورەى پێ بەخشی. بەلام لە هەمان کاتدا ج. ئیدگار هۆفەر (J. Edgar Hoover)، سەرۆکی ئیف بى ئای (F. B. I.)، ئەوى بە «خایین بە میلیت و نەژادی خۆی» لە قەلەمدا، کینگ بە تاوانی گەرۆکی،

ئىختیلاس و فیتبازی ۲۹ جار کەوتە زیندانەوه. جارێکیش تا رادەى مردن بریندار بوو و دوو جاریش خانووەکەیان تەقاندەوه. ئەم هەموو رووداوانە نیشانەدەری دەولەمەندیی میژوویی کەسایەتی ئەون، بەلام بۆ دەرکەردنی چەمکی دەروەستەیی (ئیلتزام) یەکەى بەس نین. ئەو پرسیارە سەرەکییەى کە پێوستە بخەرتەر و ئەوهیه: بۆچی کینگ ناتوندوتیژی وەکو شیوازیکی ژیان و ستراتێژیه تیک بۆ ریکخستنی سیاسى هەلبژارد؟ ناتوندوتیژی خالیکی پێوستی دەرخستنی هزری فەلسەفی-خووناسیی کینگە. لەم روانگەیهوه، کینگ پێش هەموو شتیکی و تارخوتنیکی باپتیستە لە خێزانیکدا کە و تارخوتنی باپتیست بوون. ئەو خۆی بەو کەلەپوورە دەناسیتەوه و لە سالی ۱۹۶۵ دەلیت: «لە دیدی کەسانیکى زۆرەوه، من روخسارگەلیکی جۆراوجۆرم هەیه: لە بواری مافی مەدەنییدا، بەرپرسم، تیکدەر، ئەخلاقگەرا و تارخوتنم، بەلام لە ناخی خۆمدا، لە بنەرەتدا من خزمەتکاری کەنیسم. و تارخوتنی باپتیستم. لە هەمان کاتدا ئەمە بوونی من و میراتی منە، چونکە من کور، ئەوه و بەرھەمی و تارخوتنیکی باپتیستم.»^(۵۵) دوو سال دواتر، دەگەریتەوه سەر هەمان بابەت و دەلیت: «بەر لەوهی من رابەری بزاقی پاراستنی مافی مەدەنی بێ، و تارخوتنی ئینجیل بوومە. ئەمە یەکەمین حەزی من بووه و هەمیشەش ئیلتیزامی سەرەکی من دەبێت.»^(۵۶) کەواتە بێرکردنەوه و کردووەکانی کینگ لە وتەکانی ئینجیلەوه سەرچاوه دەگرن. و ئێمە هەمیشە شاھەدی باوەری قوولی کینگ-ین بە خواو پەيامی حەزرتی عیساى مەسیح، بەم شێوەیه بە بۆچوونی لۆتەر کینگ خوا مانا بە کردەى میژوویی مۆفەکان دەبەخشیت.

جەخت کردنی کینگ لەسەر پەيوەندیی سەرەکیی نێوان ئیلتیزامی مۆف و ویستی خوایی، تەوهری سەرەکی خۆی لە رووخساری دیاری حەزرتی مەسیحدا دەدۆزیتەوه. لە راستیدا، کینگ بە پشت بەستنی بە

که سایه‌تی مه‌سیح له توانایدا ده‌بیت بنه‌ما ئەخلاقییه‌کانی خۆبه‌دوو‌رگرتن له توندوتیژی ب‌لاو بکاته‌وه. به‌بۆ‌چوونی هه‌ندئ له راقه‌که‌رانی به‌ره‌مه‌کانی کینگ، ئەوه به‌و مانایه‌یه‌که: «مه‌سیح مانا و ئامانج به‌و ده‌به‌خشیت و گاندیش میتۆد.»^(۵۷) کینگ له زستانی سالی ۱۹۶۸، له‌و باره‌یه‌وه ده‌لێت: «له راستیدا، عیسا‌ی مه‌سیح یه‌که‌مین کاربگه‌ری قوولی له‌سه‌ر من، وه‌ک قه‌شه‌یه‌ک هه‌یه... له کاتی‌کدا که ماها‌تما گاندی ئەو که‌سه‌یه‌که زیاتر له هه‌موویان له لایه‌نی پراکتیکی و میتۆده‌کانی جیبه‌جیبه‌کردن بۆ کارکردن له ژیا‌ندا کاری تیکردم، چونکه به‌کرده‌وه مه‌سیحیه‌تی پێشکەش کردم.»^(۵۸) که‌واته، مارتین لۆتەر کینگ سه‌رچاوه‌ی ناتوندوتیژییه‌که‌ی له‌گوته و کرده‌کانی چه‌زهره‌تی مه‌سیح و گاندیدا ده‌دۆزیته‌وه. که‌واته به‌بۆ‌چوونی کینگ، مانا و تاییه‌مه‌ندی چه‌زهره‌تی مه‌سیح له رهنگی پێستیدا نییه، به‌لکو له شێوازی ئەنجامدانی خزمه‌ته‌که‌ی به‌ویستی خوا‌یی دایه. به‌مانایه‌کی تر، به‌بۆ‌چوونی کینگ، مه‌سیح به‌سپاردنی ویستی خۆی به‌مه‌شیه‌تی خوا‌یی، سه‌رپێچی له‌یاسا ناداوه‌ره‌کانی مرۆف ده‌کات. کینگیش به‌هه‌مان نییه‌ته‌وه، پروپاگه‌نده‌ی سه‌رپێچیکردنی مه‌ده‌نی له‌یاسا‌کانی ئاپارتاید له‌ویلایه‌ته‌کانی باشووری ئەمریکا ده‌کات. که‌واته، چه‌زهره‌تی عیسا‌ی مه‌سیح له‌دیدی کینگه‌وه سیمبۆلی خۆشه‌ویستی و دادپه‌روه‌رییه‌که به‌خاچ ده‌ناسریته‌وه. به‌وته‌ی خۆی: «خاچ بۆ من ته‌نیا یه‌ک شت، سویندی کاره‌ساتی شیت ئاسایانه نییه له میتۆدا، به‌لکو دووربینی ئەو ئەستێرانه‌یه‌که له میانه‌یا‌نه‌وه ده‌توانین به‌وردی له ئەبه‌دییه‌ت بکۆلینه‌وه و ببینین که خۆشه‌ویستی له میتۆدا رینگایه‌ک ده‌کاته‌وه.»^(۵۹)

که‌واته له‌لای کینگ، خاچ خۆشه‌ویستی مه‌سیح له به‌رامبه‌ر گونا‌هه‌کانی مرۆفدا بۆ ئێمه ئاشکرا ده‌کات، هه‌روه‌ها نیشاندهری ئیسلامی مرۆفایه‌تیه‌که که خوا نه‌فره‌تی لیکردوه. خاچ به‌هۆی نه‌پێنی

ره‌نجی مه‌سیحه‌وه، هه‌م بێ مانایی زه‌بروزه‌نگی مرۆفه‌کان و هه‌م مانای ئومید ئاشکرا ده‌کات. کینگ له‌رێی به‌ده‌ست هێنایی ئەم هیوایه‌وه روئیا‌ی ئازادبوونی ره‌شه ئەمریکیه‌کان داده‌پێژیت. به‌م شتیوه‌یه‌که کینگ به‌ پشت به‌ستن به‌هزری مه‌سیحیناسی، بزافی ره‌شپێسته ئەمریکیه‌کان راقه ده‌کات و ده‌لێت: «ئهم باوه‌ر به‌مه‌سیحی‌بوونه ساتیکه له میتۆو، چونکه به‌بروای ئێمه داوا له نه‌ژادی ره‌ش کراوه تا‌کو ویژدانی بێ‌داری نه‌ته‌وه‌که‌مان بیت، و له‌م رووه‌وه توانای ئەوه به‌میلله‌ت ده‌دات تا له ژێر چاودێری په‌روه‌ردگار و به‌ته‌کللی خۆی له میتۆودا کاربکات»^(۶۰). به‌ده‌سته‌واژه‌یه‌کی تر، رووداوه‌ جۆراوجۆره‌کانی بزافی مافی مه‌ده‌نی له‌ساله‌کانی ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ له‌ولاته‌یه‌که‌گرتوه‌کان (وه‌کو قه‌ده‌غه‌کردنی ئوتوبوس له‌سالی ۱۹۵۶ له‌مۆنتگمری، خۆپیشاندانی سالی ۱۹۶۳ له‌بیرمنگام، رتیپوانی واشنتۆن له‌سالی ۱۹۶۳ و تده...) به‌بۆ‌چوونی کینگ، مانای قوولی خۆیان ته‌نیا له‌دووباره‌خویندنه‌وه‌ی ئینجیل له‌میتۆودا ده‌بیننه‌وه. بۆیه، ده‌لێت: خوا یا Kairos ی پیرۆز ئێمه‌ی په‌سه‌ند کردوه. ته‌نیا وه‌لامی ئێمه بۆ ئەو ده‌کرێ وه‌لامی مارتین لۆتەر بیت: «من لێرم، ئە‌ی په‌روه‌ردگار، هێچ کاریکم پێ ناکرێ، به‌هانامه‌وه‌وه.»^(۶۱)

به‌م جۆره، به‌بۆ‌چوونی کینگ، له‌به‌ر ئەوه‌ی خه‌لکی زه‌حمه‌تکێش بێ‌دارن، خواش به‌هۆی رۆحه‌که‌یه‌وه له‌وێ ئاماده‌یه. که‌واته به‌بروای کینگ، شه‌ری ره‌شپێسته‌کان له‌پینا‌و ئازادی و دادپه‌روه‌ری کۆمه‌لایه‌تی شه‌ری خوداشه، چونکه: «تا ئەو کاته‌ی که خۆشه‌ویستی هه‌یه، خوا هه‌یه، تا ئەو کاته‌ی که دادپه‌روه‌ری هه‌یه، خوا هه‌یه.»^(۶۲) که‌واته کینگ دان به‌کاربگه‌ری خوا له میتۆوی مرۆفایه‌تیدا ده‌نێت. له‌م بواره‌دا، کاربگه‌ری خویندنه‌وه‌ی دیارده‌ناسیی رۆح (La Ph nom nologie de L Esprit) به‌ره‌می هێگل، له‌ماوه‌ی خویندنی له‌زانکۆی بۆستن، به‌ته‌واوی دیاره. له‌لایه‌کی تره‌وه، کینگ که‌زۆر به‌توندی له‌ژێر کاربگه‌ری بزافی خودای

مرۆیی (پرسونالیست) ئەمریکی هارۆلد دی وۆلف (Harold de Wolf) و ئیدگار برايمان (Edgar Brightman) دایه، له کتێبه کهدا به ناوی جهنگ له پیناو ئازادی (Combat Pour la Liberté) دا، دهنوسیت: «ئهم ئایدیالیزمه پرسونالیسته ههمیشه شتوازی فلهسهفی من ده بێت. به جهخت کردن له سه ره ئه وهی که له راشه ی کۆتاییدا، ته نیا نه و پرسونالیسته (بێ سنوور یا خود بێ کۆتا) یه راستیی هه یه، پرسونالیزم دوو با وه پرم تیا دا به هیتز ده کات: بنچینه ی میتافیزیکی و خواناسیم بۆ دابین ده کات تا ریز له پایه ی هه موو تاکیکی مرۆیی بگرم.»^(۶۳) که واته، به بۆچوونی کینگ، خوا زاتیکی هۆشیاره که به پیره بردنی جیهانی له نه ستۆیه و به خۆشه وستی خۆی دونیا دروست ده کات. که واته خۆشه وستی سروشتی سه ره کیی خوا در ده خات و در یژه ی پیده دات: «نه و نه ک ته نیا هه موویانی به گشتی خۆشه ویتن، به لکو ئیمه ی تاکه تاکه و هه روه ها جیا و به تاییه تی خۆشه ویت.»^(۶۴)

کینگ له م سه ره چاوه باوکانه یه ز دابینه دا به دوا ی سه ره چاوه کانی برایه تیی مرۆییدا ده گه رپت. ئهم برایه تییه تیکه له به زاتی مرۆف، چونکه مرۆقه کان هه موویان «مندالی خوان». به م پیه ش بمانه ویت و نه مانه ویت داوامان لیکراوه بۆ هاوکار بکردن. که واته ره تکر دنه وهی ئه و ی تر، ره تکر دنه وهی خوایه. بۆیه، کینگ راسیزم به نه وه پیری خۆ په رستی له به رامبه ر خوا دا داده نیت نه و ده لیت: «راسیزم بر واییکه، جو ره بت په رستی هه ... دوا لوجیک کۆمه ل کۆژییه و له م رو وه نه شانیه ئه وه پیری خۆ په رستییه، به و مانایه ی که خوا له نه فراندنه که یدا هه له ی کردووه.»^(۶۵)

که واته نه ژا ده په رستی دژی یاسای خۆ شه وستییه که خوا پیمانی به خشیوه. به م پیه ش پتو یسته یاسای راسیزم له پیناو یاسای خۆ شه وستی پشیل بکه ین. لیره دا کینگ به جیا وازی کردن له نیوان یاسایه کی داد په روه رانه و یاسایه کی نادا ده روه رانه دا ها و سه نگییه ک له

نیوان داد په روه ری و خۆ شه وستییدا به رقه رار ده کات. به گوته ی نه و: «یاسایه کی داد په روه رانه حوکمیکه له لایه ن مرۆقه وه به پیتی یاسای نه خلاق یا خود یاسای خوا؛ یاسایه کی نادا ده روه رانه نه و حوکمه یه که له گه ل یاسای نه خلاقدا نا گونجیت.»^(۶۶) که واته به بروای کینگ، بۆ پالش تیکردن له گوته ی خوا پتو یسته له به رامبه ر خرا په دا خۆ را گر بێن. به لام پتو یسته ئهم خۆ را گرییه ماهییه تیکی خۆ به دو ور گر له توند و تیژی هه بیت، چونکه جهنگیکه له گه ل خرا په نه ک له گه ل نه و مرۆقه ی خوی به خرا په وه گرتووه. به م بۆچوونه، ناتوند و تیژی «تاکه شتی شیوا ی هه لبراردن» ه، چونکه ئامانجه که ی به رقه رار کردنی هه ماهه نگییه له نیوان مرۆقه کاند.

که واته، به بۆچوونی کینگ، ناتوند و تیژی له شتوازیکی کار زیاتره. ناتوند و تیژی شتوازی ژیان و ته نانه ت با وه رپکی ئاینییه. ئهم په یشانه ی کینگ به و مانایه ن: «من به ته وای پا به ند م به ناتوند و تیژییه وه. من هه رگیز مرۆفیک ناکوژم، چ له فیتنام بیت چ لیره، هه روه ها نا گر له هیچ باله خانه یه ک به رناده م... من ده مه ویت پا به ند م به ناتوند و تیژی، چونکه ئهم فله سه فه یه، ژیا نمان، نه ته نیا ده ره سه ته بی له جه نگدا بۆ داد په روه ری نه ژادی، به لکو په یوه ندییه مرۆییه کانی ئیمه و په یوه ندی من به خۆ مه وه ریک ده خات. من هه می شه پا به ند ده م به ناتوند و تیژی.»^(۶۷) به بۆچوونی کینگ، ناتوند و تیژی تاکه ریگایه بۆ داد په روه ری و ئازادی و هیچ ریگه یه کی تر نییه. پتو یسته له نیوان ناتوند و تیژی و نه بووندا یه کیکیان هه لبرترین. چونکه به بروای کینگ، به بێ ناتوند و تیژی هیچ ئاین ده یه ک نییه، چونکه هه موو جو ره رق و زه بروه نگیک دو ورمان ده خاته وه له ئامانجی کۆتایی که دروست کردنی «کۆمه لگای خۆ شه ویت» ه. کینگ ده لیت: «پیم وانییه ده سه لاتی سیاسی ئامانج بیت. هه روه ها پیم وانییه ده سه لاتی ئامانج بیت. ئه وان به شپکن له و ئامانجانه ی که له ژبا ندا به

دوایاندا ویلین. لهو پروایه دام که نامانج یا خود مه بهستی هەر کۆمه لگایه ک
 برابره تی راسته قینه یه، دروستکردنی کۆمه لگای خوشه ویسته.» (٦٨) له
 راستیدا، هزری کۆمه لگای خوشه ویست له پرۆگرامی کۆنفراسی ریبهره
 مه سیحیه کانی باشوور (SCLC) یشدا بهرچاو ده که ویت. ئەو کۆنفراسی له
 سالی ١٩٥٧ له پاش رووداوه کانی مۆنتگمری، مارتین لۆتەر کینگ
 دایه زاندا. «نامانجی کۆنفراسی ریبهره مه سیحیه کانی باشوور په له کردنه له
 دروستکردنی «کۆمه لگای خوشه ویست» له ئەمریکا، ئەو کۆمه لگایه ی
 برابره تی تیایدا واقیعیه تیکه. به م شپوهیه ئەو کۆنفراسه هەر جوړه
 تیوریکه باشتری ره شه کان که جیگیرکردنی زۆردارییه که له شوینی
 زۆردارییه کی تر ره تده کاته وه. ئەو کۆنفراسه نایه ویت به خیرایی رهوشی
 خرابی ره شه کان بگۆریت، چونکه ئەم کاره ده بیسته هۆی له ناو بردنی
 دایه ره وه ری. ئەو کۆنفراسه هه ولی دروستکردنی یه کپارچه یی ده دات. دوا
 نامانجی ئیمه یه که خستنی واقیعی و یه کپارچه یی ئەکتیفه له نیوان
 تاکه کاند. ته نیا ناتوندو تیژی ده توانیت ناشتی بپنیتته دی و کۆمه لگای
 خوشه ویست دروست بکات...» (٦٩)

مارتین لۆتەر کینگ له پیناو دامه زانندی کۆمه لگای خوشه ویست
 هه ولده دات «روئیا پیغه مبه رانه ییه که ی» له جهرگه ی روئیای ئەمریکیدا
 به رقه رار بکات. له م روانگه یه وه، کینگ باش ده زانیت جاریکی تر به
 بیره پینیتته وه که کاری سه ره کی ئەوه یه به دوا ی عیسای مه سیحه وه هه نگاو
 بنین. له م باره یه وه، کینگ له و باوه ره دایه که به دامه زانندی ئەو
 کۆمه لگایه ی که تیایدا مرۆقه کان برای یه کتر بن، سه قامگیری
 فه رمانره وایی خوا له ئەمریکادا مومکین ده بیت.

کینگ چه مکی خوشه ویستی ده خاته ناوه ندی ئەم کۆمه لگا
 خوشه ویسته وه. له گه ل ئەوه شدا، سی جوړ خوشه ویستی له یه کتر جیا
 ده کاته وه: ئیرۆس، فیلیا و ناگاپی. به بۆچوونی کینگ، ئیرۆس نیشانه ی

ئه وینی توند و شه هوانییه. عشقیکه داوامان لیده کات خاوه نداری بکه یین
 و بیینه خودان. که واته ئیرۆس ئەو خوشه ویستییه نییه که له دلای که سی
 خۆراگری خۆبه دوورگر له توندو تیژییدا بلتیسه ده دات. «فیلیا» ش ئەو
 خوشه ویستییه که له سه ر بنچینه ی په یوه ندی به رامبه ر له نیوان دوو
 هاوړیدا دامه زراوه و ناتوانیت مانایه کی قولی له خه باتی ناتوندو تیژییدا
 هه بیت. له به رامبه ریشدا، «ناگاپی» تاکه شپوهی خوشه ویستییه که
 سه رنجی کینگ راده کیشت و له روانگه ی ئەوه وه به توانای ناشتی و
 پیکه وه هه لکردن له قه لمه ددریت. بویه، ده لیت: «ئو کاته ی که باس له
 خوشه ویستی ده که م، مه به ستم زنجیره یه که حاله تی ئی حساسی و سۆزای
 نییه. داوکردن له مرۆقه کان تا سته مکاره کانیا ن خۆش بوین شتیکی بی
 مانایه. په یقی خوشه ویستی به و شپوهیه ی که ئیمه به کاری ده هینین،
 پیشانده ری ده رککردن و خیرخوازییه که له په یقی یونانی ناگاپی (agape)
 وه رگیراوه. ناگاپی به مانای ده رککردنی رزگارکه ر، خیرخوازی رزگارکه ر و
 ئەوینتیکی ده وله مه نده که له به رامبه ردا خوازباری هیچ شتیکی نییه.
 ئەوه ی که کار ده کاته سه ر دلای مرۆقه کان خوشه ویستی خوا ییه.» (٧٠)
 که واته ناگاپی نه خوشه ویستییه کی کۆبلا نه یه و نه مایه ی دیلیتی. به لکو
 به پیچه وانه وه، خوشه ویستییه که که له رتی چاکه خوازی بۆ ئەو ویت له کوتی
 رق و کینه رزگاری ده کات. هیزیکه توانای یه کتر خوشویستن به مرۆقه کان
 ده به خشیت به هه مان شپوهی که خوا به هۆی عیسای مه سیحه وه ئەوانی
 خوشویستوه. خوشه ویستییه کی هینده به هیزه که جیاوازی له نیوان دوست
 و دوژمندا ناکات. کینگ ده لیت: «من بیر له خوشه ویستییه کی هه ره
 به هیز له رووی ئەوین و کرده وه دا ده که مه وه، نه ک شتیکی له شپوهی
 «دوژمنه کانتان خۆش بوین» و لیگه ری با کاری خویان ئەنجام بدن. به لکو
 باسکردن له خوشه ویستی دوژمنان به و راده یه ی که بتوانین له
 خواردنگه کاند له ته ک یه ک دانیشین و یارمه تیان بده یین تا به خویاندا

بچنهوه، بهو رادهیهی که زبندان پهسه‌ند بکه‌ین- لهو بروایه‌دا نیم که‌سیتیک هه‌بیت وایک‌بده‌توه که‌ئمه‌ ئه‌نجامی زه‌لیلی و لاوازییه...»^(۷۱) به بروای کینگ، ئه‌وین له جوژی ئاگاپی کلیلی به‌دووورگرته له توندوتیژی. هه‌ر لهو رووه‌ویه که کینگیش به په‌یره‌وکردن له گاندی، جیاوازی له نیوان «به‌رگری نیگه‌تیف» و کاربه‌جییی یان بی شه‌رمیدا ده‌کات. ئه‌و ده‌نوووسیت: «ده‌سته‌واژه‌ی به‌رگری نیگه‌تیف به زوری ئه‌و ته‌سه‌وره ناراسته ده‌هینیتته ئاراهه که جوژه ریگایه‌که بو کار نه‌کردن و به‌م جوژه که‌سی به‌رگریکه به بی ده‌نگی و ئارامی خراپه په‌سه‌ند ده‌کات. به‌لام ئه‌مه به ته‌واوی له راستی دووره. به‌رهن‌گاربوونه‌وه‌ی هاوشان به ناتوندوتیژی بهو مانایه‌یه که له به‌رامبه‌ر رکابه‌ردا شه‌رانی نییه. به‌لام زه‌ینیتی چالاکی هه‌یه و له هه‌ولتی و تووپیژدایه. شیوازی ئه‌و له لایه‌نی جه‌سته‌وه کارتیتیکراوه، به‌لام له لایه‌نی رو‌حیییه‌وه زور چالاکه.»^(۷۲) درپژه پنده‌دات و ده‌لیت: «به‌رگریکردنی خو‌به‌دووورگر له توندوتیژی شیوازییک نییه که تاک له ترسان یاخود له‌به‌ر نه‌بوونی ئامرازی توندوتیژی هه‌لیبیرتیت، ئه‌و که‌سه خو‌به‌دووورگریکی راسته‌قینه له توندوتیژی نییه.»^(۷۳)

به بروای کینگ، پیوسته ناتوندوتیژی تایبه‌تمه‌ندیگه‌لیکی دیکه‌شی هه‌بن. سه‌ره‌تا ئه‌وه‌یه که نابیت هه‌ولتی بی ریزکردنی دوژمن بدات، چونکه دوا ئامانجی دروستکردنی لیک‌گه‌یشتنه. دووهم، مه‌به‌ستی شه‌پرکردنه له‌گه‌ل خراپه نه‌ک له‌گه‌ل تاکی خراپه‌کار، که‌واته مه‌سه‌له‌که زالبوونه به‌سه‌ر زۆرداریدا نه‌ک زۆردار. سییه‌م، ناتوندوتیژی به‌بی رهنج و زه‌حمه‌ت به‌دی نایه‌ت. له هه‌موو ئه‌م حاله‌تانه‌دا، کینگ وه‌کو په‌یره‌ویکی بیروباوه‌یره‌کانی گاندی ده‌رده‌که‌ویت. به‌لام له‌به‌ر ئه‌وه‌ی گاندی له به‌ه‌گه‌فاد-گیتادا به دوا‌ی شو‌تینیکدا ده‌گه‌ریت که له فه‌لسه‌فه‌که‌یدا پشتی پی‌به‌ستیت، کینگ سه‌رنج له ئینجیل و کاره‌ساته‌کانی هه‌زه‌رتی مه‌سیح ده‌دات. به‌م شیوه‌یه کینگ وه‌کو هه‌زه‌رتی مه‌سیح، وه‌سیه‌تی ره‌نج‌کیشان له کاروانی

به‌رهن‌گاربوونه‌وه‌ی ناتوندوتیژیدا ده‌کات. ئه‌و رهنج و زه‌حمه‌ته‌ی که هیوا ده‌گریته خو‌ی و پالنه‌ریکه بو ئاشتی راسته‌قینه‌ی نیوان تاکه‌کان. به بروای کینگ، به‌لینی ئاینده‌یه‌کی باشتر، ته‌نیا له ناو کاره‌ساته‌کانی مه‌سیحدا شاراوویه. ئه‌گه‌ر عیسا ره‌نجی خاچی په‌سه‌ندکرد بو ئه‌وه بوو راستی دیار به‌خات. که‌واته پیوسته ره‌شه‌کانی ئه‌مریکا مه‌سیح بکه‌ن به نمونه بو خو‌بان و خاچه تایبه‌تییه‌که‌یان بکه‌نه مل. له پاش ئه‌وه، کینگ له میانه‌ی کاره‌ساتی مه‌سیحدا، بیر لهو ره‌نجه ده‌کاته‌وه که تاکی خو‌به‌دووورگر له توندوتیژی ده‌یکیشیت. ئه‌و ده‌لیت: «ناتوندوتیژی بهو مانایه‌یه که جه‌ماوه‌ری من به درپژایی جه‌نگی ده‌ردناکی ساله‌کانی دوا‌یی، زیاتر له‌وه‌ی ئه‌وانی تر ئازار بده‌ن، خو‌بان ئازاریان چه‌شتووه.»^(۷۴)

مارتین لۆته‌ر کینگ به‌هۆی دلبه‌سته‌نه‌وه‌ی بهو باوه‌ره وه‌تا کو‌تایی له‌سه‌ر چالاکییه‌کانی خو‌ی به‌رده‌وام بوو. به پیداکرته له‌سه‌ر ریگه‌ی ناتوندوتیژی، له دوا‌ی ده‌یه‌یه‌ک تیک‌کۆشان بو مافه مه‌ده‌نییه‌کان له ئه‌مریکای باکوور، به توندی جه‌نگی قی‌تنامیش مه‌حکوم ده‌کات. له چواری نیسانی ۱۹۶۷ سالیک به‌ر له هه‌ولتی تیرۆرکردنی، روژانه گوته‌ی مشتومر ورووژینه‌ر له دژی جه‌نگی قی‌تنام ده‌رده‌بیریت و ده‌لیت: «سووتاندنی بوونه‌وه‌ره‌کان به ناپالم، پرکردنی خیزانه‌کانی ولاته‌که‌مان له هه‌تیو و بی‌وه‌ژن، بلاو‌کردنه‌وه‌ی تو‌وی ژارایی رق و کینه له دل‌ی مرۆقه‌کاندا، دووباره ناردنه‌وه‌ی ئه‌و سه‌ربازانه‌ی که له دوا‌ی جه‌نگیکی خو‌یناوی له رووی جه‌سته و رو‌حه‌وه بی ریزکراون، هه‌موو ئه‌م شیوازانه ناتوانن له‌گه‌ل عه‌قل، دادپه‌روه‌ری و خو‌شه‌ویستی... هه‌ل‌که‌ن. ئه‌و نه‌ته‌وه‌یه‌ی که سال به‌سال، پاره‌یکی زیاتر بو بودجه عه‌سکه‌رییه‌که‌ی سه‌رف ده‌کات له جیاتی ئه‌وه‌ی بو پرۆگرامی گه‌شه‌پیدانی کۆمه‌لایه‌تی ته‌رخانی بکات، له ده‌سپیک‌ی مردن‌یک‌ی رو‌حی دایه.»^(۷۵)

که‌واته، لیره‌دا هه‌موو نه‌ته‌وه‌ی ئه‌مریکا له‌به‌ر ئه‌و ریگا سیاسییانه‌ی

که هیلینا بیژاردوون، دهچنه ژیر پرسیاره وه. لهه قوناغه دا کینگ دهکوهیته بهر ره خه گه لیکه توندی حکومه تی ئه مریکا. له دواى ئه وه «به ترسناکترین ره شپیتست بۆ داهاتووی ئه مریکا» له قه لهه ده دریت.

مارتین لۆتهر کینگ له چواری نیسانی ۱۹۶۸ له مه مفسیس سالتیک له دواى وتاردان له مه ره جهنگی فیتنام له نیویورک، تیرۆر ده کریت. کینگ له پیتا و رینمایى کردنی بزاقی نارازیسانه له بهر گر بکردن له که ناسه ره شپیتسته کانی مه مفسیس چووبوه ئه و شاره وه. شه وی پیش تیرۆر کردنی، له یه کیتک له که نیسه کانی ره شپیتستانی ئه و شاره، بۆ دوا جار نامۆزگاری کردن و هه ندیک ئاخوتنی کرد که نیشانه ی ئاگاداری پی شینه ی ئه و بوون له مه ترسی: «منیش وه کو هه موو که سیک هه زم له ته مه نی دریت، دریت پی ته مه ن شتیکی زۆر باشه. به لام ئیستا بیر له و خاله ناکه مه وه. ده مه وی ته نیا به خواستی خوا کار بکه م. خوا توانای به سه ر چیا دا هه لگه رانی بۆ من فه راهه م کرد. له و به رم روانی خاکی به لیتن پیدراوم بینی. له وانه یه من له گه لتان بۆ ئه وی نه که وه ری. به لام ده مه وی ئه م شه و ئیوه بزانی که خه لکانی ئیمه به خاکی به لیتن پیدراو ده گه ن...»^(۷۶)

گه شتی سیاسی پر رووداوی کینگ له مه مفسیس کۆتایی دیت. به لام که له پوره مه عنه و بیه که ی تازه وا به ری گرتوه. به گوته ی هاوپی و هاوکاره وه فاداره که ی رالف ئه بیترناسی (Ralph Abernathy): «ئه وان روئیا دروستکه ریان کوشت، نه ک روئیا.» به مه رگی کینگ، تیکۆشان له پیتا و مافه مه ده نیبه کان له ولا ته یه کگرتوه کان به کۆتایی نه هات. له زۆر شوینی دیکه، هزر و بیری کینگ له ناو باسه هه نوو که بیه کانی ناتوندوتیژیدا هه میشه زیندوه وه. کینگ داوامان لیده کات بۆ وتوویتی پیوست و به رده وام له نیوان میلله ته جوړاوجۆره کاندا. له وه ش گرنگتر زۆر موکرانه به بیرمان ده هینیته وه که «بمانه وی و نه مانه وی ئیمه به یه که وه به ستر اوینه وه.»^(۷۷)

پهراویزه کان:

1- Cit in Wallter Harding: *A thoreau Handbook*, New York University Press, New York, 1956, p. 198.

2-Cit in Suzanne Lassier: *Gandhi et la Non- Violence*, Seuil, Paris

- 20 H.D.Thoreau: Plaidoyer pour John *Brown*, op. cit. p.153.
- 21- R.W.Emerson: 'Thoreau]' in Ralph Waldo Emerson (The Oxford Authors), Oxford University Press, Oxford, 1990, pp. 478, 490.
- 22- Quelle est ma foi?
- 23- Bertrand Russell: *The Autobiography* (1872- 1914) first american edition, 1967, vol I.p.288.
- 24- Isaiah Berlin: 'Tolstoy and *Enlightenment*' in R.E. Matlaw: *Tolstoy: A collection of Critical Essays*, New Jersey,1967,p.28.
- 25- Leon Tolstoi: *Adolescence in Les Oeuvres Litteraires*, Edition Rencontre, Lausanne 1961, vol I, p. 274.
- 26- Leon Tolstoi: *Oeuvres Completes*, tome II,pp.287-288, cit par Dimitri Sorokine: *Les conceptions de Tolstoi sur l Occident*, Editions YMCA,Paris, 1987.
- 27- N.Weisbein: *L Evolution Religieuse de Tolstoi*, Hachette, Paris, 1960,p. 104.
- 28- *La guerre et la Paix, recherche sur le Principe et la constitution du droit des gens*.
- 29- R.Rolland: La vie de Tolstoi, Hachette, Paris, 1947, pp.78-79.
- 30- Leon Tolstoi: *Paroles d un Homme Libre*, stock, Paris, 1901, pp. 223-224.
- 31- Leon Tolstoi: *Ultimes Paroles*, societe d Edition et de Publications Parisiennes, Paris, 1909,p. 182.
- 32- Leon Tolstoi: *Le salut est en vous*, Perrin, Paris, 1893, p.115.
- 33- Cite in M.I. Markovitch: *Tolstoi et Gandhi*, Librairie Honore Champion, Paris, 1928, p. 99.

- 1970, p. 39.
- 3-M.L.King: 'A Stride Toward Freedom' in *A Testament Of Hope*, Harper and Row publishers, san Francisco 1986, p. 429.
- 4- Cit in Giles Fracet: *Henry Thoreau, L eveille du Nouveau Monde* Sang de la Terre, Paris, 1986, p. 26.
- 5- H.D. Thoreau: *Journal*(1837- 1861), Denoel Paris 1986, p. 118.
- 6- H.D. Thoreau: *Walden, l Age d Homme*, Lausanne, 1985, p. 12
- 7- Ibid, p. 11.
- 8-Ibid,p. 84
- 9-Ibid, p. 257
- 10-Ibid, p. 257
- 11- *The Correspondence of H.D. Thoreau*, New York University Press, New York, 1958, cit in Gilles Farcet, op. cit. p. 39.
- 12- Perry Miller: *Consciousness in Concord*, Houghton Mifflin, Boston, 1958, p. 232.
- 13-Cit in Arthur Versluis: *American Transcendentalism and Asian Religions*, Oxford University Press, Oxford, 1993, p 82.
- 14- H.D,Thoreau: *Journal*, op.cit., p.p.108-109.
- 15-Cit in Arthur Versluis, op, cit. p.85.
- 16- H.D.Thoreau: *Le D obeissance Civile*, Mille et une nuits, Paris, 1996, p.46.
- 17- Ibid,p.15.
- 18- H.D.Thoreau:*Plaidoyer pour John Brown*, Pauvert Paris, 1968, p. 118.
- 19- H.D.Thoreau: *La D obeissance Civile*, op, cit, p.p. 42-43.

53- M. K. Gandhi: *Tous les hommes sont fr es* Gallimard, collection Id es, 1969, p. 142, 100.

54- Cahiers Romain Rolland, no 19, Albin Michel, 1969, p. 326.

55- M. L. K.: "The un-christian christian" in *Ebony Aout* 1965, P. 76-80.

56- M.L.K.: "Toi insen" in *Bulletin du CPE*, Sept. 1988.p. 6-20.

57-vior H.Walton: *The Political philosophy of Martin Luther king*, Greenwood pub Co., 1971, p. 44 et suivants.

58- cit par Serge Molla: *Les Idees Noires de Martin Luther king*" Labor et Fides, Gen ve, 1992, p. 95.

59- M.L.K: "Speech at staff Retreat" 67/05/ 29, cit par S.Molla op. cit. p. 101.

60- M.L.K: "Address at Berlin"64/09/13, cit par S. Molla op. cit. p. 216.

61- Ibid.

کایروس (یونانی) چه مکیکه له ئیلاهیادا، (تهسه وریکه) له پیمانی
نوئی دا به مانای زهمهن یاخود دهرفه تی گونجاو بۆ ههنگاونانی رزگارکه رانه
له مهسیحیه تدا.

62- M.L.K: "Toi insens", op cit., p.6- 20.

63- M.L.K: *Combats pour la Libert*, Paris, payot, 1968, p. 105.

64- M.L.K: "Is the Universe Friendly?" 65/12/12 cit par S.Molla, op . cit., p.81.

65- M.L.K: "The Crisis in Civil Rights" 67/07/10-12 cit oar S.Molla, op. cit. p. 121.

66- M.L.K: *Je fais un reve*, Paris, Centurion, 1987, p. 34.

34- Cit in kalidas Nag: *Tolstoty and Gandhi* Pustak Bhandra, Patna, 1950, p. 71.

35- Leon Tolstoi: *Paroles d un Homme Libre*, op. cit . p. 290.

36- Ibid, p. 196.

37- Leon Tolstoi: *La Pens e de l Humanit*, Ambert, Paris, 1912, p. 260.

38- Leon Tolstoi: *Qu est-ce que l art?*, Perrin, paris, 1918, p. 242.

39- R. Rolland: *Vie de Tolstoi*, op. cit , p.1.

40- M. I. Markovitch: *Tolstoi et Gandhi*, op, cit, p. 17.

41- Cit in *Tolstoi et Gandhi* de Marc Semenov, denoel, 1958, p. 42- 43.

42- Cit in *Ce que Gandhi a vriaiaement dit* de Jean Herbert, Marabout Universite, 1974, p. 73.

43- Cit in *Gandhi* P.U.F (collection Sup), 1967, p.24.

44- Ibid, p. 87.

45- In *Ce que Gandhi a vriaiaement dit*, op. cit., p. 80- 81.

46- Ibid, p. 51.

47- Mahatma Gandhi: *The Collected Works*, vol XXXV, Navijivan Trust, 1994, p. 166- 167.

48- In *Ce que Gandhi a vriaiaement dit*, op, cit. p. 52.

49- cit in *Tolerance in Indian Culture*, de R. Balasubramanian, Indian Council of Philosophical Research, 1992, p. 17.

50- Ibid, p.18.

51- Mahatma Gandhi: *The collected works*, op. cit., 1994.

52- In *Ce que Gandhi a vriaiaement dit*, op. cit., p. 114.

بهشی سییه م

که سایه تیه هاو چهره کانی ناتوندو تیژی

67- M.L.K.: "Showdown for Non-Violence" 68 /041. 1609 cit par Serge Molla in "king et la th ologie noire" Dossier N.V.A. Consacr a king, paris, 1992, p. 85.

68- M.L.k: discours du 13 Juillet 1966, ci t in *The Wisdom of Martin Luther king Jr.*, Meridian Book New York, 1993, p. 21.

69- Cit par Serge Molla, op . cit., p. 219- 220.

70- M.L.K: " out of Segregation s Long Night", F vrier 1958, cit par S.Molla, op, cit., p.105.

71- M.L.K: " Interview" . in *Who Speaks for the Negro?* Random House, New York, p.209- 220.

72- M.L.K.: *Stride Toward Freedom*, Harper and Row, New york, 1958, p. 102.

73- Ibid.

74- Cite in Dossier N.V.A., op. cit. P. 36.

75- Ibid, p. 35.

76- M.L.K: *Je fais un reve* op. cit. p.203.

77- M.L.K.: "Paths to Peace", cit par S.Molla, op. cit., p. 122

نیلسون ماندیلا

ئەقلى لىبور دەپى

«ھېچ كەسپىك لەبەر رەنگى پېست، رەگەز ياخود ئايىنىكى تر، پر بە رق
و كېنەو لە داىك نابىت».

نیلسون ماندیلا

نیلسون ماندیلا (Nelson Mandela) لە پاش ۲۷ سال و شەش مانگ
زىندان، لە ۱۱ شوباتى ۱۹۹۰ لە گرتووخانە نازاد دەكرىت. چارەنووسى
یەكەمىن سەرۆك كۆمارى رەشپېستى كۆمارى ئەفرىقای باشوور ھەمیشە بە
چارەنووسى ولاتەكە یەو بەستراو تەو. ماندیلا لە تەك و التەر سىسولو
(Walter Sisulu)، ئۆلىقەر تامبو (Oliver Tambo) و زۆر لە كەسایە تیە
مىژوویە كانى تری كۆنگرەى نەتەو یە ئەفرىقىا (A.N.C) لە دژى
ئاپارتايد جەنگا. نزیكەى چل سالە ژيانى ئەو بە ژيانى سیاسى ئەفرىقای
باشوورەو بەستراو تەو. سەرەرای ئەو شەش، بېگومان نیلسون ماندیلا لە
دیاركەوتنى ولاتەكەى وەك گەلىكى فرە نەژادى نوئى و، لە لایەنگرى
یەكسانى و دېموكراتى دا دەورىكى بالای گىراو. ئەمرو چىتر ماندیلا
گرتوى ژمارە ۶/۶۴/۴۶ ی رۆبىن ئاىسلاند (Robben Island) نییە، و
چىتر جیھانەكەى ژوورىكى دوو و نیو بە دوو مەترى. ئەو
سیاسەتمەدارىكى متمانە پىكراوى جیھانىیە كە لە لایەن گەورەكانى جیھان
پەسەنكراو و مرقایەتى گوى بۆ گوتەكانى ھەلدەخات و ریزی لى دەنیت.
ماندیلا بۆ خەلكىكى زۆر سىمبۆلى رىكخراوىكە: كۆنگرەى نەتەو یە

ئەفرىقا ھەروەھا بۆكۆمەلە كەسپكەش سىمى زىندووى ئامانچىكە: ئامانچى دىموكراسىيى فرە نەژادى و ئاشتى لە ئەفرىقادا. بە ھەر حال، ماندېلا تاكە رېنگا چارەبە لە دژى پرۆسەى خىراى توندوتىژى لە ئەفرىقاي باشووردا. ھەر چۆنىتك بىت ناوى ماندېلا ۋەك رىكابەرىكى سىياسى و ھەروەھا لە رووى رەفتارى شارستانىيە ۋە لە بەرامبەر دوژمنانى دوپىنىيدا، كەسايەتتىيەكى سىياسىيى ئومونەيىيە. بىنگومان دەنگى ماندېلا مرۆڧىكى بىبەش لە ئازادى كە ۲۷ سالى تەمەنى لە گرتووخانەدا لە پىناو خوشەويستى ئازادىمان و دادپەرەيدا بەسەر بردوۋە بەبىر دىنىتەۋە. زىاد لە ۋەش نىشانەى مرۆڧىكى دانبەخۆداگرتوۋە كە ھەرگىز رقى لە دلرەقتىر سىتەمكارانى نابىتەۋە. لەم روۋەۋە، ماندېلا مرۆڧىكى سەپرو سەرسورھىتەرە. ئەو بە چاۋنەترسىيەكەى و لوجىكى نەلەررۆكى لىبورەيىيەكەى ھەمووان، تەنانت دوژمنانىشى سەرسام دەكات. بەم شىۋەبە لە وتارىكىدا كە لە رۆژى ئازاد كىرەكەيدا لە شارەوانى كاپ تاۋن (Capetown) پىشكەشى كىرد، دەلەيت: «من تەمەنى خۆم لە پىناۋى خەباتى ئەفرىقىيەكانەۋە بردۆتەسەر، من دژى بالادەستىيى سىپى پىستەكان جەنگاۋم و لە دژى بالادەستىيى رەشپىستەكان جەنگاۋم. من رىزم لە ھزرى كۆمەلگاي ئازاد و دىموكراتى گرتوۋە. كۆمەلگايەك كە تىايدا ھەمووان بە لەيەكتر گەيشتن و قەبوۋل كىردنى بەرامبەر بىكەۋە بژىن.

ئەمە ئەو ئامانچەبە كە ئارەزوۋ دەكەم پىيى بگەم و ھەزەدەكەم لە پىناۋيدا بژىم. جگە لەمەش، ئەو ئامانچەبە كە ئامادەم لە كاتى پىبوستىدا كىانم لە پىناۋيدا بەخت بگەم.»^(۱) لىرەدا ماندېلا وشە بە وشە ئەو رىستانە دەلەيتەۋە كە بەر لە ۲۶ سال لە سالى ۱۹۶۴ لە دوو توپى سكالائى رىڧونىيا (Rivonia) لە كۆشكى دادگاي پرتورىيا (Pr toria)دا وتىۋونى. لەو كاتەدا نىلئسون ماندېلا بە تاۋانى دەرچوون لە ۋلات بەبى پاسەپۆرت و ھاندانى رەشە ئەفرىقىيەكان بۆ مانگرتنى گشتى لە كىرابوۋ.

ماندېلا لە كاتى بەرگىر كىردن لە خۆى لە سكالائى «رىڧونىيا»دا لەرپى جەخت كىردن لەسەر پرۆسەى خۆپارىزىيى كۆنگرەى نەتەۋەبى ئەفرىقا لە توندوتىژى، مەبەستى چەسپاۋ و جىگىرى ئەو رىكخراۋەى بۆ وتوۋىژ و دانوستان راگەياندا: «كۆنگرەى نەتەۋەبى ئەفرىقا، باۋەرىكى پتەۋى بەۋە ھەبە كە ھەموو مرۆڧەكان، بە چاۋپۆشىكىردن لە نەتەۋە و رەنگى پىستىيان، ھەموو ئەو مرۆڧانەى كە نىشتىمانىيان ئەفرىقاي باشوورە و باۋەرىيان بە يەكسانى و بنەما دىموكراتىيەكان ھەبە، پىبوستە بە ئەفرىقى لە قەلەم بىرپىن؛ ئەم رىكخراۋە لەو باۋەردايە كە پىبوستە خەلكى ئەفرىقاي باشوور، و ھەموۋىيان لە بەئازادى، لەسەر بىنچىنەى ماف و ئىمكاناتى يەكساندا بژىن.»^(۲) ماندېلا باس لە پابەندىۋونى كۆنگرەى نەتەۋەبى ئەفرىقا بە بنەماكانى يەكسانى و دىموكراتىيەۋە دەكات. سەرنجى دادۋەرەكان تەنىيا بۆ بلاۋكراۋەى «ئازادى» رادەكىشىت كە لە حوزەيرانى ۱۹۵۵ ۋەك بەرنامەى سىياسىيى كۆنگرەى نەتەۋەبى ئەفرىقا پەسەندكرا. لەم بلاۋكراۋەبەدا ھاتوۋە كە: «ئەفرىقاي باشوور مولكى ھەموو ئەۋخەلكانەبە تىايدا نىشتەبىن، بە رەش و سىپىيەكانەۋە. ھىچ ھكۆۋمەتتىك ناتوانىت لەبەر ئەو دەسەلاتەى كە لەسەر بىنچىنەى وىستى ھەموو خەلك دانەمەزراۋە بە خۆبەۋە بنازىت... ھەموو گروۋپە ئىتتىپەكان مافى يەكسانىيان ھەبە... ھەموو لەبەرامبەر ياسادا ۋەك يەكن. پىبوستە ئاشتى و برادەرايەتى لەنپو ھەموو خەلكى ئەفرىقاي باشووردا بەرقەرار بىت...»^(۳) بە بۆچوونى ماندېلا، ھەموو گروۋپە ئىتتىپەكان، واتە پىبوستە ھەموو ئەو مرۆڧانەى لەسەر خاكى ئەفرىقاي باشوور دەژىن، مافى يەكسانىيان ھەبىت. بەم شىۋەبە بلاۋكراۋەى ئازادى دەبىتە ياسايەك لە دژى بنەما دژە دىموكراتىيەكانى سىستىمى ئاپارتايد. ماندېلا كە لە رووى پىشە و ھەروەھا باۋەرىشەۋە لايەنگرى ياسايە، چەكى دىموكراسىيەتى رۆژئاۋا بەرەۋ رووى رىكابەرە رۆژئاۋاىيەكانى دەكاتەۋە و خوشەويستى و

ریزی خوی سه بارهت به شیتوازی دادگه ری رۆژئاوا دهرده پریت، شیتوازی تک که به دهستی مه گنا کارتا (Magna Carta) داری پزراوه و جارنامه می مافی مروقی لیکه وتوتته وه. ماندیلا ده لیت: «پیتویسته له م ساته دا هه ولی سه ره کیمان بۆ نه هیشتنی جیاوازی نه ژادی و به رقه رارکردنی مافه دیموکراتییه کان بیت له سه ر بنچینه می بلا و کراوه می ئازادی مه گنا کارتا، جارنامه می مافی مروث و جارنامه می جیهانی نه وه ده قانه ن که دیموکراته کانی جیهان ریزیان لیده گرن. من ده سنخوشی له سه ره خوی و بینالیه نیی ده زگای دادوه ری به ربتانیا ده کم. کونگریس، تیوری جیا کردنه وه می ده سه لاتنه کان و سه ره خوی وه زاره تی دادی نه مریکاش هه مان نه وه هه ستانه م تیدا ده ورۆژین.» (۴)

که واته، له روانگه می ماندیلا وه، یاسا گه لیکه دادپه روه رانه هه ن که پیتویسته له به رچا و بگریین و ریزیان لی بگرییت، و یاسا گه لیکه نا عادیلان هه ن که پیتویسته سه ریپچیان لی بکه یین و ره تیان بکه ینه وه. به لام چۆن ده توانین نه وانه له یه کتر جیا بکه ینه وه؟ لیره دا ماندیلا وه ک مافپه روه ر رای خوی دهرده پریت، چونکه ته نیا ئامازه به ده قه یاساییه کان ناکات، به لکو (وهک چۆن جاک دریدا - Jacques Derrida - له وتاریکدا له باره می ماندیلا وه ده نووسیت) باس له مه سه له می که سی به رپرس له به رامبه ر یاسا ده کات و ده لیت: «مه حکومان ده که ن به تاوانی نه وه می که من خویپشان دانه کان ریکده خه م له دژی نه وه یاسایه می که کۆمار له یه کیتی نه فریقای باشووردا به رقه راری کردوه، یاسایه ک که ئیمه، نه خه لکی من وخوشم به هیچ شیه یه ک له بریار له سه ردا نیدا رۆلێکمان نه بووه. به لام نه وه کاته می یاسا حوکمه که می دهرده کات، پیتویسته له خوی به رسیت لپرسراوی راسته قینه می پیشیل کردنی نه م یاسایه کتیه: ئایا منم؟ یاخود نه وه حکومه ته یه که پشتگیری له م یاسایه کردوه. وپرای نه وه می که ده زانیت، خه لکی ئیمه و زۆریه می خه لکی نه م ولاته، دژایه تی

نه م یاسایه ده که ن، و ده زانی که هه ر جوړه ئیمکانیکی شه رعی بۆ دهرخستنی نه م دژایه تییه له ریگه می یاساکانی پیشتر و جیهه جیکردنی به رفره وانیان له خه لکی سه نراوه ته وه؟» (۵) به پروای ماندیلا پیتویسته هه موو یاسایه کی دادگه رانه دهربری خواستی خه لک بیت. به م شیه یه نه م حوکمه می گروویکی که مینه به سه ر زۆرینه دا ده یسه پینیت یاسایه کی نادادگه رانه یه، چونکه سه رچاوه می جوړیک له نایه کسانیه. بویه پیتویسته رۆژیک له پیش چاوی هه مووان و به ئاگاداری نه وان یاسا پیشیل بکریت، بۆ نه وه می نه م کاره رۆلێکی ئاشکرایانه می هه بیت. مه به ست له م جوړه سه ریپچینه کردنه ئارامکردنی حکومه ته له ریگای پیشیل کردنی نه م یاسایه می که به نادادپه روه ر له قه له م ده دریت. که واته، به بوچوونی ماندیلا، پیشیل کردنی یاسایه کی نادادپه روه رانه می وه ک ئاپارتاید، وه ک جیهه جیکردنی یاسایه کی نه خلاق می وایه. ماندیلا بیرمان دینیته وه و ده لیت: «له وانه یه دادگا به سه ندنه وه می مافی ناره زایی دهرده برین له ئیمه، بیه ویت تیمان بگه یه نیت که پیتویسته له چوارچیه می یاسادا کاربکه یین. وه لامی من نه وه یه، نه م حکومه ته می که به هۆی به هه له به کاره یینانی یاسا، یاسا بی ئیعتیبار ده کات، ده بیته مایه می سووککردنی یاسا و هه روه ها ده بیته هۆی نه وه می هیچ که سیتی تر بایه خ به یاسا نه دات. نه زمونی من له مباره یه وه زۆر شتمان فیره کات. حکومه ت یاسا به کارده هینیت بۆ نه وه می له ژیان می تاکه که سیمدا له، له پیشه و له چالاکیی سیاسییدا هینده ئازارم بدات که ببیته هۆی نه وه می یاسا زۆر به سووک و که م بزانه م.» (۶)

ماندیلا بۆ سه ریپچی کردن له یاسای نادادپه روه رانه می ئاپارتاید، سه رنج ده داته نه زمونی ماهاقا گاندی له نه فریقای باشوور، و له به شیکی ژیاننامه می خوی له کتییی ریگای دژواری ئازادی (Long Walk to free-dom)، رای خوی له مه ر ناتوندوتیژی گاندی دهرده پریت: «نه ندامانی راپه راندنی کونگره می نه ته وه بیی نه فریقا (A.N.C) و S.A.I.C له پزرت

ئەلزابېتس (Port Elizabeth) پېتکەوھە كۆپۈنەوھە ۲۶ى حوزەيران، يەكەمىن سالرۆژى نارەزايىيان بە رۆژى خەبات راگەياناند... ھەرۈھە بۆ زانىنى ئەوھى كە ئايا پېويستە خەبات بە پېتى بنەماكانى ناتوندوتىژى گاندى ئەنجام بدرېت، باس وتووتىژى لەسەر كرا كرا: واتە بە گوپرەى ئەوھى كە گاندى بە ساتيا گەراھى ناو دەبات، ئەو ناتوندوتىژىيەى كە ھەولبەدات لە رېتى گۆپىنى بېروباوهر بە مەبەست بگات ھەندىكيان بەرگرييان لە ناتوندوتىژى لەسەر بنچىنەى ھېز كرد و ئەويان لە رووى ئەخلاقيەوھە لە شىۋازەكانى تر بە باشتر زانى. ھەرۈھە گرووپىتېكىش پېشنيارى كرد كە ئەم مەسەلەيە نە لە گۆشەنيگاي بنەماكانەوھە، بەلكو بەدیدی تاكتىك و بەكارھېنانەكەى وەك شىۋازىك بە پېتى ھەلومەرجەكان لېي بگۆلرېتەوھە... ھەرۈھە منىش لەگەل ئەم رايە بووم، چونكە من ناتوندوتىژى گاندى بە بنەمايەك نازانم كە ناكرى بېھترېت. بەلكو بە تاكتىكىكى دەزانم كە بە پېتى پېويستى بارودۆخ دەتوانرى بەكار بەھترېت. چونكە بنەما ھېندەى ئەو تاكتىكەى بەكار دەھترېت گرنكى نېيە، تەنانەت ئەگەر، بە پېتى پرواى گاندى خۆيشى، بە شكست كۆتايى بېت. من داواى نارەزايىيەكى خۆبەدوورگير لە توندوتىژىم كرد، بە رادەيەك كە كارىگەر بېت.»^(۷)

بېگومان ماندېلا تاكە ئەندامى راپەراندنى كۆنگرەى نەتەوھى ئەفريقا نېيە كە جەخت دەكاتە سەر ناتوندوتىژى لە شىۋە گاندىيەكەيدا، بەلكو لەوانەيە يەكەم كەس بېت كە ھەولدەدات پېكەوھە ژيانىكى واقىيەى لە نىوان ھزرى گاندى و نەرىتى كۆنگرەى نەتەوھى ئەفريقادا بەرقەرار بگات. ئەم شىۋە گونجاندەى گاندى لەگەل نەرىتى رەشەكانى ئەفريقاى باشوور ئەوھە دەرەدەخات كە بۆچى ھەزاران رەشپېستى ئەفريقاى باشوور بەتەواوى لەگەل ماندېلا تەبان و لېي تېدەگەن. كەواتە، ماندېلا دەيەوئ بگەرېتەوھە بۆ قۇناغە خۆشەكانى رابردو، كاتى پېش ھاتنى سېپېستەكان و جىگېبوونى ئاپارتايد كە ناشتى و ئارامى لە ئەفريقاى

باشووردا بەرقەرار بوو. ماندېلا وئىنەيەكى ئارام و روونى ئەو سەرەدەمە دەكىشىت و دەلېت: «بەر لە چەند سالىك، كاتى گەنجىكى گوندى ترانسكاي (Transkei) بووم، چىرۆكگەلېكەم لەمەر قۇناغە خۆشەكانى رابردو، پېش ھاتنى مرۆقى سېپېست لە پېرەكانى ھۆزەكەم دەبېستان، لەوكاتەدا خەلكى ئېمە لە ژىر فەرمانرەوايى دېموكراتى پاشاكان و سەرۆك ھۆزەكان دا بە ئارامى و ناشتى دەژيان و ئازادانە و بى ترس، بەبى ھېچ سنووردارىەك لەوبەرى ولاتەوھە دەچوونە ئەو بەر. لەو كاتەدا، زەوى مولكى ئېمە بوو... ئېستا سوئند دەخۆم كە لە نىۋە ھەموو ئەو گەنجىنانەى كە دەكرى لە ژياندا بە دەست بەھترېن، خزمەتكردن بە خەلكى خۆم و رۆلى بچووكم لە خەبات لە پېناو ئازادىدا ھەلدەبېترىم.»^(۸)

كۆنگرەى نەتەوھى ئەفريقا لە كانوونى دووھىمى ۱۹۱۲ لە بلووم فۆنتىن (Bloom Fontien) بە دەستى دكتور سېمە (Dr. seme) مافپەرۋەرى زۆلۋى دامەزرا. ئامانجى كۆكردنەوھى ھەموو ئەو پاشا و سەركردانە بوو كە ماندېلا باسيان لېتە دەكات. كەواتە، كۆنگرەى نەتەوھى ئەفريقا ھەر لە دەسپىكى خەباتىدا، سىياسەتى خۆى وەك سىياسەتىكى خۆبەدوورگر لە توندوتىژى و چاكسازىخواز دەستنىشان كرد. بەھاتنى چەند لاوتىكى وەك والتەر سېسولۇ، ئۆلىقەر تامبۆ و نېلسون ماندېلا بۆ ناو سەنتەرى كۆنگرەى نەتەوھى ئەفريقا لە سالەكانى ۱۹۴۰ و دامەزراندنى كۆرى لاوان، ئەم رېكخراوھ بە رېكخستنى مانگرتن و رېيىوان و ئابلوقەدان ھەنگاۋ دەنېتە قۇناغىكى سەرەكى تر لە خەبات و تېكۆشانى سىياسىدا. لە سالانى ۱۹۵۰، كاتىك ماندېلا سەرۆكايەتى نەتەوھى كۆرى لاوانى لە ئەستۆ بوو بە بەردەوامى جەختى لەسەر ناتوندوتىژى وەك تاكە شىۋەى مانەوھە بۆ شەركردن لەگەل حكومەتېكى زۆردار دەكرد. وشەكانى لە بارەى «خەبات» ى سالى ۱۹۲۵ پشتمگېرى لەم راستىيە دەكەن: «لەبەرئەوھى لە ماوھى شەش مانگى تېكۆشاندا تەنانەت يەك حالەتى توندوتىژىش

له لایهن ئیمه وه رووی نه داوه شانازی به خۆمانه وه ده کهین. ریک و پیتیکی و دیسپلینی خه باتگتیر کافمان نمونه یه.»^(۹) جگه له وهش، به درتیژی «تیکۆشانی سوڤیاتاون» (Sophiatown) له سالی ۱۹۹۵ ماندیلا و لایه نگرانی به پیچه وانیه رای لاوانی شارۆچکهی رهش نشین، نامۆژگاری به رهنگار بوونه وه یه کی خۆبه دوورگیرانه له توندوتیژی بیان ده کرد. بهم شیوه یه سال به سال و له شورشیکه وه بۆ شورشیکی تر، ماندیلا و ره شه کانی ئه فریقای باشوور له به رامبهر هیزی پرتوریا به خه باتی خۆبه دوورگرتن له توندوتیژی و سه ریپتیجیکردنی مه دهنی هه لسان. ئه م چالاکیانه که تیایدا یاساکان ده خرا نه ژیر پرسیاره وه، له فه زایه کی پر له ریزگرتن له روحی یاساکان ئه نجام ده درا. ماندیلا ده نووسیت: «ئیمه له بارو دۆخیک دا بووین که ده بوو یان ره وش یه هه میشه یی سووکایه تی پیکردن قبول بکه یین یا خود به ناشکرایی شه ر له دژی حکومه ت بکه یین. ئیمه گه یشتینه ئه وه ی که به ناشکرایی شه ر له گه ل حکومه ت بکه یین. ئیمه خه باتی خۆمان به پیشیل کردنی یاسا به بی په نابردنه بهر توندوتیژی ده ست پیکرد.»^(۱۰)

ماندیلا که خۆی یاسازان بوو، له ره وشیکی دژواریشدا ده ستی به پیشه ی پارێزه ری کرد. ماندیلا به درتیژی ساله کانی ئیشی مافه ره وه ری، که وه ته بهر سووکایه تی و ئیهانه کردن، و بۆ کردنه وه ی نووسینگه ی پارێزه ری له شاردا ئیجازه ی ره سمی پێنه درا، ده لیت: «هه ره له سه ره تاه پیشه ی پارێزه ریم، له بهر رهنگی پێستم، هه ره ها به هۆی ئینتیما و لایه نگیری بۆ کۆنگره ی نه ته وه یی ئه فریقا رووبه رووی کیشه ی ژۆر بوومه وه. یه که له و کیشه نه وه بوو که تیکه یشتیم به پیتی یاسای شاره وانیه کان به پیچه وانیه ی پارێزه ریکی سپی پێست ناتوانم به بی وه رگرتنی مۆله تی ره سمی له لایهن وه زاره ته وه نووسینگه یه کی کار له شاردا بکه مه وه. داوا ی ئه و مۆله ته م کرد، به لام داواکاریه که م هه رگیز په سه ند نه کرا. له پاش به داواچوون، له سه ره زامه ندی یاسای شاره وانیه کان، مۆله تی کاتیم پێدرا. به لام له

پاش ته وا بوونی ئیتر نوێ نه کرایه وه. کاربه دهسته حکومه ییه کان جه ختیان کرد له سه ره ئه وه ی من و هاو پێسه که م ئۆلقه ره تامبو [ده بی] شار به جی به یلین و له شوتیکی تر که ۶ هه زار کیلومه تر دوور بوو بۆ ئه فریقیه کان چالاکی بنوینین، شوتیکی که پارێزه ره کافمان نه یانده توانی له کاتی ئیشه ئیداریه کاندا سه ردانی بکه ن. به م شیوه یه داوامان لیده کرا که خزمه تی براده رانمان نه که یین و واز له چالاکی پیشه یی خۆمان بینین که له پینا ویدا سالانیکی خوتیندبوومان. هه ره پارێزه رتیک که شایسته ی ئه و ناوه بیته شتیکی وه های قبول نه ده کرد. له ئه نجامدا ئیمه چه ند سالیک له شاردا به شیوه یه کی نایاسایی کارمان ده کرد... ئه مه خۆی جۆرتیک له جۆره کانی ره تکردنه وه ی یاسا بوو. ئیمه ئاگاداری ئه و خاله بووین، به لام ئه م یاسایه به پیچه وانیه ی حه زی خۆمان به سه رماندا سه پینرابوو، ئیمه ش یان ده بوو گوپرایه لی یاسا بین یا خود گوپرایه لی و پێدیمان.»^(۱۱)

ئه م بهر گرینه مه یه ی ماندیلا خالیک سهره کی روونده کاته وه. شوتی ئه و له شه ری ئه فریقای باشوور داو هه ره ها چۆنیه تی تیکه یشتنی ئه و له ئه رکه که ی پیشانده دات. ماندیلا زاوه ی «گوپرایه لی کردنی و پێدان» به کارده هینیت. سه ریپتیجیکردن له یاسا بۆ گوپرایه لی کردنی و پێدان، ئه و هزره یه که هیزی دیقید تورو له وتاریک له باره ی سه ریپتیجیکردنی مه دهنی (Essay on civil Disobedience) راقه ی ده کات و گاندی لپی کۆلیوه ته وه، له سالی ۱۹۰۹ ده نووسیت: «کاتیک من په یه وه ی له یاسا ناکه م و له بهر پیشیلکردنی یاسا سزا ده دریم، هیزی رۆحم له کار ده خه م که پیتوستی به خۆبه خت کردن هه یه.»^(۱۲) مارتین لۆته ر کینگیش ده لیت: «هه ره مرۆقتیک یاسایه ک پیشیل بکات که دژی و پێدانیه تی و به خواستی خۆی باجی تاوانی کاره که ی بدات به وه ی بکه ویته زیندانه وه، به مه به ستی ئه وه ی کۆمه لگا له ناداگه ربی یاسا ئاگادار بکاته وه، گه وره ترین ریزی له یاسا گرتوه.»^(۱۳)

بیتگومان ماندیتلا بیرری له بیروپراو کرده و کانی گاندی و لوتهر کینگ کردوتته و لیسیانی کولیه تته و، به لام نه و هزر و بیرکردنه وانه بو نه زمونه کانی خوی له نه فریقای باشوردا زیاد ده کات. بهم شیوهیه کاتیک ئولیفهر تامبو له نابی ۱۹۸۰ بو وهرگرتنی خه لاتی نه هرؤ له دلهی دهیناسینیت، ماندیتلا تامازه به لیکچوونی نووسینه کانی گرتو و خانهی له گهل گاندی ده کات: «ماها تا گاندی کاریگه رییه کی سه رسوپهینه ری له سه ره خه لکی هیند و نه فریقای باشور به جیهیشتتوه. له راستیدا، گاندی له خاکی نه فریقای باشوردا، فه لسه فه ی ساتیا گه راهاکانی دوزیه و وه په سندکرد.»^(۱۴) هه ره ها له کاتی قسه کردنی له کونگره ی نه مریکا دا له حوزه یرانی ۱۹۹۰، له نیو نه و که سانه دا که بو مافه مه ده نییه کان له ولاته یه کگرتوه کاندای تیده کوشان، ناوی مارتین لوتهر کینگ ده بات: «ناتوانین به بی ستایشکردن گوئی بیستی و ته کانی سوچورنه ر تروس (Sojourner Truth)، فریدریک دوگلاس (Frederick Douglass)، و. ئا. ب. دو بووا (W.E.B. du Bois)، مارکوس گارقه ی (Marcus Garvey)، و مارتین لوتهر کینگ و زور که سی تر بین و به و ریگیاننه دا نه رۆین که نه وان بریویانه.»^(۱۵)

له سالی ۱۹۶۱، دوای قه ده غه کردنی چالاکییه کانی کونگره ی نه ته و به یی نه فریقا و جینوسایدی شارپفیل (sharpeville)، ماندیتلا بریاری دامه زاندنی شمشیری دوو سه ره ی نه ته و (Vmkhonfo we zizwe) ی داو قوناغیکی بالاتری به رنه گار بوونه وه ی له به رامبه ر ئاپار تایددا هه لبارد. نه و سیپارانه ی له شاروچکه کانی ره شه کانی نه فریقای باشوردا بلا و کراونه وه، تامانجی نه م ریکخراوه یان روون ده کرده وه: «هه میشه وای بیرمان ده کرده وه که به بی رشتنی خوتن و به بی شه ری ناخویی ده توانین به نازادی بگه بن، هه میشه وای بیرده که ینه وه... هه ندی جار له ژبانی میلله تیکدا کاتی وای دیتته پیشه وه که پیوست ده کات ته نیا یه کیک له م

دوو ریگیاه هه لبرتیت: ملکه چی یا خود شه کردن. ئیستا له نه فریقای باشور نه و کاته هاتوه. ئیمه چیدی ملکه چ نابین و ریگیاه کمان نییه جگه له وه ی به هه موو نه و توانایانه ی که له به ره ده ستمانن به رگری له خه لک، نازادی و داها توه که مان بکه یین.»^(۱۶) ماندیتلا چاک ده زانیت که نابیت نه م توندوتیژییه زیان به ژبانی مرؤقه کان بگه یه نییت، به لکو تامانجه ماددییه کان له به رچاو ده گرت. ماندیتلا ده نووسیت: «ستراتیجه که مان هیرشکردنه سه ر دام و ده زگا عه سکه ری، ویستگه کانی کاره با، هیله کانی ته له فون و توره کانی گواستنه وه و گه یاندن بوو... چونکه شوکیکی له ژبانی مرؤقه کان نه ده دا و باشتیرین هیوا هه ماهه نگی نیوان ره گه زه کان له داها تودا فه راهم ده کرد.»^(۱۷)

که واته له باره ی ماندیتلا وه، جو ره په یوه ندیبه ک له نیوان تامانج و هو دا هه یه. چونکه له راستیدا هو خوی نه و تامانجه پیشانده دات که هه ولی بو ده درئ. بهم شیوهیه ریگا تاکتیکییه کان ده که ونه جهرگه ی نه و تامانجه ی که هه ولی بو ده درئ و له بنه رتدا نه م تامانجه تامانجیکی ئیلا هییه. به رای ماندیتلا تامانج هه یه که ناراسته ناکات. ناشی ناو ابیت، چونکه پیشتر تامانج له هو دا خوی حه شار دا وه. له هه ره نگا و نا نیکدا که ماندیتلا له به رچاوی ده گرت، یه که م هزر که به میتشکیدا ده هات ناشی بوو. نه و له و تاریکیدا که له ۱۰ی حوزه یرانی ۱۹۹۳ پیشکه شی کرد، گو تی: «خه باتی ها و به شی ئیمه بو کۆتایی هینان به تاوانه کانی ئاپار تاید له دژی مرؤقاییه تی و بو گو پرنی نه فریقای باشور بو و لاتیکی یه کگرتوو، دیموکراتی، ناره گه زه رست و دوور له جیاکاری ره گه زی به خالیکی چاره نووس ساز گه یشتوه.»^(۱۸)

نه م دیموکراسیه ی که ماندیتلا بیناسازی سه ره کیبه تی له سه ر بنچینه ی تیوری لیبورده یی بونیاتنرا وه. له لای ماندیتلا که مافه ره ره و مرؤقیکی لیبورده یه، ریزگرتن له نه و تر خالی سه ره کیبه له تاکایه تیبه که یدا که

بەدىلى نىيە. لەبەر ئۈە، ماندىلا لە دوانە رەسمىيەكانى و لە كۆنفرانسە گشتىيەكانىدا لەدوای سالى ۱۹۹۰ جەختىكى زۆرى لە سەر ھزرى «لىبوردهى» دەکرد. لىرەدا باسى چەند حالەتتىك دەكەين وەك بەلگە بۆ سەلماندى ئەم قسەيەمان:

«كۆنگرەي نەتەوہيى ئەفرىقا لە دەرڤەتە جىاجىاكاندا جەختى لەسەر گرنىگى لىبوردهىيى كرددۆتەوہ.»^(۱۹)

«ئىمە وا فىرېووين كە مانەوہى ولائەكەمان پەيوەستە بەوہى لەدىدى ئەوېنىكى راستەقىنەو رىزگرتن لە ھەموو تاكەكانى نەتەوہو مرؤقاىەتییەوہ تىبكوۆشىن.»^(۲۰)

«ئىمە بۆ يەكتر، بۆ داب و نەرىت، بۆ رەنگى پىستى جىاواز و بۆ ئايىنە جۆراو جۆرەكانمان پىتوېستىمان بە كۆلتوورىكى نەتەوہيى وا ھەيە كە لەسەر رىز لىكگرتن بونىاترايىت.»^(۲۱)

«ئىمە، وەك كۆنگرەي نەتەوہيى ئەفرىقا، بەردەوام دەبىن لە گىراني رۆلى خۆمان و كۆلتوورىكى سىياسى دروست دەكەين كە لەسەر بنچىنەي لىبوردهىيى سىياسى داېمەزرىت.»^(۲۲) كەواتە، ماندىلا تەنبا سىياسەتمەدار نىيە، بەلكو مرؤقىكى ئەخلاڤگەراییە. لەم رووہو دەتوانىن بلتېن ھزرى لىبوردهىيى بە بەردەوامى لە خەباتى رابردوو و ئىستى ئەودا ئامادەيە. راستىيەكە ئەم ھزرى لىبوردهىيى لە لای ماندىلا ھەمىشە دەكەوتتە بەرامبەر واقعى جىھانى ئىمەوہ. تەننەت دژى ئەو واقىعە دەوہستىت تاكو ئەو بارودۆخانە بخولڤىننەت كە بە وتوويژ كۆتايى بىت. بردنەوہو دۆراندن بۆ ماندىلا و ئەفرىقاي باشوورو ھەرەھا بۆ داھاتووى جىھانەكەمان گرنىگە، چونكە وەك ماندىلا دەلتى: «ھەموومان لە ھاویندا وەك يەك گەرماو لەزستانىشدا وەك يەك سەرمامان دەبىت و ناسىنى ئەم مرؤقاىەتییە ھاوبەشەيە كە لە تواناي داېە وەك نەتەوہيەك پىكەوہەمان بېستتەوہ.»^(۲۳)

دیزمۆند توتو

ئومېدو ئاستى

«مرۆڤایه تیبی من په یوه سته به مرۆڤایه تیبی تۆوه، چونکه ئیمه ته نیا
پینکه وه ده توانین مرۆڤ بین»

دیزمۆند توتو

له نیتو خزمه تکارانی که نیسه دا که له سه رده مه ی ئیمه دا له رووی
تیکۆشان له ریبی ناشتی و دادپه روه ریدا رووخسارپکی دیاری هیه،
دیزمۆند توتو (Desmond Tutu) شوپنپکی تایبه تی هیه و هک
هاورپبازه کانی مرۆڤیکه، ژبانیه ی تایبینه تی، تاین دلیری و هیزی
پتوبستی پت به خشیوه تا له دژی کاره خراب و نه نگه کانی ئاپارتاید
بجه نگیت. توتوی ئه سقه ف که روژانه له کانیواو ئینجیل و ئه وینی
مرۆڤایه تیدا ئاوده خواته وه، له ساله کانی ۱۹۸۰ رابه رایه تی جهنگ له
پینا و دادپه روه ری له ئه فریقای باشوور ده گرتته نه ستو و ده روازه بهک به ره و
ناشتی له و ولاته دا ده کاته وه. له سالی ۱۹۸۴، خه لاتنی نوبلی ناشتی به
دیزمۆند توتو به خشرا. به رای توتو، ئه م خه لاته نیشانه یه که له خوا وه. له
کاتی وه رگرتنی نوبل ده لیت: «ئه م خه لاته زیاتر له هه ر شتپکی تر
به شپوه یه کی جوان پیم ده لیت جیهانه که مان جیهانی خوا به و خوا ئه م
جیهانه له به رچاوی خوی دوور ناخاته وه.» توتو به م په یقانه کۆتایی به
گوته کانی ده هینیت: «کاتی خوا له گه ل ئیمه دایه، چ که سیک ده توانیت له
دژمان بیت؟» (۲۴)

له گه ل گوتنی ئه م شته دا، توتو پشتگیری له یه کیک له مه به سته
سه ره کیبه کانی خواناسی ره شه کان ده کات، واته له نازادی سته مدیده کان،
که ئه م تیگه یشتنه له هه موو ماوه ی ژبانیدا به روونی ده رده که ویت.
به ده سته واژه یه کی تر، به بۆچوونی توتو، هه ر شوپنپکی جیهان سته مدیده ی
لپین، به زه روورته خوا پاسه وانیا نه. چونکه به گوته ی توتو خوا ئیمه

«خوایه کی بیتلایه ن نیسه. ئه و هه میشه لایه نگری کۆپله، زۆر لیکرا و
وقوربانیه کانه، ئه مرۆش هه روایه. ئه و لایه نگری هه ژار، برسی،
سته مدیده و قوربانیا نی نادادپه روه ریبه.» (۲۵) به لام نه گه ر خوا لایه نگری
زۆر لیکرا و هه ژاران بی، ئه و پتوبستی له نیتو ئه وندا له خوا بگه رپین.
واته که سیک که ده یه ویت خوا بدۆزیتته وه، پتوبسته له زۆر لیکرا و ان نزیک
بیتته وه. توتو ده نووسیت: «ئیمه له خۆمان ده پرسین ده بی عیسی ئه مرۆ
له کوی ببینینه وه؟ نه گه ر بمانه وئ ئه مرۆ ئه و له ئه فریقای باشوور ببینینه وه،
پتوبسته له نیتو ئه و که سانه دا بین که به دوا ی ئه ودا ویلن، نه ک له نیتو لیتو
به بزوه رووخۆشه کان، یاخود به هیزو هه ره باشه کان، به لکو له نیتوان ئه وانه دا
که بۆ باسکردن، جگه له و که س شک نابه ن.» (۲۶)

که واته توتو، ته نیا خوا به بوونی بالا نازانیت. چونکه به پروای ئه و،
سه ره رای ئه و ی خوا خاوه ن زاتپکی بالا یه. بوونپکی سروشتی (فطری) یه
که ده توانیت نیگه ران بیت له به ر گرفته روژانه یبه کانی ئه و که سانه ی
زه حمه ت ده کپشن. توتو ده لیت: «له به ر ئه و ی نادادپه روه ری،
چه وساندنه وه و سته مه، ئینجیل و خوا ی ئینجیل دژی ده وه ستان. خوا ی
ئیمه، به پتچه وانه ی خوا ی گا وره کان، خوا یه ک نیسه که سیستی بریار
له سه ر درا و به پیروزی بگرت، ئه و خوا ی سه رسوره یته ریبه کانه که
ده سه لاتداران و نادادگه ری له نا و ده بات تا فه رمانه وایی خوی جیگیر
بکات. ئیمه ئه وه له میژووی نه ته وه ی جوله که دا ده بینن.» (۲۷)

که واته، به پروای توتو، خوا راسته و خو کاربگه ری له سه ر چاره نووسی
ژبانی مرۆڤه کان هیه، له راستیدا به بۆچوونی ئه و، ژبانی مه سیح به لگه و
شایه ده له سه ر پشتگیری کردنی ئه م شته: «به لئ، عیسا هاتوه تا
راپگه یه نیت که خوا ته ماشاکه رپکی بیتلایه ن نیسه. ئه و لایه نگری
سته مدیته، هه ژارو چه وسینه رانه، ئه مه ش نه ک له به ر ئه و ی که ئه وان
پیروژترن له سته مکاران...» (۲۸) به م شپوه یه به بۆچوونی توتو، کاره ساتی

مهسیح رووداویکی میژوواییه که ویستی خواوهند دهردهپریت بۆ ئهوهی مرۆقهکان له ستم و زۆرداری رزگار بن. خالیکه شایستهی سهرنجدان که به پروای توتو ئهه نمونه ئینجیلییه بهسهه بارودۆخی ئهفریقای باشووردا جی بهجی دهبیته. لهه رووهوه، ئامانجی کلێسا جگه له بهرههنگاربوونهوهی ستهمهکاران ناشی شتیکی تر بیته. به گوتهی توتو: «له ئهفریقای باشووردا، پیوسته که نیسه که نیسه یهکی پیغه مبههرا نه بیته، که گوته (کهلامی) ی خوا به دهنگی بهرز بلێتهوه. پیوسته له دژی توندوتیژی، له دژی چهوساندنهوه و ستم بدویت، له دژی ههه شتیکی که مندالهکانی خوا زهلیل دهکات و ئهوان به که متر لهوهی که خواستی خواجه بزانیته.» (۲۹) به دهستهواژهیهکی تر به پروای توتو، گوترا یه لێ کردن له خواستی خواو یاساکانی خوا شیواژیکه بۆ بهرهنگار بوونهوهی له گهه یاسا سه پینراوهکانی ئاپارتاید، چونکه ئاپارتاید بیرۆکهی یهزدانی له مههه ناشتی نیوان مرۆقهکان رهتدهکاتهوه و جهخت له سههه جینۆلۆجیای سپی پیستهکان دهکاتهوه. توتو دهنوسیت: «ئاپارتاید به ئه نهقهست دژایه تی ئهه کاره سههه کییهی مهسیح دهکات و رادهگه یه نیت که ئیمه بۆ جیاوازی، ناکۆکی، رق و نامۆبی که بهری گۆناهن خولقاوین. لهه رووهوه ئاپارتاید نه مهسیحیهت و نه کتیبی پیروزی نییه، چونکه سیسمتیکی نهک شتیکی لابه لایی، به لکو نکۆلی له راستی بنه مایهک له پروای مهسیحیهتدا دهکات.» (۳۰) کهواته، ئاشکرایه که به پروای توتو بۆ رووبهروو بوونهوه له گهه ئاپارتاید پیوسته پابه ند بن بهرینمایهکانی مهسیحهوه، که نیسه ته نیا ئهوکاته ده توانیت پیشره بیته که بانگی هیوا، خۆشه ویستی و ناشتی لێ بهرز بیتهوه. به رای توتو، ئهوه تاکه ریگایه، چونکه «هه موومان ئافه ریدهی خواجه کین، مهسیحیک رزگارمان دهکات و روح لوقودسپیک پاکمان دهکاتهوه، [کهواته] ئیمه یه کین. مانه وهی مرۆقی سپی پیست په بوهسته به مانه وهی مرۆقی رهش پیست و به پیچه وانه وه شهوه؛ و ئهه

مانه وهیه مرۆقه پیست رهنگا ورهنگ و ره شوکییه کانیسه ده گریتتهوه.» (۳۱) بهه شیوهیه، توتو به خوتندنه وهی ئینجیلهکان فیره وانهی خۆشه ویستی ده بیته. ههروهها توتو وه کو مارتین لۆتهر کینگ (ئهه جار له روانگهی که نیسهی ئینگلیستانه وه) چه مکی خۆشه ویستی دهکات به چه مکیکی ناوهندی له خواناسیی ره شه کاندایه. کهواته، له لای توتو پیوستی به خۆشه ویستی زهروه تیکی ئه نتۆلۆجییه. ئهه خاله به نمونه یه کی نیمچه دیکارتی دهرده پریت: «منی خۆشه وی، کهواته من ههه.» (۳۲) به بۆچوونی توتو، بوون واته خۆشه ویستی خوا بوون، چونکه خوا مرۆقی به خۆشه ویستی خولقاندووه. کهواته، پیوسته مرۆقیسه له بههه رامبهه ره وه دا خوی خۆش بویت تا سوپاسی خولقاندنه که ی بکات. به لام خۆشو بیستی خوا بۆ خوشو بیستی هاوچه شن (مرۆق) ئاسان نییه. له روانگهی توتوه ئهه شته یهک لا کراوه ته وه. ئهه ده لیت: «خۆشو بیستی خوا بۆ خۆشو بیستی هاوچه شن ده گه ریتته وه. ئهه دووانه یا له تهک یه کن یا خود ههه دوو کیان ناراستن.» (۳۳) و درێزه ی پیده دات: «خۆشه ویستی بههه سپاریه تی من و هاوچه شه کهم دهرده خات. کاتیک بههه میه ره وه له که سپیک ده پروانی، راستیکی جیاواز ده بینیت و بههه شیوه یه نایبینی که که سپیک بی خۆشه ویستی، به رق یان ته نانهت بی بایه خانه له هه مان کهس ده پروانیت.» (۳۴) کهواته به پروای توتو، بۆ ئه وهی فیره خۆشو بستن بین پیوسته جووری روانیمان بگۆرین. بههه شیوه یه رادین له سهه ره وهی پیکه وه بزین و بیر له ئامانجی هاو به شه که هه مان ناشتییه بکه یه نه وه. ناشتی ئهه ناوه ره که به که به زۆری له تیوری یهزدانی ئازادیدا دووباره ده بیته وه. توتو هه موو جووره ئازادییه کی بی ناشتی ره تده کاته وه. بههه حاله شدا، ناشتی به بی لیبوردن مومکین نییه. توتو دهنوسیت: «ئینجیلی عیسا داوای لیبورده بییه کی بی سنورمان لیده کات... ئه مه وهک به شداری بوون وایه له پاشه که وتی یهزدانیانه یه بۆ رزگار بوون.» (۳۵) بۆیه

لیبورڈن و بەخشان بۆ ستمەمدیدەو ستمەمکاران باشتەرین رینگای گەشتەن بە ئاشتی گشتی.

کەواتە، توتو ئازادی فرەنتەوہی و فرە رەگەزی مەبەستە، بەبۆ چوونی ئەو، ئازادی رەشپیتەکان پەیوەندی بە ئازادی سپی پیتەکانەوہ ھەیە. بەم پێیە بۆ ئەوہی سپیپیتەکان لە خراپە ئاپارتاید رزگاربان بیت، پیتوستە رەشەکان بە ئازادی بگەن. توتو دەلیت: «ئیمە دەرۆستین (ملترم) بەوہی کە ئازادی بە رەشەکان بەخشین، چونکە دەرۆستین کە سپیپیتەکانیش ئازاد بکەین، تا ئەوکاتە رەشەکان ئازاد نەبن، ئیوہش ئازاد نابن.»^(۳۶) جگە لەوہش دەلیت: «ئیمە، رەش و سپی تەنیا پیکەوہ دەتوانین بەردەوامی بە ژیان بدەین. ئیمە، رەش و سپی تەنیا پیکەوہ دەتوانین مرۆف بین.»^(۳۷)

کەواتە، بە بۆچوونی توتو بە بی ئاشتی مرۆفایەتی بوونی نییە. بەلام بۆ ئەوہی ئاشتی بەرقەرار بیت، پیتوستە حەز لە پیکەوہ ژیان بکەین. بنچینە فەلسەفی-تیۆلۆژی ھزری ناتوندوتیژی لای دیزمۆند توتو لە ھەمان ئەو راستییەدا شاراوہیە. توتو پیمان دەلیت توندوتیژی کاریکی خراپە، چونکە ئاشتی لەناو دەبات و ژیانە ھاوہەش دەخاتە مەترسییەوہ. بۆیە پیتوستە رووبەرۆوی توندوتیژی ببینەوہ، بەلام لە رینگای خۆپاراستن لە توندوتیژیوہ. بە بروای توتو، ئاپارتاید شیوہیە کە لە توندوتیژی، چونکە لە پایە مرۆفەکان کەمدەکاتەوہ، ئاپارتاید ئایدیۆلۆجیایە کە دژ مەسیحییە. توتو دەلیت: «ئەگەر مەسیحییەت بەجیدی وەرگری، ئەوا ناتوانی پشتیوانی لە ئاپارتاید بکە، چونکە مەسیحییەت و ئاپارتاید بە تەواوی دژی بەکترن، ئەمە ھەمان ئەو شتە بە کە نەیسە ئیمە و ئەوانی تریش دەبێت، کە ئاپارتاید بە ئیلحاد لە قەلەم دەدەن.»^(۳۸) کەواتە پیتوستە لە نێوان مەسیحییەت و ئاپارتایددا یەکیکیان ھەڵبژێرن. لێرەدا توتو نمونە ئینجیلی دەخاتە بەرامبەر ستراکچەری بەدخووانە

ئاپارتاید. بەبۆچوونی ئەو ئەوہی کە پیتوستە بەرەنگاری ببینەوہ، ھیزی خراپە بە کە لە نێو یاسای ئاپارتایددا ھەیە. کەواتە توتو لە گەل لە ناوردنی ئەو کەساندا نییە کە بەرگری لە ئاپارتاید دەکەن، بە لکو پیتوستە لە دژی ئەو یاسایانە بچەنگین کە ئەو کەسانە بەرگری لە ئاپارتاید دەکەن خۆیان لە پشتیانەوہ دەشارنەوہ. ئەم خالە گرنگە، گەشبینی ئەنترۆپۆلۆجیستیانە دیزمۆند توتو و ماھییەتی دوور لە زەرۆزەنگی زۆر لە وتارو نووسینەکانی ئەو ھەمان بۆ دەرەخات. بینگومان کاتیکی توتو مرۆف لە رتی کردەوہ کانیوہ دەناسیت، بەھۆی تیکە یشتنی ئنجیلیانە گوناھ (Sato here) توانای ئەو دەستنیشانکردن و جیاکردنەوہیە ھەیە. کەواتە، بەرای ئەو، گرنگ ئەوہیە کە خراپەکارو خراپە-کە لە سروشتی خراپەکاردا یە- تیکەل بەیەکتەر نەکەین. تەنیا لەبەر ئەوہی: خوا بەقەد رشیپیت سپیپیتستی خۆشدەویت، بەلام لە تاوان بیزارە. لەئەنجامدا پیتوستە رەشپیت بە توندی لە گەل ئەو سیستەمە کەم و کورتە کە سپیپیتست دا ئیدەمە زینیت و پارێزگاری لیدەکات بچەنگیت. بەلام لە ھەمان کاتدا پیتوستە ھەموو جۆرە رق و توندوتیژی بەرامبەر بە سپیپیتست لە خۆی دووربخاتەوہ. بەم شیوہیە، بەبۆچوونی توتو، ھەلژاردنی ناتوندوتیژی تەنیا حەزکی سادە نییە. ئەوکارە پەلامیکە. توتو لە دەرپرینی بیروراکانیدا ھۆیەکانی ھەلژاردنی ناتوندوتیژی راقە دەکات. بۆ نمونە دەنووسیت: «بزاڤی ھۆشیاری رەشەکان سەرەرای ھەموو ئەو شتانە کە دەشی گوی بیستیان بوویت، بزاڤی دۆژمانیەتی کردنی سپیپیتستەکان نییە.»^(۳۹) ولە داکۆکیکردن لەم خالە بەردەوام دەبیت: «لە بنەرەتدا، خەبات و ئارەزووی من بۆ ھاتنەدی ئەفریقای باشووریک ئازادتر و دادپەرۆرتەر کە تبایدا ریز لە ھەموو مرۆفیک بگیری، ھەمووان وەک یەک دەستیان بە شتە باشەکانی ژیان رابگات، و بۆژیان، کارکردن و فیروون دەرەتی و ئیمکانی یەکسانیان لە بەردەستدا بیت... خاکی

ئەفرىقاي باشوور دابەش ناکرېت، نىشتمان مولكى ھەمووانە، ھەموو ئەو ماف و جياوگانەى كە پەيوەستان بەم نىشتمانەو، پەيوەستان بە ھەموو دانىشتووانەکانىيەو.» (٤٠)

كەواتە دىزمۆند توتو پىشت بە تواناكانى مرۆف دەبەستىت بۆ دروستکردنى كۆمەلگايەكى باشتر. بۆيە، رېز لە چەمكى ھىوا دەگرېت و دەبىبەستىتەو بە چەمكەكانى خۆشەويستى و دادپەرورەبىيەو. ئەو ھىوايە لەسەر باوەرە دەروونىيەكەى وى دامەزراو پېي وايە كە ھەموو شتېك لە دەستى خودادايەو واتا لەووە وەر دەگرېت. ئەو ھىوايە بەھۆى ئەو نىشانە جوانانەو چەكەرە دەكات كە لە باوەر دا شاراون. بە گوتەى ئەو: «لە باغى خوادا ھەموو جۆرە گولتېك دەبىنرېن. گولەكان جۆراو جۆرن و خوا لە ئەفراندنى رەنگە جۆراو جۆرەكاندا بە ھەلەدا نەچووە. بەم جۆرەيە كە پەلكە زېرېنە دەردەكەويت. پەلكە زېرېنە بۆيە پەلكە زېرېنەيە چونكە لە رەنگى جۆراو جۆر پىكھاتووە. ئەگەر تەنبا رەنگىكى ھەبووايە، ئەوا پەلكە زېرېنە نەدەبوو... ئىمەى مرۆفېش پەلكە زېرېنەى خواين.» (٤١)

كەواتە، توتو لەگەل مەندىلا تەبايە كە دەلېت پىويستە ھەول بۆ دىموكراسىيە فرە رەگەزى لە ئەفرىقاي باشووردا بەدەين. خواستى سەرەكېي ئەو، وەكو ھەمىشە، ئەوويە كە شاھەدى بەرقەرار بوونى ناشتېي گشتى بېت، بۆيە پىويستە خۆى لە رق و زەبروزەنگ بە دووربگرېت. چونكە ئەو ھۆكارانە رېگەى دروستکردنى داھاتوومان لىدەگرن. دەلېت: «پىويستە ھەول بۆ دامەزراندنى ئەفرىقاي باشوورى ھاوچەرخ، كۆمەلگايەكى ناپەرگەزى، بە راستى دىموكرات و دادپەرورەئانە بەدەين كە لە رېگا ناشتەوايىبەكان دروست بوويت. ئىمە وەكو كۆمەلەى (ئەفرىقاي باشوور) پىويستە لە ھەموو شېوھەكانى توندوتېژى بېزارىين.» (٤٢)

ئەم گوتەيە دەرىدەخات كە شوپىنگەى توتو كوتىيەو بە چ شېوھەك لە ئەركەكەى گەيشتووە. بە پرواى ئەو داوا لە كەنيسەو كۆمەلگا كراو بۆ

بەرقەرارکردنى پەيوەندىيە جىدى. بە واتايەكى تر، توتو ئەو شتە پەسەند ناكات كە شوپى ئايىندار لە كەنيسەيەو سىياسەتېش لە ھۆكۆمەتدا. بە بۆچوونى ئەو، پەيامى كەنيسە روونە، پىويستە كەنيسە ھۆكارى گۆرانكارى بېت. پىويستە بە زەرورەت خۆى لە كاروبارە سىياسىيەكان ھەلقورتىنېت. «ئەگەر بلىين سىياسەت ھىچ پەيوەندىيەكى بە ئايىنەو نىيە، وەك ئەو وايە بلىين بەشېكى گرنكى ژبانى مرۆف پەيوەست نىيە بەھۆكمى خواو.» (٤٣) بە واتايەكى تر، توتو ناتوانىت پروا بەو بەكات كە كەنيسە وەك دامەزراوتېك پىويستە تەنبا لە ناخىرەت بەدويت. ئەو بەپېچەوانەو بەدەكاتەو، پىويستە كەنيسە تارادەيەكى زۆر بايەخ بەم جىھانە بدات. بە پرواى ئەو كەنيسە لەمەر ھەلوئىست وەرگرتن لە لايەنى بەرجەستەى سىياسەتدا نابىت بوارى گۆمان و رارايى بدات كە دزە بەكاتە ناخىيەو. بەلكو پىويستە بە جۆرېك لە جۆرەكان و بېژدانى كۆمەلگا بېت. توتو لە رېي باسکردنى ئەم بابەتەو ھەلەدەدات گىيانى ئىنجىلەكان بەدۆزىتەو. ئەو دەلېت: «پىويستە ئىمە لەبابەتە روونەكانى كتېي پىرۆز بەكۆلېنەو تا بىنېن كتېي پىرۆز لەبارەى ئازادىيەو چ دەلېت. ئايا دەلېت رزگارى تاك، تەنبا پەيوەندى بە خواو ھەيە و ھىچ بايەخېك بە رزگار بوون لە لايەنى كۆمەلەيەتى - سىياسى و چوارچىوھى ئابوورى كە تاكەكان لەگەلە دەستەويەخەن نادات؟ ئايا دەلېت گەردوون لە رووى ئايىنى و ئەخلاقىيەو بى لايەنە... ئەوھى لەبازار، لە دادگا و لە ئەنجوومەن و لەشوتىنانى تردا روودەدات ھىچ مانايەكى ئايىنى تايبەتى نىيە?...» (٤٤)

بە پرواى توتو، واقىعەى كۆمەلەيەتى ھېندە بى مېھرو دژى مرۆفە كە نابىت رووحانىيەكانى مەسىحىيەت لىي بېدەنگ بن. سەرەراى ئەوھش، ئەوھى كە كەنيسە ناچار دەكات لە تەك ستەم لىكراوانەو بېت پروا بوون بە خوايە. بۆيە پىويستە كەنيسە لەھەولى گۆرانى واقىيە كۆمەلگادا بېت.

«نیمه پتویستیمان به دروستکردنی بهرپرسیاربه تیبیه کی گشتیبیه بهرامبر به یه کترو بهو هه ساره یه ی که له سه ری ده ژین، بهرپرسیار تیبیه ک که له سه ر دلپاکی و ویژدان دامه زرابی.»

پایه برز دالایی - لاما

تینزین گیاتسو (Tenzin Gyatso)، به چوارده یه مین دالایی لامایه که به ده رکه و ته ی ئا فالو کیته شقارا (Avalokiteshvara) (ئه وه ی که له خواره وه ده پروانیت) له قه له م دهریت. بو دیساتشا (Bodhisattva) ی گه وره ی میهره بانی، وه ک هه موو که سایه تیبیه ناوداره کانی تر بو وه ته بابه تی چه ندین و تارو ژبان نامه نووسی: ئه و نووسه رانه ی ژبان نامه ی ئه ویان نووسی وه ته وه، دالایی - لامایان به قه دیسیکی پیغه مبه رانه، سیاسه تمه دار و پایه برزترین که سایه تی ئایینی بو دایی وه سف کردو وه. به لام ده گمه نن ئه وان ه ی ئه و به زر قانی ناتوندوتیژی ده زانن. له وان ه یه هه موو ئه و ناوونیشانانه بگورین، چونکه له کوتایی ئه م سه ده یه دا [سه ده ی بیست]، جیهان که له پووری راسته قینه ی ماهاتما گاندی له که سایه تی دالایی - لامادا به دی ده کات. راستیدا، له پاش مردنی گاندی له کانونی دو وه می ۱۹۴۸، هیچ که سیک به و راده یه کاریگه ربی له سه ر هزری هه نوو که بی ناتوندوتیژی نه بو وه. ئه و هزری که که سانیکی وه کو مارتین لوتره کینگ، نیلسون ماندیلا یا خود دیزموند توتو باسی لیوه ده کهن، و پرای ئه وه ی که دالایی لاماش به کرده وه وه کو ئه وان سیاسه تمه داره سه ره پرای ئه وه ش رتبه ری رچی ملیونه ها تیبیه که ئه وان ئه و به باشتر له مرؤف و کاملتر له وان ی دیکه داده نین.

تینزین گیاتسو له شه شی حوزه بیرانی ۱۹۳۵ له گوندی تاکسته ر (Tak-ster) که ده که ویتته ناوچه ی نامدو (Amdo) له باکووری روزه لات ی تیب ت به ناوی لاما سوندوب (Lhama Thondup) چاوی به جیهان هه له هینا. له

به لام ئه مه ش ئاسان نییه، مه گه ر له دوا ی کاری دوور له توندوتیژی. له م ره ه ندانه دا توتو به ئه رکی خو ی ده زانیت ئه وه مان به بیر به ینیتته وه که ئه وه ی گرنگه به رده و امیی ژبان نییه، به لکو به رده و امیی ژبانی ها و به شه. ئه و ده لیت: «بو ئه وه ی به واتای راسته قینه مرؤف بین، تاکه رتگه ئه وه یه چ سپی بین یان ره ش، پیکه وه بین.»^(۴۵) ئه م گوته یه ی توتوی ئه سقه ف گرنگی و متمانه به هزره تیولوزییه که ی له باره ی ناتوندوتیژیسه وه ده به خشیت. به ری خه با ته که ی، نه مانی ئا پارتاید و هه لبراردنی ماندیلا بو وه ک یه که مین سه روک کوماری ره ش پیستی ئه فریقای باشوور. و پرای ئه وه ش رتگای ئه و هیشته به رده و امه و شوین پی پی ئه و هه تا هه تابه ده مینیتته وه.

دالایی - لاما

ناماده بوون و ناتوندوتیژی

دوو سالییدا دالایی-لاما له لایهن دهسته یه کی نوښنه رانی کوری نه ته وه یی لوهاسا به په یکه ری بوودای میهره بانى بى کوتا ناسینرا. له پینج سالییدا له سه رتهخت دانیششت و له وکاته وه به «کوندون» (Kundon) یا خود «ئاماده بوو» ناوئرا. له قوناغی داگیرکردنی تیبث له لایهن چینیه کانه وه. دالایی-لاما وهک تاکیکی روجانی و سیاسه مه داریک له دارام سالا (Dharam sala) له باکووری هیندستان ده ژیا. ئم مرؤقه جله کانی رهنګ عه نابی و زه عفرانین و رووخسار تیکی به خه نده و پیکه نینیتی مندالانه ی هیه. له گه ل ئه وه ی که به نیشانه ی خوا دانراوه، مرؤقتیکی خاکه راییه و ده لیت: «ده زانی که بوودا مرؤف بوو، منیش خوا نیم. دالایی-لاما بوونی نییه، ناوونیشانیکی ساخته یه، به لام ئه گهر رؤژتیک به دهستی چینیه کان له نیو بچیت، له وانه یه کوتایی به کاری تیبث بیت. به هر حال ئه گهر خه لکی بیانه ویت رابه ریان بم، من رابه ریکم. کاتیک له روئیاکانمدا رووبه پرووی مه سه له یهک ده بمه وه، هه میشه دینمه وه یادم که من راهیبیکم و هر گیز نه دالایی-لامام و نه خوا...» (۴۶) دالایی-لامای پایه به رز ئم گوتانه له وتووژدا له گه ل فیجای کرانتی (Vijay Kranti) دا ددرکیتنی و درتزه پیده دات: «من پیم وایه که له حاله تی نه ستیدا، ئی حساسی راهیبوونم زور به هیزه. ته نانهت له روئیایه کانمدا راهیبیک ددؤزمه وه نهک دالایی-لامایهک که له سه رووی خه لکی تیبته وه یه.» (۴۷) که واته، وا دهرده که ویت که خاکه رایى له لای دالایی-لاما فه زبله تیکی زاتییه. به م پییه ئه ویش وهک گاندی، «که سیکه که ویلی راستی» یه؛ ئه راستییه ی ئه و به دوایدا ده گه ریت نهک له فیرستی هزره دهرپراوه کان یا خود تیوره ئه بیستراکته کان، به لکو له رفتار به بانه تی و کونکریتییه کاندا تو مارکراون. که واته بز ئه وه ی راستی بناسین، پیوسته وه کو چاودیرتکی گه شین که له نیو مرؤقاندا ده لیت و به شداره له هه ژاری و مه یه تییه کاندا هه ناګا بنین. به بوچوونی تینزین گیاتسو، ناتوندوتیژی بنچینه ی گه رانه به دواى

راستیدا. به ماناییکى تر، ناتوندوتیژی تاکه ریگایه که به دؤزبنه وه ی راستی کوتایی دیت. که واته به گوته ی دالایی-لاما پیوسته لیبورده یی وهک پرهنسیپتکی سه رکه ی رفتار ه کاغان بکه یه پیشه. دالایی-لاما دهنوسیت: «پراکتیکیترین و ناقلا نه ترین کار بو هه مووان ئه وه یه که دؤستانه له تهک یهک دانیشین و به رتزه وه له باره ی بابه ته کان وتووژ بکه ین. راستی زور به روون و رهوانی پیمان ده لیت پیوسته له ده وری یه کتر کؤبینه وه تا ئامانجی هاو به شمان بچه سپینین و ئه زمونه کاغان بگؤربنه وه.» (۴۸) بیگومان له لای دالایی-لاما، لیبورده یی و ناتوندوتیژی، بهر له هر شتیک رفتار ی زینین. که واته، میهره بانى فه زبله یه کی سه ره کییه چونکه له بواری په یوه ندی نیوان تاکه کاندا لیبورده یی لیده که ویته وه. ئه و ده لیت: «به پروای من، میهره بانى سه رچاوه ی گه وری خو شبه ختییه، [چونکه] گه یشتن به خو شبه ختی له رتی توورده یی یا خود کینه وه شتیکى نامومکینه.» (۴۹) به لام ئه و له لوجیکی لیبورده ییه که یدا زیاتر قول ده بیته وه و میهره بانى به بنچینه ی نایینی جیهانی ده زانیت: «خالى سه رنجراکیش له باره ی میهره بانیه وه ئه وه یه که بو پیاده کردنی پیوست به چوونه نیو که نیسه یان په رستگا یان روجوون له فه لسه فه دا ناکات... دارمای راسته قینه ئه وه یه که خو په رست نه یین و خه می خه لکانی تر بخوین. ئم کاره ده بیته هؤی لیک نزیکبوونه وه ی مرؤقه کان و دروستبوونی ناشتی و لیک حالیبوونی جیهانی. بویه ده لیتن میهره بانى نایینتکی جیهانییه چونکه ته نانهت خوانه ناس و بی دینه کانیش باوهریان پییه.» (۵۰)

که واته به پروای دالایی-لاما، سروشتی لیبورده وهک رفتار تیکی پوزه تیف وایه بو دروستکردنی گیان تکی نایینی. به پتی ئم بوچوونه، پیوسته هه موو گیان تکی نایینی ریز له لیبورده یی وه کو نیشانه یه کی خو شه ویستی و هاوده ردی سه بارهت به ئه وانى تر بگرت.

ئهركى ئايىن دروستكردنى تاكى لىبوردهو له خوا ترسه. تىنزين گياتسو دهليت؛ بهشيوهيهكى گشتى، ئامانجى هەر دينىك، هەر ئايىنىك ياخود هەر دارمايهك ئهويه له شوپنكهوتوانى مرؤقى باش دروست بكات. مرؤقى باش كهسيكه كه دلپاك بيت، و دلپاكى بؤ مرؤف گرنگترين توخى خوشهويستى، هاودهردى، بهخشين و لىبوردهو. (۵۱)

پهيامى دالايى- لاما زور رونه: بؤ ئهوى ئهوانى تر فيره چاكه كردن بكهين، پتويسته خومان لىبورده و چاك بين. بهدهسته واژهيهكى ديكه، به پرواى ئه، لىبوردهيى دهبيتته هوى بيدار كردهوى ئه چاكه زاتيهيى كه له هەر يهكيك له ئيمه دا ههيه. ئه وهش به و مانايهيه كه هه مو مرؤقه كان له زاتى خو باندا باشن، بهلام چونكه له ژير ده مامكى رق و توندوتى ژييدا دهيشارنه وه بى تاگان له سروشته (فطره) راسته قينه كه يان.

پتويسته پشت به سروشتى خومان بهستين كه فيرمان دهكات «له سروشتى ئيمه دا، چاكه و ميه ره بانويهكى بنچينه يى و زور به هيز ههيه. . ئه و چاكه يه يى كه به هه مو جيهاندا بلا بوته وه و روژييك له روژان به ره و نيرقانا رينماييمان دهكات. بهلام ئه و چاكه به زور ناسكه، چونكه كوشتنى سهگيك دهشتى سيستمى جيهان سهراوژير بكات. ههروه ها پتويسته چاكه شاراوو به دزييه وه بيت، به بى خو به زل زانى، توندوتى ژى و چاو برسپيه تى، كه ئه مانه ئه و ده مامكانه نى كه له سه ر رووخسارى زوره ماندا هه ن.» (۵۲)

كهواته، بهراي دالايى-لاما، لىبوردين ناسيني ديفاكوتوى- واقعيى ئهوى تره. سه ره پراى ئه وهش توندوتول كرده نى شتيكى هوگرو ئاشنايه كه هه مان چاكه ي مرؤيهيه. وپراى ئه وهش ناسيني «باسا» بينكه كه تواناي ئه خلاقى ئازادى و لىپرسراويتى به هه مو مرؤفنيك ده به خشيت. كهواته هه ر جو ره رفتارنيك كه باس له گرنگى پينه دان دهكات وهك ئايدىاي سه ره كيبى لىبوردين له ناو ده بات و رهفتارى پوزه تيقى نيگه رانى بؤ ئهوى تر

وهك بنچينه يى گونجانكارى گشتى ده خاته شوپنويه وه. مه به ستي دالايى- لاما له ئهوى تر هه مو ره گه زىكى زيندووه كه به شداره له م گونجانكارى به گشتيه دا. له م رووه ويه كه دهليت: «كوشتنى گيانه وه رنيك گونجانكارى گشتى تيكده دات.» (۵۳)

ئه و گونجانه گشتيه يى كه دالايى-لاما باسى ليوه دهكات كورته ي تيورى «وابه سته يى به رامبه ر» ه كه به گيرانه وه له بودا له ئا فاتا ماساكا سوترا (Avatamsaka Sutra) دا هاتووه. به زمانىكى ساده ئه وه ده گه نييت كه هه ر ره گه زنيك له جيهاندا وابه سته يه به ئهوى تره وه، چونكه هيج شتيك بوونىكى به شبه ش (وجود المجزئى) نيه، به شبه شى خو ي بوونى نيه. كهواته مرؤفنيش وهك جو ره كانى تر، به شتيكه له جيهان و پتويسته به ناشتى و خوشيه وه گونجانكارى خو ي بياريزيت. تىنزين گياتسو پالپشتى له و خاله دهكات كه: «سه فاي روچ و هاودلى له ريزى خه سلته ته زه روريه كانن، هه مو وه وليك به بى ئه وان بى سووده. ئه م خه سلته تانه هه م پتويستن و هه م نكو زلى لينه كراو. ئيمه ده توانين هه موو شيوه كانى ئايين ره تبه كينه وه، بهلام ناتوانين سه فاي روچ و خوشه ويستى له خومان جيبا كه ينه وه و دوور بخه ينه وه.» (۵۴) ئه وه هه ستي ناشتى و سه فاو هاودلييه له ئيمه دا، ته نانه ت نه گه ر شاراوو دا پوشر اويش بيت. روحي مرؤف تووشى هه راسانى و كينه ديت، بهلام ئه م ئالوزكارى به هيزنيكى زال نيه. بؤ گه يشتن به حه قيقه تى خومان، پتويسته ريز له ئه وانى تر بگرين. پاشان ئه م گه رانه به دواى راستيه ته نيا له تواناي دا به له سه ر بنچينه يى ناتوندوتى ژى سه قامگير بيت. چونكه ئه و راستيه يى كه دالايى-لاما به دوايدا ويلاه ته نيا راستيه يى روچ نيه، به لكو راستيه يى كرده وه شه.

بو به، پتويست دهكات جاريك و بو هه ميشه له پيناو به رگر كردن له راستى، هزرى خراپه كردن له خومان دوور بخه ينه وه. له دژايه تيدا له گه ل ئه م هزره، هه نديك له ئايينه كان له هه ولى ئه وه دان خواى خو بان به زور

بسپه پیتن. له م باره یه وه، هه لوتیستی دالایی-لاما روون و بی خه وشه: «ئوهی که ده لیت خوی ئه و تاکه خوی به کاریکی مه ترسیدارو زیانبار هه لده ستیت، چونکه به هه موو شیوه یه که ده یه ویت پروای خوی به سهر ئه وانی ترده بسپه پیتیت.»^(۵۵) به بۆچوونی دالایی-لاما به شیوه یه کی گشتی خوشه ویستی خه لک و ژبان بوونی مرۆف دهنه خشین، چونکه له راستیدا خوشه ویستی خوا که جه وه هری ئایینه کانه، شیوازیکه بۆ گه یشتن به راستیی ژبان که هه مان ناشتی و به یه که وه گونجانه. بۆیه، دالایی-لاما له وتووێژ له گه ل ئه سقه فی گه وه ری کانتربوری داده لیت: «بیروباوهره جیاجیاکان ریگاگه لیکه جۆراوجۆرن که به مه به ستیک کۆتایی دین.»^(۵۶) ئه وه به و مانایه یه که هه موو ئایینه کان پشکیتک له راستی و پشکیکیان له هه له تیدایه. به لām به پروای ئه و، پتویسته هه موو جۆره هفتاریکی ئایینی به زه رووره تی «دیوکراسیی مه عنه وی» پالپشتی بکریت. دالایی-لاما دهنووسیت: «دیوکراسیی مه عنه وی به لگه یه له سهر خوشه ویستی گشتی... زاینی ئه و راستیی به که هه موو بوونه وه ریکه حه زی له خوشه ختی خوی ده کات و مافی به کسانیان هه یه بۆ خوشه ختی. دیوکراسیی مه عنه وی له سهر بنچینه ی ئه و راستییه راوه ستاوه که مه به سته خۆ ویسته کانی تاک... هه رگیز له مه به سته کانی کۆمه ل و گروپ باشتر نین.»^(۵۷) له هه مان رووه وه، دالایی-لاما له و پروایه دایه که پتویسته له سهر هه ر ئایینی سهر بۆ ویستی خه لک دانه وینیت، ئه گه ر نه ناتوانیت له دلای خه لکدا جیی خوی بکاته وه. ناییت ئایینی بوودا پیچه وانه ی دیوکراسی بیت. هه ر له م رووه وه دالایی-لاما داوای دیوکراسی بۆ تیبته ده کات. ئه و ده لیت: «ئایدیای ئیمه له باره ی ئایینه ی تیبته وه به ته وای روون و ناشکرایه. پتویسته تیبته دیوکراسییه کی واقیعی هه بیت.»^(۵۸) که واته به پروای دالایی-لاما، به رقه راربوونی هه ر جۆره دیوکراسیبه که له تیبته پتویستی به به گه رختنی سیاسه تی ناتوندوتیژی

هه یه له م ولاته دا. ئه و ده لیت: «تیبته یکی ئازادم ده وی که نیشتمانی ahimsa بیت، تیبته یکه که زیانمه ند نه بیت، حه ره می ناشتی و سه فا بیت، که له توانای هه موو که سیکدا بیت ئازادانه بچیته ناوی تا سهر له نوی خوی دروستبکاته وه...»^(۵۹)

به م شیوه یه یه کی که له حه زو خواسته گرنگه کانی دالایی-لاما خۆراگریه له به رده م ئینتیدایی چه وسینه رانه ی چین و ئه و ئیمکانه ی بۆ خه لکی تیبته ره خساند که به بی په نا بردنه به ر شیوازه کانی به کارهینانی هیتز و توندوتیژی رابه رایه تی خوی بگریته ده ست. به پروای ئه و، بۆ راوه ستان له دژی حکومه تی چین، باشترین ریگه بۆ تیبته یه کان، ئه وه یه فیتربن دیوکراسی له نیوان خۆیان دا پیاده بکه ن. بۆیه، ناتوندوتیژی وه که باشترین ریگای به رهنکاربوونه وه په سند ده کات. چونکه له و پروایه دایه ئه وانه ی بۆ خه باتکردن له دژی چینیه کان ریگه ی زه بروزه نگ هه لده بژیرن، له کاتی زالبوونیان به سهر چینیه کاندایه جگه له توندوتیژی به شتیکی دیکه فه رمانه وایی له سهر تیبته ناکه ن. ئه و ده لیت: «هه ندیکه خه لک بۆچوونیکه جیا وازیان هه یه؛ پتیبان وایه توندوتیژی تاکه ریگایه بۆ گوی گرتن له گوته کانیان. ده زانم ئه م شیوازه ی بیبرکردنه وه یه لۆجیکه تاییه تی خوی هه یه، به لām من به و شیوه یه بیبرناکه مه وه... به بۆچوونی من زه بروزه نگ هه رگیز ریگایه کی راست نییه، چونکه به م شیوه یه بۆ چینیه کان زۆر ئاسانه سته مکارانه خه لکی تیبته سه رکوت بکه ن و نامیه ره بانانه تیبته ته فروتونا بکه ن.»^(۶۰) ده بینین که دالایی-لاما تا چ راده یه که پابه نده به گاندی و بنه مای ناتوندوتیژی گاندییه وه. بۆیه، له هه موو هه لیکدا خوی به په یه وه ی گاندی ناوده بات و ده لیت: «من بروام به ahimsa هه یه، به و شیوه دوور له توندوتیژییه ی که گاندی ئامازه ی پی کردوه.»^(۶۱) هه روه ها له وتووێژیکدا له گه ل جان کلود کاریهیر (Jean-Claude Carriere) باس له کاریگه ری گاندی ده کات و ده لیت: «به

پیتچه وانه‌ی هه‌ندی رواله‌ت، پیتیم وایه چه‌مکی ahimsa، چه‌مکی ناتوندوتیژی پیتش‌خستوهه. له‌سه‌رده‌می ماها‌تا گان‌دیدا، ئەو پیاوه‌ی ریزی ده‌گرم، زۆربه‌ی جار ناتوندوتیژی به‌لاوازی، کارنه‌کردن و تا راده‌یه‌ک به‌ترس لیک‌ده‌درايه‌وه. له‌کاتی‌کدا وا نییه. ئەمرۆ ناتوندوتیژی کارتیکی پۆزه‌تیقه‌و نیشانه‌ی هیتزه. (٦٢)

پیتوسته ریت‌نمایه‌کانی بووداش بخه‌ینه سه‌ر ریت‌نمایه‌کانی گان‌دییه‌وه. به‌رای بوودا، ناتوندوتیژی جه‌وه‌ه‌ری ئایینه، و بێ کۆتا ریز له‌هه‌موو بوونه‌وه‌ه زیندوو‌ه‌کان ده‌گریت. به‌گوت‌ه‌ی دالایی-لاما: «مامۆستا‌که‌مان ریت‌گای ناتوندوتیژی، لیت‌بورد‌ه‌بی و هاودلی پيشانی ئیمه‌ داوه.» (٦٣) له‌روانگه‌ی دالایی-لاماوه، هه‌موو خه‌لکی تیب‌ت خۆ له‌توندوتیژی به‌دوو ده‌گرن، هه‌ر بۆ‌یه‌شه‌ ئایینی بودایان هه‌لبژاردوه. «خه‌لکی سه‌رتاسه‌ری جیهان ده‌لێن خه‌لکی تیب‌ت له‌میه‌ره‌بانی و چاکه‌دا هاوتایان که‌مه. جگه‌ له‌وه‌ی به‌دریژی چه‌ند سه‌ده‌یه‌ک له‌ریتی ئامۆژگاری و په‌نده‌کانی بووداوه ناتوندوتیژی هاوتۆته‌ کایه‌وه‌هۆبه‌کی تر نابینم بۆ ئەم تاییه‌مه‌ندییه‌ی کولتورمان.» (٦٤)

ئەم دوو هۆکاره‌ کاربگه‌ره‌ بێ هاوتایانه‌ دالایی-لاما به‌تامه‌زۆوه‌ به‌ره‌و ئاشتی ده‌بن. به‌بۆ‌چوونی ئەو بێ ئەم لاو ئەولا به‌بێ پیاده‌کردنی واقیعه‌یانه‌ی سیاسه‌تی ناتوندوتیژی ناشی به‌ئاشتی بگه‌ین، هه‌روه‌ها به‌بێ مه‌یلی راسته‌قینه‌ بۆ ئاشتی ناشی هه‌نگاو بۆ‌کاری دوور له‌توندوتیژی بنێین. ئەو ده‌لێت: «ناتوندوتیژی ته‌که‌ ریت‌گه‌یه‌ بۆ خه‌لکی سه‌مه‌مدیده‌ی زه‌وی تا‌کو به‌ره‌و ئاشتی و ئارامیی سه‌قامگه‌یر هه‌نگاو بنێن.» (٦٥) مه‌به‌ستی تینزین گیاتسو له‌ ئارامیی، هه‌م ئارامی ده‌روونییه‌وه‌ هه‌م ئارامی ده‌ره‌کییه‌ له‌ جیهاندا. به‌بۆ‌چوونی ئەو، هه‌موو جۆره‌ هه‌ولیک بۆ‌گه‌یشتن به‌ئارامیی ده‌روون، کللیتیکی پیتوسته‌ بۆ دروست‌کردنی ئارامی له‌جیهاندا. له‌ سالی ١٩٧٣، دالایی-لامای پایه‌به‌رز به‌جیهاندا ده‌گه‌ریت، تا‌کو

سه‌رنجی جیهان بۆ زه‌رووره‌تی ئاشتی و به‌رپرسیاریتی گشتی راکشیت. به‌م مه‌به‌سته، و تارخوینی و چاوپێکه‌وتنی رۆژنامه‌وانی ساز ده‌کات. له‌تشرینی یه‌که‌می ١٩٨٩، که‌ دالایی-لاما له‌لایه‌ن دادوه‌ره‌کانی ئۆس‌لووه‌ خه‌لاتی نۆلی ئاشتی پیده‌به‌خشریت؛ له‌وه‌لامی پرسیاری په‌یام‌نێراندا له‌باره‌ی ئەم خه‌لاته‌وه‌ ده‌لێت: «پیتوست بوو ئەم خه‌لاته‌ به‌هاوبه‌شی به‌من و دینگ شیاپینگ (Deng Xia Ping) به‌خشرایه. به‌م شیوه‌یه‌ ده‌مان توانی له‌ئۆس‌لو چاومان به‌یه‌کتر بکه‌ویت و وتووێژ بکه‌ین.» (٦٦) ئەمه‌ به‌و مانایه‌یه‌ که‌ دالایی لاما بروای به‌هیچ جۆره‌ ئاشتییه‌کی پشت به‌ستوو به‌کینه‌ و تۆله‌کردنه‌وه‌ په‌سه‌ند ناکات. چونکه‌ به‌رای ئەو، بناغه‌ی ئاشتی رق و کینه‌ نییه، به‌لکو خۆشه‌ویستییه. ئەو ده‌لێت: «هه‌میشه‌ له‌و بروایه‌دام که‌ خۆشه‌ویستی و هاودلی بناغه‌ی ئه‌خلاقێ ئاشتین له‌جیهاندا. هاودلی واته‌ خۆشه‌ویستیکی فره‌وانتر که‌ته‌نانه‌ت خراپ‌ترین دوژمنیش ده‌گریته‌وه.» (٦٧)

«بیتاز نه‌بوون له‌دوژمن»، به‌مانای راسته‌قینه‌ی په‌یفه‌که‌ یه‌کیه‌که‌ له‌کۆله‌گه‌کانی باوه‌ر. حوکمیکی ئه‌خلاقێ ساده‌ نییه، به‌لکو راگه‌یانندی ئومیدیکه‌ که‌ له‌هزره‌ سه‌ره‌کییه‌کانی بوودیزی تیب‌تیدا جیگر بووه. «نابیت تۆله‌ له‌و که‌سانه‌ بکه‌ینه‌وه‌ که‌ تاوانیان له‌ دژی ئیمه‌ ئه‌نجام داوه‌ یان وه‌لامی تاوانه‌کانیان به‌تاوانیکی دیکه‌ بده‌ینه‌وه‌. پیتوسته‌ تیب‌گه‌ین که‌ به‌پیتی یاسای کارما، ئەوان رووبه‌رووی ئەو مه‌ترسییه‌ بوونه‌ته‌وه‌ که‌ دواتر ژیا‌نیک‌ی بێ ریزو مه‌ینه‌تیاران ده‌بیت. ئەرکی ئیمه‌ له‌به‌رامبه‌ر ئەوان و هه‌ر بوونه‌وه‌رێکی تر ئەوه‌یه‌ که‌ یارمه‌تیان بده‌ین تا‌کو به‌ره‌و نیت‌قانا به‌رزبینه‌وه.» (٦٨) که‌واته‌ به‌بۆ‌چوونی دالایی-لاما، خۆشو‌یستنی هاوچەشن (مرۆف) و پیاده‌کردنی سیاسه‌تی ناتوندوتیژی یه‌کیه‌که‌ نییه‌ له‌ ئیختیاره‌کان، به‌لکو تا‌که‌ ئیختیاری شیاوه‌ بۆ به‌رقه‌رارکردنی هاوسه‌نگی له‌ نیتوان هۆ ئامانجدا. چونکه‌ ئەگه‌ر ئاشتی و ئاشته‌وایی نیتوان مرۆقه‌کان

قه‌دیسی نیو هه‌زاران

«دوعا بهری بیده‌نگییه، باوهر بهری دوعایه، خوشه‌ویستی بهری باوهره،
خدمت بهری خوشه‌ویستییه، نارامی بهری خزمه‌ته.»

دایکه تیریزا

بینگومان دایکه تیریزا (M re Teresa) یه‌کیکه له به‌ناوبانگترین
که‌سایه‌تییه تایینه‌کانی سه‌دهی بیستم. هه‌میشه له نیو هه‌زارو
ده‌رکراوه‌کانی کۆمه‌لگای هاوچه‌رخدا ژیاو ژیاوی خۆی بو‌ئوان ترخان کرد
و سه‌ره‌نجام له هه‌شتی ئه‌یلوولی ۱۹۹۷ له‌ته‌مه‌نی ۸۷ سالیدا له‌شاری
کلکته کۆچی دواپی کرد. ئه‌و له ژیاویدا له ریزی قه‌شه‌کاندا بوو. له دهی
کانوونی یه‌که‌می ۱۹۷۹ له‌شاری ئۆسلۆ خه‌لاتی نۆلی ناشتی پین
به‌خشرا. جیهان له‌و رۆژه‌دا به‌قه‌دیسیکی ئه‌ندام بچووک، پیتچراوه له
سارییه‌کی سپی و شیندا، به‌بالایه‌کی چه‌ماوه له‌بهر پیری و خاکه‌رای
به‌لام به‌شکو‌ناشناوو. له‌و رۆژه‌دا به‌دواوه ناوبانگی دایکه تیریزا له‌هه‌موو
جیهاندا زیاتر بلاو ده‌بووه‌وه. هه‌ندی که‌س حسیبی گوتی هه‌زره‌تی
عیسای مه‌سیح بو‌گوته‌کانی ئه‌و ده‌که‌ن. کۆمه‌لکی تر مادام تیریزا
به‌نیشانه‌ی ده‌ستگیرۆبی کۆمه‌لایه‌تی و مرۆڤگه‌رای پراکتیکی له‌قه‌له‌م
ده‌ده‌ن. به‌لام هه‌ر چیه‌ک بیت. ناوی ئه‌و به‌په‌یقی خوشه‌ویستی و
ئه‌وینه‌وه به‌ستراوه‌ته‌وه. دایکه تیریزا که له ریزی قه‌شه‌گه‌وره‌کانی
که‌نیه‌ی کاسولیکیه، به‌خه‌باتی دوور له‌توندوتیژییه‌که‌ی له‌دژی
هه‌ژاری و نه‌داری ویزدانی سه‌ده‌ی ئیمه‌ی به‌ئاگاهیتاوه‌ته‌وه.

ئاگنيس گونخا بوجاخيو له ۲۶ی ئابی ۱۹۱۰ له‌شاری سکوپ (Skopje)
(je) له‌مه‌که‌دۆنیا، له‌دایک و باوکێکی ئه‌لبانییه‌وه چاوی به‌جیهان
هه‌لتا. دواتر به‌دایکه تیریزا ناسرا، له‌دوو مندالی خه‌زانه‌که‌ی بچووکتر

له‌هه‌موو کاره‌کانیادا ده‌رکه‌ویت، ئه‌وا پتویست نییه‌ بیره له‌هۆ بکه‌ینه‌وه
به‌جیا لیتی بکۆلینه‌وه. هه‌روه‌ها پتویسته کیشه‌ی ئالۆزی ئه‌و زه‌حمه‌ته‌ش
چاره‌سه‌ر بکه‌ین که له‌به‌رامبه‌ر پیاده‌کردنی توندوتیژی ئه‌ویتردا ده‌یکیشن.
دالایی-لاما به‌گه‌رانه‌وه بو‌بیروباوه‌ره‌کانی بوودا وه‌لامی ئه‌و مه‌سه‌له‌یه
ده‌داته‌وه و بینگومان وانه له‌تاقیکرنه‌وه‌کانی مرۆڤ به‌گشتی وهرده‌گریت.
به‌م شیه‌یه به‌سه‌رنجدان له‌سه‌رده‌می خۆی و هه‌روه‌ها نیگه‌رانبوون له
تایینه‌ده‌لیت: «ئه‌گه‌ر له‌و گه‌شه‌سه‌ندنه بکۆلینه‌وه که له‌سه‌ده‌ی بیستمدا
هاوتۆته‌ کایه‌وه، تیده‌گه‌ین که هۆی بنه‌بری ره‌نجی مرۆڤ، له‌ده‌ستچوونی
پله‌و پایه‌ی مرۆڤ و سه‌ندنه‌وه‌ی ئازادی و ئارامیه‌که‌ی، ئه‌وه‌یه که له
چاره‌سه‌رکردنی جیاوازییه‌کان و پیکدادانه‌کانیادا هه‌چ نوخه‌کیان بو
توندوتیژی دانانه‌وه. به‌یه‌کیک له‌ئیه‌تباره‌کان ده‌توانین سه‌رده‌می ئیستا
به‌سه‌رده‌می جه‌نگ و خوتیژی ناو به‌ین. بۆیه پتویسته ئیمه به‌شیه‌یه‌ک
کار بکه‌ین تا رۆژگارێک بیت جیاوازییه‌کان به‌تووێژو ناتوندوتیژی
چاره‌سه‌ر ببن.» (۶۹)

به‌م شیه‌یه دالایی-لاما هه‌میشه ناچارمان ده‌کات بیره‌که‌ینه‌وه.
ئه‌وه‌ی فیرمان ده‌کات ئه‌وه‌یه که هه‌میشه ناشتی ئاسانه‌و باشتره له‌جه‌نگ
و تۆله‌کردنه‌وه. که‌واته ئیستا که ناشتی باشتره پتویسته جارێکی تر له
کلاوورژنه‌ی هزری ناتوندوتیژییه‌وه لیتی بکۆلرته‌وه. چونکه رۆشنایی
ئاماده‌بوون له‌لای دالایی-لاما هه‌مان ده‌رکه‌وتنی گیانی ناتوندوتیژییه.

دایکه تیریزا

بوو. باوکی، نیکولا له بازرگانه دهوله مه نده کان بوو، سه فهری بوئ ووروپاده کرد بو فرۆشتنی شتومه کی جوانکاری. دایکه ی که ناوی درانا (Drana) بوو کچی فرۆشیاریکی کالاو خاوهن زهوی بوو. ناگنیسیس خه ربکی بازرگانی پارچه درومانیه کان مافوری سکویچ بوو. که واته له ژینگه یه کی خو شگوزهران و نارام، دوور له هه موو جوړه هه ژاری و بیته واییه ک په روه رده ببوو. به مجوره، مه یلی نایینی دایک و باوه ری کچه کان به چاکه کاری بوونه هوی ئه وهی ناگنیس و خوشکه کانی خه م له هه ژاران بخون. مادام تیریزا له وتوو یژه کانیدا له گه ل مالکوم موگتیرج (Malcolm Muggeridge) ناماژه به بیره وه ریبه کانی قوناغی مندالییه که ی دهکات و ده لیت: «زۆریه ی ئه و که سه هه ژارانه ی له سکویچ و ده وره به ری ده ژیان مالتی ئیمه یان پیده زانی و هیچ که سیک به دهستی به تاله وه له ماله که مان نه ده گه رایه وه. هه موو روژی له سه رمیزی نان خواردن چهند میوانیکمان هه بوون. سه ره تا له دایکمم ده پرسی ئه وانه کین، و دایکم ده یگوت هه ندیکیان خزم، به للام هه موویان هاو نیشتمانی ئیمه ن. چهند سالیک دواتر کاتی گه وره بووم، تیگه ی شتم که ئه و بیگانانه ئه و هه ژارانه بوون که شتیکیان نه بوو بیخون و دایکم خواردنی پیده دان.» (۷۰)

«چاکه کاری مه سیحیانه ی درانای دایکم به مه ته و او ناییت. ئه و هه میسه چاودیری دراوسییه کی هه میسه مه ست (مزم) ی ئیمه ی ده کردو روژی دوو جار خواردنی بوئو و ژنه ده برد. له م نیوه شدا باوه ره که ی به منداله کانی ئه و ژنه ده گه یاننده. هه موو شه ویک گشت تاکه کانی خیزانه که مان بو دوعاو پارانه وه له سالونه که دا کو ده بوونه وه. هه موو یه کشه مه یه کیش، ناگنیس و ئه ندامه کانی تری خیزانه که ی به شداریبیان له رتوره سمی شیوی شه وانی ره بیانی که نیسه ی ساکره کوور (Sacr Coeur) دا ده کردی که له لایه ن باوکه یانبری کو فچ (Janbren Kovic) ساز ده کرا. ئه م قه شه یه سووعییه یه که م که س بوو که روحانییه تی بوئو و ئاشکرا کرد ناگنیس له رتی ئه وه وه به

سه رگوزشته ی موژده هینه ره یه سووعییه کان که به جیهاندا ده گه ران تا یارمه تی هه ژاران بدهن ناشنابوو. له پاش خویندنه وه ی ئه م چیرۆکه، ناگنیس بو یه که مین جار ههستی کرد که هه ز دهکات خزمه تی خوا بکات و هیز و توانای خو ی له خزمه ت کردن به وانی تر بخاته کار. به م شیوه یه ناگنیس له ته مه نی ۱۸ سالیدا ژبانی نایینی هه لبراردو بریاری دا بجیتته لای خوشکانی نو تره دام دولۆزیتسو (Notra Dame de Loreto). له ۲۵ ی ئه یلولی ۱۹۲۸ به نه مسا، سوئسرا، فه ره نسا، ئینگلته رادا تپه ری تا گه یشته دبلن و په یوه ندی به کو مه له ی ره به نه کانی که نیسه وه کرد. له ماوه ی شه ش هه فته دا تا راده یه ک فیری زمانی ئینگلیزی و بو خویندنی نایینی ناماده بوو. له دووی کانونی یه که می ۱۹۲۸، ئه وروپای به جیهیشت، تا له هیندستان نیشته جی بیت. له وئ بو یه که مین جار به هه ژاری ناشنابوو و له نامه کانیدا هیندستانی به ولایتیک وه سف کرد که دوو چاری هه ژاریه کی بی وینه هاتوو [که] زۆریه ی خه لکی، له سه ره شه قامه کان، که نار دیواره کان یا خود له سه ره ریگاکاندا ژبان ده به نه سه ره. شه و و روژیان له وئ له سه ره پارچه یه ک هه سیر یان له سه ره زهوی به سه ره ده به ن. سه راپا رووتن. ئه وانه ی که رهوشیکی باشتریان هه یه، پارچه یه ک قوماشیان به ده وری که مه ریان وه ریچاوه که له جیاتی پو شاکه.» (۷۱)

له ۲۳ ی ماری ۱۹۲۹ ناگنیس چوه دارجلینگ له بناری چپای هیمالایا و له وئ وه ک قوتابیییه کی نوئ وه رگیرا. دوو سال دواتر له ۱۹۳۱، جلی نایینی پو شی و ژبانی نایینی هه لبرارد. له به ره قه شه تیریزا دو لیسو (Sainte Therese de Lisieux) ناوی له خو ی نا تیریزا. ئه وکات بو ماوه یه کی کورت له به نیگال نیشته جی بوو و دهستی کرد به کارکردن له نه خو شیخانه یه کی خه بریدا. پاشان گه رایه وه کلکته تا دریژه به خویندنه که ی بدات، به للام دوا ی ماوه یه کی که م داوای لیکرا وه ک مامزستا له کو لیتی سانت ماری زیاتر له ۳۰۰ کچ په روه رده بکات. به للام له به ره سه ره یه خو یی

هیندستان و زوربونی ژماره‌ی پناه‌نده‌کان له کلکته، مادام تیریزا بریاریدا کولیت به جی بهیلتیت و دست بکاته‌وه به‌ژیان له‌نیو هه‌ژارندا. له کاتی سه‌فه‌رکردنی و بو دارجلینگ به شه‌مه‌نده‌فه‌ر، بو یه‌که‌مین جار بانگه‌وازی خوای بیست که فه‌رمانی پیتده‌کرد واز له نه‌وسک (خه‌لتوه‌تخانه) بهیلتیت و یارمه‌تی هه‌ژاران بدات. چهند سالتیک دواتر ده‌لایت: «ده‌چوومه دارجلینگ، له شه‌مه‌نده‌فه‌ره‌که‌دا ده‌نگیکم بیست، و داوای لیکردم واز له هه‌موو شتیک بهیتم و له دواى نه‌وه‌وه بچمه نه‌شکه‌وته‌کان و یارمه‌تی هه‌ژاران بدهم. زانیم که ویستی خویبه و پیوسته په‌یره‌وی بکه‌م. په‌یامیکی تابلتی ناشکرا بوو. من ده‌بوو واز له نه‌وسک بهیتم و له‌گه‌ل هه‌ژاران دست به‌کار و ژیان بکه‌م. نه‌مه فه‌رمان بوو ده‌مزانی وابه‌سته‌م به‌کوټوه، به‌لام نهم ده‌زانی چوڼ پتی بگه‌م.» (۷۲) له نیسانی ۱۹۴۸ مادام تیریزا له لایه‌ن قاتی‌کانه‌وه ئیجازه‌ی پیتدا کۆمه‌له‌ی خوشکانی لۆریتو به‌جی بهیلتیت و خو‌ی بو هه‌ژاران ته‌رخان بکات. به‌م شیوه‌یه له‌ته‌مه‌نی ۳۸ سالیدا، جلی تاییینی خسته‌لاوه له جیاتی نه‌وه ساریبه‌کی ساده‌ی شین و سپیی له‌به‌رکرد.

له‌گه‌رانه‌وه‌دا بو کلکته، له‌پاش سی مانگ نیشته‌جیبوون له پاتنا (Pat-na) له‌گه‌ل ده‌سته‌یه‌کی پزیشکی «که‌نیشکه بچکۆله‌کانی هه‌ژاری»، له خانوویه‌کدا نیشته‌جی بوو که ده‌که‌وتیه شه‌قامی کریک و ژماره‌ی ۱۴ بوو. ئەم خانووه هی کاسولیکیکی به‌ره‌گه‌ز به‌نیگالی بوو. له‌وئ خو‌ی له‌نیو قوتاییه کۆنه‌کانی کولیتی سانت ماریدا بینیه‌وه که ئاماده‌بوون له‌هاوکاری کردنی هه‌ژارندا یارمه‌تی بدن. به‌م شیوه‌یه له‌حه‌وتی تشرینی یه‌که‌می ۱۹۵۰، کۆمه‌له‌ی مزگینیده‌رانی چاکه‌کاریان دامه‌زراند. له هه‌مان سالدا ته‌به‌عبه‌تی ولاتی هیندستانی قبوولکرد. باوکه جولین هیتری و باوکه فان ئیکزمی په‌یره‌و و پرۆگرامی کۆمه‌له‌که‌یان داده‌پرشت. ئەوان له‌سه‌ر داوای دایکه تیریزا بو سی په‌یمانی داوین پاکى، هه‌ژاری و فه‌رمانبه‌ری، په‌یمانی

چواره‌میان «کاری خه‌یری بو هه‌ژارترین هه‌ژاره‌کان» زیادکرد. (۷۳) له‌گه‌ل به‌سه‌رچوونی کاتدا، کۆمه‌له‌ی مزگینیده‌رانی چاکه‌کاری له‌رووی چالاکی و ژماره‌ی نه‌ندامانیسه‌وه په‌ره‌ی سه‌ند. له‌کاتیکدا که هه‌ژارو نه‌خۆشه‌کان روژانه زیاد ده‌بوون، به ده‌یان خوشک له هه‌موو شوټینیکه‌وه هاتن بو یارمه‌تیدانی دایکه تیریزا له‌کاره‌که‌یدا.

یه‌که‌مین هه‌نگاوی مرۆقدۆستانه‌ی دایکه تیریزا دامه‌زراندنی خانه‌یه‌ک بوو بو نه‌وه که‌سانه‌ی له‌سه‌ره‌مه‌رگدان (Nirmal Hirday) له‌سالی ۱۹۲۵ له گه‌ره‌کی خان لیقات. مادام تیریزا، له دواى هاوکاریکردنی ژنیک که له‌سه‌ره‌مه‌رگدا بوو، بریاری دامه‌زراندنی نه‌وه خانه‌یه‌ی دا. له‌چاوپیتکه‌وتنیکدا له‌گه‌ل مالکۆم مۆگریچ ده‌لایت: «مشک و میرووله ده‌میان ژه‌نیبووه لاشه‌یه‌که‌وه. له باوه‌شم گرت و بردمه نه‌خۆشخانه، به‌لام گوتیان ناتوانن شتیکى بو بکه‌ن. له‌به‌ر نه‌وه‌ی نه‌رۆیشتم، ناچار چاودیرییان کرد. یه‌کسه‌ر گه‌رامه‌وه مال و داوای شوټینیکم کرد که بتوانم که‌سی وها ببه‌مه نه‌وی، چونکه له‌هه‌مان روژدا که‌سی ترم له شه‌قامدا بینی که له‌سه‌ره‌مه‌رگدا بوون. کارمه‌ندی به‌رپۆه‌به‌رایه‌تی ته‌ندروستی منی برده په‌رستگای کالی و شوټینی پشووی سه‌ردانیکه‌ره‌کان (domrasalah) ی پی نیشاندام. خانوویه‌کی به‌تال بوو و نه‌ویی پینشیارکرد. له‌به‌ر چهند هۆیه‌ک خو‌شحال بووم، به تاییه‌تی له‌به‌ر نه‌وه‌ی که نه‌وی بو هیندیبه‌کان ناوه‌ندی زوه‌دو داوین پاکى بوو. له ماوه‌ی که‌متر له ۲۴ کاتژمیر ده‌ست به‌کار بووین بو یارمه‌تیدانی نه‌خۆشه‌کان و نه‌وانه‌ی له‌سه‌ره‌مه‌رگدان. له‌و روژه به‌دواوه، زیاتر له ۲۳۰۰۰ که‌سمان له‌شه‌قامه‌کانی کلکته کۆکرده‌وه که نیوه‌یان گیانیان به‌خشی.» (۷۴)

به‌لام کاری دایکه تیریزا به‌مه‌ کۆتایی نایه‌ت. نه‌وه به‌گیانی چاکه‌کارییه مه‌سیحیبه‌وه یارمه‌تی نه‌وانه‌ی دا که دووچاری «گرووبوون» هاتوون و به‌یارمه‌تی حکومه‌تی هیند و خه‌لکی کلکته (Shanti Nagar) «شارۆچکه‌ی

نارامی» دامه‌زrand که بووه ناوه‌ندیک بو یارمه‌تیدانی نه‌خوشه «گروبوو»ه‌کان. به‌هوی ئهم دروشمه‌وه: «به‌هاودلییه‌وه ده‌ست به‌گروودا بهینه. به‌خوشه‌ویستی ده‌ست به‌گرووییدا بهینه.»

به‌همان روحییه‌ته‌وه دایکه تیریزا بریاریدا په‌روه‌ردگایه‌ک (Nirmala Shishu Bhavah) بو‌منداله بی‌سهرپه‌رشته‌کان دامه‌زرتینیت. به‌م شیویه خوشکانی چاکه‌کاری هه‌زاران مندالیان له‌شه‌قامه‌کان کۆکردنه‌وه و بردیانه په‌روه‌ردگاکه تا‌کو به‌هرمه‌ندبن له‌خوشه‌ویستی و په‌روه‌رده. به‌م شیویه قوناغ به‌قوناغ و روژ له‌دوای روژکاری دایکه تیریزا و هاوکارانی له‌جیهاندا ده‌نگی دایه‌وه. پاپا پۆلی شه‌شم له‌سالی ۱۹۷۱ خه‌لانی ناشتی جونی سیزده‌یه‌می به‌دایکه تیریزا به‌خشی. له‌سالی ۱۹۷۹ خه‌لانی نۆبلی ناشتی وەرگرت. تا‌ئه‌وکات، نزیکه‌ی دوو سه‌ده ناوه‌ند له‌جیهاندا به‌ده‌ستی مادام تیریزا دامه‌زرا‌بون. که‌واته، چالاکییه‌کانی دایکه تیریزا زیاتر له‌جاران ره‌ه‌ندی جیهانیان وەرگرت. به‌ده‌وری جیهاندا گه‌را تا‌کو یارمه‌تی هه‌زار، دهر‌کرا و په‌ناه‌نده‌کان بدات. له‌ ۱۹۷۰ سه‌ردانی عه‌مانی کرد تا‌کو په‌له له‌یارمه‌تیدانی فه‌له‌ستینییه‌کان بکات. له‌ ۱۹۷۷ بو‌گواتیمالاو له‌ ۱۹۸۲ چوه‌ به‌یروت. له‌سه‌ره‌تا‌کانی سالی ۱۹۸۰، بریاریدا خه‌ریکی نه‌خوشه‌کانی نایدز بیت. به‌م پییه‌ش چاوی به‌هه‌موو سیاسییه‌دارانی جیهان که‌وت و داوای یارمه‌تی لیکردن، ته‌نا‌هت پاپا شوینیکی له‌شاری فاتیکان خسته‌به‌ر ده‌ستی تا‌ئاو‌اره‌کانی تیدا به‌وینیتیه‌وه. له‌سه‌ره‌تا‌کانی سالی ۱۹۹۰ دایکه تیریزا بریاریدا سه‌ره‌رشتی کۆمه‌له‌که به‌که‌سیکی گه‌نجتر بسپیریت، به‌لام جاریکی تر له‌لایه‌ن خوشکان هه‌لبێر‌درا‌یه‌وه، تا‌ئه‌وه‌ی که له‌سالی ۱۹۹۶، سالیکی پیش‌مردنی، له‌به‌ر نه‌خوشی ده‌ستی له‌کار کیشاوه‌و خوشکه‌نیرمالا (Nir-mala) ی له‌شوینی خوی دانا. به‌لام تا‌دوا روژی ژبانی، عاشقانه‌ خوی بو هه‌زارو دهر‌کراوه‌کان ته‌رخان‌کرد. ئه‌و له‌باره‌ی کاره‌که‌یه‌وه گوتی: «ئیمه

کریکار یان خزمه‌تگوزاری کۆمه‌لایه‌تی نین. ده‌مانه‌وی شادی و ئه‌وینی خوا به‌خه‌لکی بیه‌خشین، خوا خوی له‌ریگه‌ی ئیمه‌وه خوشه‌ویستیان پیدهبه‌خشیت. له‌همان کاتدا ئیمه‌ش خوامان خوشده‌ویت و له‌خزمه‌تکردن پیتی له‌ریگه‌ی یارمه‌تیدانی هه‌زاران خوشه‌ویستییه‌که‌مان دهرده‌برین. زۆر دامه‌زراوه هه‌ن که‌ چاودیری هه‌زاران ده‌که‌ن. ئیمه نامانه‌ویت یه‌کیک بین له‌وان، ئیمه دامه‌زراوه‌یه‌کی خه‌یری یاخود خزمه‌تگوزاری کۆمه‌لایه‌تی ئاسایی نین. ده‌مانه‌ویت زیاتر بین له‌وه، زیاتر خزمه‌ت بکه‌ین؛ پتویسته یارمه‌تی خۆمان بده‌ین. پتویسته به‌خزمه‌تکردنی خۆمان، خوشه‌ویستی خوا پیشکه‌ش به‌مرۆقه‌کان بکه‌ین. له‌راستیدا هه‌زاران فیربان کردوین که‌ خوشه‌ویستی مانای چیه‌یه، له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی که‌ ته‌نیا له‌پاش مردن به‌ته‌واوی لیتی تیده‌گه‌ین.»^(۷۵)

دایکه تیریزا ژنیکی ئه‌هلی کار و قسه‌بوو. که‌واته پتویسته سه‌رنج بده‌ینه ئه‌و په‌یقانه‌ی که‌ ئه‌و به‌کاری ده‌هیتان. له‌به‌رامبه‌ر ئه‌و واقعه‌ی به‌زه‌یه‌که‌ رووبه‌رووی ده‌بووه‌وه، زیاتر له‌وه‌ی په‌یقی چالاکیی ئایینی به‌کار به‌یتیت، به‌به‌رده‌وامی وشه‌گه‌لیکی وه‌ک چاکه‌کاری، باوهر، خوشه‌ویستی و هی‌تر به‌کار دیتیت. ئه‌م په‌یقانه‌ی لایه‌نی خا‌ناسیبیان هه‌یه و پتویسته له‌په‌یوه‌ندیانه‌وه به‌ره‌فتاری مه‌عنه‌وی دایکه تیریزا له‌به‌رچاو بگیری. چونکه دایکه تیریزا کاریکی ساده‌ی خزمه‌تگوزاریکی کۆمه‌لایه‌تی ئه‌نجام نادات. به‌لکو به‌دوای مرۆقایه‌تییه‌کی نوێ داده‌گه‌ریت و به‌همان شیوه هه‌ولده‌دات وه‌فاداری و پایه‌ندی خوی پیشانی ئه‌و لایه‌نه‌ی بدات که‌ ئازایه‌تی پتویستی بو‌کاریکی ئاوا پت به‌خشیه‌وه. که‌واته بو‌چوونی دایکه تیریزا کاره‌سته‌ی خوشه‌ویستی خوایه. ریگایه‌که‌ بو زیاتر نزیک‌بوونه‌وه له‌خوا. که‌واته له‌ریی کارکردن له‌گه‌ل هه‌زاران و ژبان له‌نیوانبانا، هه‌ست ده‌کات له‌خوا نزیک بو‌ته‌وه. دایکه تیریزا ده‌لپت: «له‌راستیدا، ئیمه له‌بوونی که‌سی هه‌ژاردا، هه‌ست به‌په‌یکه‌ری مه‌سیح

دهكهين، مهسيحى برسى تيردهكهين، مهسيحى روت پوشته دهكهين و مهسيحى بى پنا، پنا دههين.»^(٧٦) به چاوى دايكه تيريزا، تاكى ههژار، گروو ياخود لهسهر گيانهلا هه موويان به جورتيك له جورهكان نيشاندهرى مهسيحن، چونكه به گوتهى ئه و: «مهسيح به شيوهى گوزاو خوئ پيشانمان دههات.»^(٧٧) كهواته مهسيح كهسيك نيبه له بهرامبهه ئيوه بيت، له تهك ئيوه دايه، هاوچهشن و دراوسى ئيوه، كه پتويسته خوشهويستى و هاودلىي پيشكesh بكهيت. به برواي دايكه تيريزا ماناي مهسيح له پيامى خوشهويستيه كه دايه كه: «خوشهويستى ميوه هه موو وهرزو هه موو كاته كانه و له بهردهستى هه مووانه.»^(٧٨) كهواته، با وهك مهسيح، ئه م ميوه برنين و بخهينه بهردهستى ئهوانى ترهوه. به م شيوه به برواي دايكه تيريزا، له جيهانيكدا كه خوئهرستى تياادا فرمانهروايه، عيسا پيشه چوونىكى ترمان به بيه دههينته وه به هيزى خوشهويستى ركا به رايه تى توندوتيزى دهكات. كهواته خاچى عيسا تهرازوى پتوانى خوايه بو ئه م خوشهويستيه.

له قسهكانى دايكه تيريزادا، خاچى عيسا يه كه مين پايهى خوشهويستيه و ههروها سه بارهت به ههژاران سه چاوهى دهروسته ييه. خاچى مهسيح هه م نيشاندهرى رهنجى مرؤقه و هه ميه نيشاندهرى ميه ره بانى خوايه. نيشانه يه كه له خوشهويستى و قوربانيدان. به گوتهى دايكه تيريزا: خوشهويستى زيندوو مايهى تازاره. عيسا بو سه لماندى خوشهويستيه كهى بو ئيمه، گيانى لهسهر خاچ به خشى. دايك، بو له دايك بوونى منداله كهى، پتويسته زهحمهت بكيشيت. ئه گهر به راستى يه كترتان خوشدهويت، پتويسته خوئه ختكهر بن.»^(٧٩) بو ئه وهى وهكو مهسيح بين، پتويسته وهكو ئه و زهحمهت بكيشين. پتويسته بزانبين كه چون خاكه رايانه و شادومانانه خاچ له تامبىز بگرين. خاچ ئه و شته ئاشكرا دهكات كه مهسيح له پيناوى خوشهويستى مرؤقه كاندا ده بويست تاكوئى به ره و پيش بچيت.

سه ره راي ئه وهش رهنجى مهسيح نيشاندهرى رهه ندى ديكهى خوشهويستيه كه مرؤف دهياناسيت. رهنجىكى رزگار كه ره. به بوچوونى دايكه تيريزا، رهنج به هوى و له پيناوى باوه ردا ريگايه كه بو نزيكبوونه وه له هه موو كه سانهى كه له ئاواره يى و هه ژاربيدا زهحمهت دهكيشن. به گوتهى ئه و: «رهنج خوئى له خوئيدا شتيك نيبه؛ به لام ئه و رهنجه ي كه كارساتى مهسيحى تيدا بيت دياريه كى سه يره. جوانترين دياريه ك كه به مرؤف به خشراره ئه وه يه كه ده توانيت به شدار بيت له كارساتى مهسيحدا. به لئى ديارى و نيشانه يه كه له خوشهويستيه كهى. چونكه ئه وكاته ي كه باوك مردنى كوره كهى له پيناو ئيمه دا هه لبارد، خوشهويستيه كهى بو خه لكى جيهان ئاشكرا كرد.»^(٨٠)

كهواته، به بوچوونى دايكه تيريزا خزمه ت كردنى هه ژاران ريگايه كه بو ئه وهى ئه وىنى خوايبان پيشكesh بكهين. ههروها ته نيا ريگايه كه كه به خوا دهگات. به برواي دايكه تيريزا هه ر دوو فرمانى: خوشويستى خوا خوشويستى خه لك يه كن. خوشويستى ئه و بتر خوشويستى خوايه و خوشويستى خوا خوشويستى ئه و بتر، به لام مه به ست له وى تر كۆمه لىكى زور نيبه. چونكه بو خوشويستى تاكيك، پتويسته دهست به رووخساريدا بهينين و له چاوه كانى پروانين. كهواته به هه مان شيوه كه دايكه تيريزا ده لئيت: «ئه وهى گرنگى بو ئيمه هه يه تاكه كه سه. بو خوشويستى تاكيك، پتويسته لئى نزيك بيه نه وه. ئه گهر روويه پرووى خه لكانىكى زور هاتين، له نيو زوراندا بز ده بين و هه رگيز ناتوانين پابه ند و خوشهويستيمان بو تاكيكى دياريكراو ده برين. به لاي منه وه هه ر تاكيك له تاكه كه سانى كۆمه لگا مرؤفكي تا قانه يه.»^(٨١) پيشكesh كردنى خوشهويستى به كه سيك كه پتويستى پتويه تى، پيامى مادام تيريزايه بو هه موو ئه و كه سانه ي كه له سه فه ره كانياندا روويه پرويان ده بيه توه. وهك وتمان، به بوچوونى ئه و وشه ي خوشهويستى له نيهت چاكييه كى ساده زياتره.

مه بهست لهم وشهيه، خوشه ويستی خوايه كه له سهر دلی مرۆف دهنیشیت. ههر له بهر ئه وه له نه بوونی ئهم خوشه ويستییه دا، ههر کارێکی كه ئه نجامده دریت جوره کۆبلايه تیبیه كه. ئه ده لیت: «مه بهستمان کار نییه، پابه ندبوون به کاره ساده کان ریگه یه كه بۆ ئه وهی خوشه ويستییه كه مان چالاک بکهین.» ههروهها درێژه پیده دات: «جیاوازی کاری ئیمه له گهڵ خزمه تگوزاری کۆمه لایه تی ئه وه یه كه ئیمه بۆ خوشه ويستی خوا به بی چاو له هیچ بوون خزمه ت ده کهین.»⁽⁸²⁾ ته نانه ت هندی جار دایکه تیریزا له روونکردنه وهی قسه کانییدا وته کانی حه زه تی عیسی ده گێرایه وه: «ئه وه کاره ی که بۆ بچوو کترین برا کانتان کردوه، کارێکه بۆ منتان کردوه.» به م شیه یه له رووخساری مه سیحدا له مانای ئه وه خوشه ويستییه تیده گه یین، ئه وه خوشه ويستییه ی که به مو لکایه تی ناکریت، به لکو ده به خشریت. که واته خوشه ويستییه کی بی واسته یه، چونکه له دلێکه وه دهنیشیته سهر دلێکی تر. سه ره رای ئه وه ش خوشه ويستی - کرده یه. بۆیه ده روه سته یی و به پرسیاریتی سه بهاره ت به ئه وی تر ده هینیتته ئاراهه. که واته دایکه تیریزا له کرده ی خۆیدا گیانی مه سیحیه تی به رای و ههروهها گیانی عاریفه مه سیحیه کانی وهک قه شه فرانسيس ده دۆزیتته وه که ده لیت تاکه ریگه ی شیاو بۆ ده رخستنی باوه ر، سه رنجدانی زۆره له کاروباره کانی ئهم جیهانه. پاشان دایکه تیریزا ده لیت: «که نیسه له ههر یه کێک له ئیمه دا، له ناو من و له تو دایه. ئیمه له وه که سانه یین که پتویسته بزانت، خوشیان بویت و له خزمه تی ده ستکوره کاندان.»⁽⁸³⁾ به بۆچوونی دایکه تیریزا، په یوه ندییه که ی نه پچراو له نیوان که نیسه و کۆمه لگادا هه یه. ئه وه کۆمه ل نییه که ناچاری ده کات بۆ قسه و کرده وه، به لکو شتیکی هه میشه ییه له ناوه ندی هزی ئه ودا، واته ده روه سته یی خوا سه بهاره ت به جیهان. سه ره رای ئه وه خوا خۆی کۆمه لگای مه سیحی ناچارده کات به پرسیار بیت به رامبه ر به ئه وانه ی زه حمه تیان کیشاوه. سه ره رای ئه وهی که دایکه تیریزا باسی

ناتوندوتیژی و دادپه روه ری نه کرده وه یاخود که م باسی کردوه، له گه ل هه موو ئه مه دا، به کرده وه دووره پهریز له توندوتیژییه که ی به رگری له هزی دادپه روه ری کردوه. له روانگه ی ئه وه وه، نادادپه روه ری له دووشتدا کورت ده کړیتته وه: ده رکردنی ئه ویترو خوشه ويستی. ده لیت: «زه حمه ت کیشانی جه سته یی زۆر سه خته، به لام له وه مه ینه تبارتر ئه وه یه که حه زیان له چاره ی تاک نه بی، خوشیان نه ویت و ده ری بکه ن.»⁽⁸⁴⁾ به م شیه یه به بۆچوونی ئه و، دادپه روه ری بی خوشه ويستی ئاسان نییه. که واته، خوشه ويستی دراویکی خوا ییه، چونکه خوا دادپه روه ره. هه موو مرۆقه کان له به رامبه ر خوادا یه کسانن. واته ئه وهی که خوا به پررس نییه له نادادپه روه رییه کافان. دایکه تیریزا ده لیت: «خوا نیشانه ی ئیخلاسه. باوه ر ناکه م خوا بتوانیت له که سینک بیزاریت. چونکه خوا خوشه ويستییه و سه ره رای بینه وایی و گونا هه کافان ئیمه ی ههر خوشده ویت... خوا خوشی ده ویت، چونکه خۆی خوشه ويستییه.»⁽⁸⁵⁾ که واته بۆ ئه وهی له خوا نزیک ببینه وه، پتویسته پاک و خاوین بین. ریگای خۆ خاوین کردنه وه پارانه وه یه، و به رده وام ده بیته و ده لیت: «پارانه وه دل وهها فراوان ده کات که دیاری خوا په سند بکات.»⁽⁸⁶⁾ که واته، پارانه وه دل ه کافان ده کاته وه و ناماده ی ده کات بۆ ناشتی. چونکه «ناشتی له خۆی ئیمه وه، له دلێکی پاکه وه. دلێک که بتوانیت خوا له بوونی ئه وانی تر دا به دی ده کات.»⁽⁸⁷⁾ به پروای دایکه تیریزا، ئه و ناشتییه له سیمۆلی بووناسیانه ی هه ژاریدا به دی دیت و ئیمکانی پالپشتی ئهم خاله فه راهم ده کات که خوا بۆ خۆده رخستن پاکترین تاک هه لده بژیریت. هه ژاری باشتین شوینه که ئه گه ری ناسینی خۆای تیا دا ئاسانه. به م شیه یه، زه مینه ی هه ژاری ده بیته شوینی مه سیحاناسی. که واته به رای دایکه تیریزا، ژیان له نیو هه ژاراندا به جوړیک له جوړه کان ره تکرده وهی رق و هه روهها توندوتیژی و نادادپه روه ری ده رکردنی مرۆقه کانه. خه باتی خۆ به دوورگرتن له توندوتیژی

- 3- Cit in K.K. Viranani: *Nelson Mandela and Apartheid in South Africa*, Kalinga Publications, New Delhi, 1991, appendix.
- 4- Nelson Mandela: *L Apartheid*, op. cit., p.96.
- 5- Ibid, p.29.
- 6- Ibid, p.45.
- 7- N. Mandela: *Long Walk to Freedom*, Little, Brown and Co., London, 1994. p.119.
- 8- Nelson Mandela: *L Apartheid*, op. cit., p.31.
- 9- N. Mandela: *Long Walk to Freedom*, op. cit., p.129.
- 10- N. Mandela: *L Apartheid*, op. cit., p.58.
- 11- cit in Jean Guiloineau: *Nelson Mandela*, Plon Paris, 1990, p.p. 193-194.
- 12- Cit in H.A.Jack: *The Gandhi reader*, New York Grove Press, New York, 1961, p.112.
- 13- M.L. King: ((Meet the Press)) 65/03/28, cit in Serge Molla: *Les id es noires de Martin Lu ther King*, Labor et Fides, Gen ve, 1992, p.p. 143-144.
- 14- Cit in Mary Benson: *Nelson Mandela*, Penguin Books london, 1986, p.190.
- 15- Nelson Mandela: *Nelson Mandela Speaks*, op cit. p.42.
- 16- Cit in Jean Guiloineau: *Nelson Mandela*, op, cit., p.221.
- 17- N. Mandela: *Long Walk to Freedom*, op. cit., p.272.
- 18- Nelson Mandela: *Mandela speaks*, op. cit., p.263.
- 19- Nelson Mandela: ((Press Conference in Cape Town 4 Mai 1990)) in *Selscted Speeches after his Release*, Kriptown Books, Lon-

له دژی ناداڤهروههري له ريتي کارکردن له سهه باوههرو ته نانهت خزمه تکردني خو شه ويستانه دا ده رده که وپت. چونکه به پرواي نهو، ههه جو ره ناشتیه کی راسته قینه پپويستی به خو شه ويستی و ناشتی و ئارامیه سهه نهجام به بوچوونی دایکه تیریزا، ناشتی به بی خو شه ويستی و خو شه ويستی به بی ناشتی مومکین نییه. نهو له سهه رتاسههري ژيانیدا باسی نهو دووانه ی کردوه. مادام تیریزا له میانه ی لاوازییه کان و نهو هه لانه ی که دانی پیداناون و توندوتیژییه ده ره کییه کان که دایرکاندوونه ته وه، هه می شه هاوکاری مرۆقه کانی کردوه بو نه وه ی واز له خو په رستی و رق و کینه به یتن تاکو باستر بتوانن رهنجی نهوانی تر درک بکه ن. دایکه تیریزا له بهر قوریانی دانی له ژيانیدا به قه دیس ناسرا، له نیو نهو مرۆقانه دا که خاوه ن نه ریتی ئایینی جو راوجوړن، تا کو تاییترین ساتی ژيانی ریگه ی خو شه ويستی و عه شقی گرته بهر.

په راویزه کان:

- 1- Nelson Mandela: ((Now is the Time to Intensify the Struggle)) in *Nelson Mandela Speaks*, Pathfinder press, New York, 1993, p.28.
- 2- Nelson Mandela: ((Plaidoirie au proc s de Rivonia)), in *L Apartheid*, aditions de Minuit, Paris, 1985, pp. 31-34.

in Dwight N. Hopkins: *Black Theology, U.S.A. and South Africa*, Orbis Books, New York, 1989, p.140.

36- Desmond Tutu: *Hope and Suffering*, op. cit., p.44.

37- N. Tutu: *The Words of Desmond Tutu*, op. cit., p.70.

38- Ibid, p.28.

39- Ibid, p.86.

40- cit in Shirley de Boulay: *Desmond Tutu*, op. cit., p.306.

41- Cit in Hendrik J.C. Pietrese: *Desmond Tutu s Message*, op. cit., p.92.

42- Desmond Tutu: *Hope and Suffering*, op. cit., p.143.

43- N. Tutu: *The Words of Desmond Tutu*, op. cit., p.27.

44- Desmond Tutu: *Hope and Suffering*, op. cit., p.68.

45- N. Tutu: *The Words of Desmond Tutu*, op. cit., p.74.

46- Claudine Vernier-Palliez et Benjamin Auger: *Le Dalai-Lama (La Pres sence et l Exil)*, editions J.C. Latt s, Paris, 1990, p.30.

47- Vijay Kranti; *Dalai-Lama Speaks*, Centrasia Publishing group. New Delhi, 1990, p.75.

48- His holiness the Dalai-Lama: *Essential Teachings*, Rupa & co. New Delhi, 1995, p.15.

49- Vijay Kranti: *Delai-Lama Speaks*, op. cit., p. 119.

50- Ibid, p.119.

51- Ibid, p.177.

52- Sa saintete le Dalai-Lama et J.C. Carri re: *La Force du Bouddhisme*, Robert Laffont Paris, 1994, p.182.

53- Ibid, p.181.

don, 1990, p.46.

20- Ibid, p.70.

21- Ibid, p.97.

22- Ibid, p.83.

23- Ibid, p.84.

24- Noami Tutu: *The Word of Desmond Tutu*, Netmarket Press, 1989, p.93-94.

de Bou- 25- Desmond Tutu: *Hope and Suffering* cit in Shirley de Boulay: *Desmond Tutu*, Centurion, Paris, 1989, p.113.

26- Cit in Hendrik J.C. Pietrese: *Desmond Tutu s Message* Deutcher Studien Verlag, Weinheim, 1955, p.88.

27- Desmond Tutu: *Hope and Suffreing* Skotaville Publishers, Johannesburg, 1983, p.141.

28- cit Par Bongamjab Goba: ((A Theological Tribute to Archbishop Tutu)) in *Hommering Swords in Ploughshares* Africa World Press, New Jersey, 1987, p.65.

29- Ibid, p.67.

30- Ibid, p.51.

31- Desmond Tutu: ((Discours dat de Jenvier 1976)), in Shrily de Boulay: *Desmond Tutu* op. cit., p. 138.

32- Desmond Tutu: ((Lettre a sa soeur Pauline dat e du 30 Janvier 1980)), in Shirley de Boulay: *Desmond Tutu*, op. cit., p.190.

33- Desmond Tutu: *Hope and Suffering* op. cit., P. 110.

34- Ibid, p.102.

35- Desmond Tutu: ((The Theology of Liberation in South Africa,))

- 73- Ibid, p.29.
- 74- Malcolm muggeridge: *Something Beautiful for God*, collin, London, 1971, p .91.
- 75- voir I internet.
- 76- Mother Teresa: *A Gift for God*, Harper and Row Publishers, New York, 1975, p.39.
- 77- Mother Teresa: *A Life for God*, Harper collins Publishers London, 1995, p.45.
- 78- Mother Teresa: *A Gift for God*, op, cit., p. 67.
- 79- Ibid, p.13.
- 80- Ibid, p. 20.
- 81- Mother Teresa: *A Life for God*, op, cit., p. 233.
- 82- Mother Teresa: *A Gift for God*, op, cit., p. 205.
- 83- Ibid, p. 104.
- 84- Cit in *La Monde* dat de Lundi 8 September 1997.
- 85- Mother Teresa: *A Gift for God*, op, cit., p. 37.
- 86- Malcom Muggeridge: *Something Beautiful for God*, op. cit., p. 66.
- 87- Mother Teresa: *A Life for God*, op. cit., p. 17.

- 54- Ibid, p.104.
- 55- Ibid, p.25.
- 56- Cit in P.N. Chopia: *The Ocean of Wisdom*, Allied Publishers Private Limited. Ahmedabad, 1986, p.79-80.
- 57- Ibid, p.78.
- 58- Vijay Kranti: *Dalai-Lama Speaks*, op. cit., p.90.
- 59- His holiness the Dalai-Lama: *Essential teachings*, op, cit., p.14.
- 60- Cit in Calude B. Levenson: *The Dalai-Lama*, Unwin Hyman, London, 1988, P.264.
- 61- Vijay Kranti: *Dalai-Lama Speaks*, op. cit., p.66.
- 62- Sa saint te Le Dalai-Lama et J.C. Carri re: *La Force du Bouddhisme* op. cit., p.15.
- 63- Cit in Claude B.Levenson The Dalai- Lama, op. cit., p.212.
- 64- His holiness the Dalai-Lama: *The Way to Freedom*, Harper Collins Publishers India, New Delhi, 1995, p.94.
- 65- His holiness the Dalai-Lama: *Essntial Teachings* op. cit., p.17.
- 66- Claudine Vernier-Palliez et Benjamin Ager. *Le Dalai Lama (La Pr sence et l Exil)*, op.cit., p.112.
- 67- Ibid, p.116.
- 68- Cit in P.N. Chopra: *The Ocean of Wisdom*, op. cit., p.68
- 69- Discours du Dalai-Lama dat du 10/03/1997, cit in internet.
- 70- cit in Raoger Royle: *Mother Teresa*, Bloomsbury, London, 1992, p.10.
- 71- Cite in *Le Monde dat* de 8 Septembre 1997.
- 72- cit in Roger Royle: *Mother Teresa*, op. cit., p.21.

بهشی چوارهم

که سایه تیبیه ناتوندوتیژدهگان
له جیهانی نه مپوڊا

ئەنجومەنى نىيەتتە تەۋەبىي ھىزە ئاشتى پارىژەكانى جىھان و سەرۋىكى
فەخرى سرقىسى ئاشتى و دادپەرۋەرى ئەمىركاى لاتىنە.

دۆم ھىلدەر كامارا

دۆم ھىلدەر كامارا (Dom Helder Camara) لە سالى ۱۹۰۹ لە
فورتالېزا (Fortaleza) لە بەرازىل ھاتە دىئاۋە. لە سالى ۱۹۳۱ بە پلەي
قەشايەتى گەيشت و چەند سالىك دواتر، لە ميانەي كۆرى شىۋى
پەرۋەردگارى دا بە ھەژارى «Favelas» ئاشنابوو. لەو كاتەۋە، بەردەوام
بوو لەسەر فېتكردى ھەژاران و خەباتى خۆبەدوورگىر لە توندوتىژى لە دۆي
نادادپەرۋەرى كۆمەلايەتى. ھەرۋەھا ۋەك ئەسقىفە شارى رېسسىف
(Recife) لە باكوورى رۆژھەلاتى بەرازىل، بۆ پېشكەتن و گەشەسەندى
شارەكە تىكۆشا. لە سالى ۱۹۸۰ لەگەل ئەدۆلفۆ پېرىز ئىسكۆبىقىل،
خەلاتى نۆبلى ئاشتى ۋەرگرت.

رېگۆبېرتا مەنچو توم

خاتوو رېگۆبېرتا مەنچو توم (Rigoberta Menchu Tum) لە سالى
۱۹۵۹ لە شارى شىمېل (Chimel) لە گواتىمالا چاۋى بە جىھان ھەلېنا.
ھەرگىز نەچۈۋە قوتابخانە. لە گەنجىتېدا دوو لە براكانى گىانيان لەدەست
دا. بۆيە پىۋىست بوو ۋەك ئافرەتتىكى پېنگەيشتو لېپرسراۋەتېيان لە
ئەستۆ بگرت. پاش بەشدارىكردى لە رېۋرەسمىكدا پەيمانىدا خزمەتى
كۆمەلگا بكات. لەو كاتەۋە ھەلسا بە سازدانى چەند كۆنفرانسىك. لە
سالانى دەۋرۋەرى ۱۹۷۰، لەگەل باوكى لە كۆمىتەي يەكېتى كامپېسىنۆ
(Compesino) زۆر چالاكى ئەنجام دا. ئەم كۆمىتەيە بۆ پارىژگارىكردىن لە
كېشەي جوتياران دامەزرا بوو. ھەر لە ھەمان ئەو كاتانەدا بوو كە باوكيان
رفاند و ئەشكەنجەباندا. بۆيە بېرىدا جىگەي باوكى بگرتتەۋەو
بەردەۋامى بە چالاكىيەكانى ئەو بدات. لە پاش مردنى باوكى،

كەسايەتسىيەكان

ئەدۆلفۆ پېرىز ئىسكۆبىقىل

ئەدۆلفۆ پېرىز ئىسكۆبىقىل (Adolfo Perez Esquivel) لە سالى ۱۹۳۱
لە ئەرجەنتىن لە دايك بوو. باوكى پەناپەرىكى ئىسپانى و دايكى
بەرەچەلەك پاراگوايى بوو. خوتېندى لە قوتابخانەي نەتەۋەبى ھونەرە
جوانەكانى مانوېل بېلگرادۆ (Manuel- Belgrado) و زانكۆي پلاتا
(Plata) بە ئەنجام گەياند، و بۆ ماۋەي ۲۵ سال ۋەك مامۆستاي
پەيكەرتاشى لە ئامادەبىي و زانكۆدا خزمەتى كرد.

لە سالانى ۱۹۶۰دا، دەستى كرد بە ھاۋكارىكردى ئەو رېكخراۋە
مروپىيەنى چالاكىيان لە بوارى ناتوندوتىژىدا لە ئەمىركا لاتىنى دەنۋاند.
لە سالى ۱۹۷۴ بە رېكخەرى گروپەكانى تايبەت بە ناتوندوتىژى لە
ئەمىركاى لاتىن ھەلبىتېردرا. لە دواي ئەۋەي چاۋى بە جىن و ھىلگارد
گۆس (Jean et Hildegard Goss) كەۋت بېرىدا بەشدارى لە
دامەزراندنى SERPAJ (سرقىسى ئاشتى و دادپەرۋەرى)دا بكات. لە
سالى ۱۹۷۴ تاكو ۱۹۸۶ بەرپرسىتى ھەماھەنگى ئەم سرقىسەي لە
ئەستۆ بوو. كارى ئەم سرقىسە دۋستكردى پەيوەندى بوو لە نيۋان
رېكخراۋە مروث دۆستەكان و خىزانى قوربانىيانى دىكتاتورى ئەرجەنتىن.
خەباتى پېرىز ئىسكۆبىقىل بۆ ئازادى ئەرجەنتىنەكان بوو ھۆي ئەۋەي لە
سالانى ۱۹۷۶، ۱۹۷۷ بخرىتە زىندانەۋە. پېرىز لە سالى ۱۹۸۰ خەلاتى
نۆبلى ئاشتى ۋەرگرت. ئەمرو ئەدۆلفۆ پېرىز ئىسكۆبىقىل ئەندامى

چالاکیه کانی خوئی له کۆمیتته یه کیتتی کامپیتسینۆ (C.U.C) دا زیاتر کردن. له کانوونی دووهمی ۱۹۸۱دا په یوه نندی به گروو پیتکی ترهوه کردو له دژنی حکومه تی گواتیمالا مانی دهگرت. به لām گیان له مه ترسیدا بوو. بویه به رهو مه کیسک به ری کهوت و به هاوکاری ئهوانی تر کتیبی «ئافره تی سوور پیست له گواتیمالا» (Une femme in dienne au Guate-) mala بوو له سه ر چالاکي خو یار تیزانه ی ریگۆبیرتا له ریگه ی به رهو پیش بردنی مافی ره شوکیه کان. ئه و له سالی ۱۹۹۲ خه لانی نۆبلی ناشتی وه رگرت. له سالی ۱۹۹۳، له لایهن ریگخرای نه ته وه یه کگرتووه کان (UN) وه ک بالویزی نیه تپاکي له ده یه ی نیو نه ته وه یی ره شوکیه کان دامه زرا، و ئیستا پارێزه ری ده یه ی نیو نه ته وه یی ره شوکیه کانه.

موباره ک ناواد

موباره ک ناواد (Mubarak Awad) له سالی ۱۹۴۸ له قودس له دایک بووه. باوکی له جهنگدا گیانی به خشی. له پاش خویندنی له قوتابخانه ی سان جوړج له قودس، بۆ خویندنی ئیلاهییات نیردرایه ولاته یه کگرتووه کان. له تینسی و ئوهایوش وه کو قودس، کهوته ژیر کاریگه ری ناشتیخوازی مینۆنیت وکواکره کان (Mennonites and Quakers). وه ک مامۆستا له قوتابخانه ی مینۆنیت له قودس ده ست به کاریوو. به لām له سالی ۱۹۶۹ دوور خرایه وه و سه ره نجام به بیروباوهری ناتوندوتیژییه وه گه راپه وه زیده که ی. له ۱۹۸۵ سه نته ری فه له ستینی بۆ لیکنۆلینه وه ی ناتوندوتیژی دامه زراندو وه ک به رپوه به ری ئه و سه نته ره چالاکي ده نواند.

ئیلیاس شه کوور

قه شه ی کاسولیکی ملشیت (Melchit)، فه له ستینییه. له کاتی

گه نجیتیدا له گونده زیده که ی بیران (Biran) ده رکرا و گرووپه ئیسرایلییه کان زهوییه کانی باوکی ئیلیاس شه کوور (Elias Cha cour) ویران کردن. له دوا ی خویندنی له فه ره نسا ناسیاوی له گه ل رایا (Raya) ی پایه بهرز په یا کرد که ئه ویش مارتین لۆته ر کینگی ده ناسی، ئیستا له سه نته ری فره ئایینی (CRP)، له کۆلیجی مار ئیلیاس له شاری جه لیلیه کار ده کات. ئه و ناوه نده و توو تیزی نیوان سی ئایینی گه وره ی ئیبراهیمی دروست ده کات و هه ولی به ره و پیش بردنی ناشتی له نیوان فه له ستینییه کان و ئه وانی تر دا ده دات.

بزاڤه كان

بزاڤى ريڭگاي ناتوندوتيڙى

بزاڤى ريڭگاي ناتوندوتيڙى (MAN) له رووى هزر و كرده ووه بزاڤيكي سياسييه، كه له لايه كه ووه له ميانه ي فلهسه فهى ناتوندوتيڙى و راقه كړدى ديارده كومه لايه تيبه كان ليكولينه ووهى تيږى نه نجام ددات، له لايه كى تره له ريڭگا تايبه تيبه كانى ستراتيجه يه تى ناتوندوتيڙيه ووه چالاكى دنويټيت تا كومه لگايه ك له سه ر بنچينه ي دادپه روه رى و نازادى دامه زرينيت.

هيزه ناشتى پاريزه كانى جيهانى

نهم ريڭكخراوه له سالى ۱۹۸۱، به ئيلهام وهرگرتن له فينوبا، كه يه كيك بوو له دهر وپشه كانى گاندى و له سالى ۱۹۵۲ سوپاى ناشتى (Shanti Same) ي دامه زرانديبوو، له كه نه دا دامه زرا.

هيزه ناشتى پاريزه كانى جيهان (BPI) ريڭكخراويكى خه باتگيږ و له جوړى خوږدا تايبه تيبه كه چنه د ناراسته يه كى خوږه دوورگيرانه له توندوتيڙى به مهبه ستى پاراستنى ناشتى و پاراستنى مافى مرؤف تاقي ده كاته ووه، و پراكيته زه بان ده كات. ريڭكخراوى BPI خوږه خشه كان بو ټه و ناوچانه ي كه روويه رووى سه ركوتكردنى سياسى بوونه ته ووه دنپريټ. هه روه ها به رگرى له و تاك و ريڭكخراوانه ده كات كه كه وتوونه ته به ر مه ترسى توندوتيڙى سياسييه ووه. نهم به رگرى ليكردنه به شپوه ي جوړاو جوړ نه نجام دهرى. پاريزگارى تاكه كه سى، ناماده بوون له نووسينگه ي ټه و

ريڭكخراوانه دا كه كه وتوونه ته به ر هه ر شه ووه، به ر پيكردى په ناهه نده كان له ريڭگاي گه رانه وده دا، چاود پيكردى نيو نه ته ووه ي له سه ر هه لپژارنده كان و تد... سه ره راي نهم پاريزگارى ليكردنانه، تاكه كان فيره ناتوندوتيڙى ده كات و پيكدادانه كان له ريڭگاي بلاو كړنده ووه و په خشكردنى بلاو كراوه له بوارى ناشتيدا. نه ندامه كانى نهم ريڭكخراوه، له ريږه وى هه و له كانيانه ووه دهر يانخستوه كه ټه و كه سانه ي به كومه ل چالاكى دنويټن له توانايان دايه به شپوه يه كى كاريگه ر له پاراستنى ناشتيدا دهر ببين.

ناوه ندى فله ستيښى نؤزينه ووهى ناتوندوتيڙى

ناوه ندى فله ستيښى نؤزينه ووهى ناتوندوتيڙى له كانونى دووه مى ۱۹۸۵، به ده ستى گروپيكي فله ستيښيه كانى به شى عه ره بى قودس كه ئيسرائيل داگيرى كرده ووه، دامه زرا. نهم ناوه نده كه هه موو ټه و تاك و گروپانه وهرده گريټ كه هه ز له ناتوندوتيڙى ده كهن، هزر و كرده ووه كانى گاندى و مارتين ټوهر كينگ وه ك نمونه وهرده گريټ و پروگرامى ليكولينه ووه و فيركردنى تيږى و پراكتيكي ناتوندوتيڙى ده خاته به ر ده ستى ژماره يه كى زورى فله ستيښيه كان و جيهانى عه ره ب به شپوه يه كى گشتى. نهم ناوه نده له م به شان ه ي خواره ووه پيكه اتووه: ناوه ندى ليكولينه ووه، كتبخانه، پروپاگنده و راگه ياندى و تد... جگه له ووه ش كومه لټيك چالاكى جوړاو جوړ نه نجام ددات. كو كړنده ووهى سه رمايه، دا بينكردنى گوږمه ي خوږندى مندالان، خوږيشاندى له دڙى ره فتارى توندوتيڙانه به رامبه ر به زيندانيه كان و پاريزگار يكردى له خيژانه كان.

گروپى كاري راسته و خوږى ناتوندوتيڙى

گروپى كاري راسته و خوږى ناتوندوتيڙى (N.V.D.A.G.) له سالى ۱۹۷۸ له سريلانكا دامه زرا. نهم ريڭكخراوه له شپوازه كانى خه باتكردنيدا

و ههروهه ها له رووی رهنگریژ کردنی ئەو کۆمه‌لگایه‌ی که مه‌به‌ستیه‌تی، په‌یره‌وی له گاندی ده‌کات. تامانجه سه‌ره‌کییه‌کانی ئەم گروهه بریتین له: هاندانی خه‌لک بۆ شیتوازه‌کانی خه‌باتی خۆپارێزانه له توندوتیژی، سه‌ره‌به‌خۆیی زمان و خاکی تامیله‌کان (Tamouls)، ره‌تکرده‌وه‌ی نه‌ژاده‌ره‌ستی و که‌مکردنی گیانی چینایه‌تی. به‌م شتیه‌یه، گروهی ناوبراو بۆ کردنه‌وه‌ی هه‌موو په‌رستگا، و ئاریشگاگان به‌ رووی چینی خواره‌وه‌ی کۆمه‌لگادا، و نه‌هیشتنی قه‌ده‌غه‌یی ئەوان له‌ چوونه ناو هه‌ندیک له دامه‌زراوه‌کان خه‌باتی کردوه که زۆربه‌ی هه‌ولته‌کانی سه‌ره‌که‌وتوو بوونه. شیتلفانا یاگام (Chelvana Yagam) دامه‌زرینه‌ری ئەم ریکخراوه خۆبه‌دوورگره له توندوتیژی، که به گاندیی سربلانکا ناوانراوه، پارێزه‌ریکی میتۆدیسته (ریبازیکی پرۆتستانی یه. وه‌رگرت).

سرفیسی ناشتی و دادپه‌روه‌ری

سرفیسی ناشتی و دادپه‌روه‌ری (SERPAJ) میژوو‌یه‌کی دوورو درێژی هه‌یه. له نیوان سالانی ۱۹۶۹ تا‌کو ۱۹۷۳، له نیو‌گروه‌یه مه‌سیحییه‌کاندا، سرفیسیک بۆ کاری ئازادپه‌روانه‌ی خۆپه‌نادان له توندوتیژی دروست بوو. له ۱۹۷۱ تا‌کو ۱۹۸۰، ئەو هاوکارییه پته‌و بوو و خه‌باتی ئەوان به مه‌به‌ستی ریزگرتن له مافی مرۆف و له دژی زه‌ه‌روه‌نگی رۆژانه چڕبووه‌وه. هه‌ر له‌و کاته‌دا بوو که دامه‌زرینه‌ره‌که‌ی، پیریز ئیسکویفیل خه‌لاتی نۆبلی وه‌رگرت و ره‌ه‌ندی جیهانیی به‌م بزاقه به‌خشی. به‌ ناوبانگترین کاره‌کانی ئەم سرفیسه بریتین له: ئەو هه‌نگاوه‌ی که رزگاربوونی ئورۆگوا له دیکتاتوریه‌تی عه‌سکه‌ری لیکه‌وته‌وه. مانگرتن له خواردن له ئابی ۱۹۸۳، خۆپه‌شاندانه‌کانی تشرینی دووه‌می ۱۹۸۳ و مانگرتنی گشتیی کانونی دووه‌می ۱۹۸۰. سرفیسی ناشتی و دادپه‌روه‌ری به‌ناو ئه‌رجه‌نتین، به‌رازیل، چیلی، ئۆکوادۆر، نیکاراگوا،

په‌نه‌ما، ئورۆگوا و پیرۆدا بلا‌بوونه‌ته‌وه، ئیلهام له په‌یامی ئینجیل و نمونه‌کانی گاندی و مارتین لۆته‌ر کینگ وه‌رده‌گرت. ئەم ریکخراوه له‌پێی خۆپاراستن له توندوتیژی ده‌یه‌وی ناشتی و دیموکراسی له ئەمریکای لاتینیدا پیاده بکات.

بزافی ناتوندوتیژی لوبنان

بزافی ناتوندوتیژی لوبنان، له سالی ۱۹۸۶، به جیابوونه‌وه له کۆمیتیه‌ی ریتپوانی شه‌شی مارس ۱۹۸۴ دروست بوو. ئەم بزاقه له په‌یوه‌ندیی له‌گه‌ل ریکخراوه مرۆف دۆسته‌کانی تر دا خه‌بات بۆ ناشتی و مافی مرۆف ده‌کات. دامه‌زرینه‌ره سه‌ره‌کییه‌که‌ی خاتوو «لوره مؤقیزه‌ل» (Laure Moghizel) ه که کاری پارێزه‌ری ده‌کات.

کۆمه‌له‌کانی ئه‌رش

کۆمه‌له‌ لادیه‌کانی ئه‌رش، به ده‌ستی لانزادیل فاستۆ (Lanza del Vasto)، قوتابی گاندی و فینۆیا دامه‌زرا و هه‌لساوه به کۆکردنه‌وه‌ی ئەو پیاو و ئافه‌تانه‌ی که هه‌ولده‌ن به‌پێی رینماییه‌کانی گاندی له ریکه‌ی ناتوندوتیژییه‌وه بژین. ئەوانه مولزه‌من به‌م تامانجه‌وه له‌فه‌ره‌نسا، نۆ کۆمه‌له‌یان پیکه‌شپه‌ناوه که په‌یره‌وی له بۆچوونه‌کانی گاندی ده‌کهن و له ئیسپانیا دوو وله ئیتالیاش دوو وله کیپک کۆمه‌لێکیان درووستکرد. نوینه‌ری تریان له ئه‌رجه‌نتین هه‌یه. ئەندامه‌کانی ئەو کۆمه‌لانه‌ی که په‌یره‌وی گاندین هه‌ولده‌ن به گه‌ران به‌ داوی راستیدا له ریکه‌ی ریزگرتن له ئەوانی تر یارمه‌تی هه‌موو ئەوانه به‌ن که وێلی راستین.

بنکه‌ی ناشتی گاندی

بنکه‌ی ناشتی گاندی له سالی ۱۹۵۶، به ده‌ستی که‌سانی وه‌ک

جه واهير لال نه هرؤ و ج.پ. نارايان (J. P. Narayan) دامه زرا. ئەم بنكه يه تيكهه لكتيش كردنى ريكخراويكه له فه رمانه كانى گاندى، راستى، دادپه روه رى و ناتوندوتىژى، و راستى به كانى سه دهى بيستم (ريگه گرتن له بلا و بوونه وهى چه كى ناوه كى، كو تايى هيتان به جه نكه نه ته وه بيه كان، خه بات له دژى هه ژار بى كو مه لايه تى - ئابوورى)

ئامانجى ئەم ريكخراويه لىكو لىنه وه و جيبه جى كردنى رىنما ييه كانى ماها تا گاندييه له رتى جه خت كردن له سه ر نوپيه تىيان بو جيهانى ئيمه . بوپه ، له سى بوارى سيخورى، راگه ياندى، كارى راسته وخو به مه به ستنى بلا و كردنه وهى بوچوونه كان گاندى له بوارى ناتوندوتىژىيدا چالاكى ده نوپىت. ئەم بنكه يه بلا و كراوهى Gandhi Marg به زمانى ئىنگليزى و هيندى بلا و ده كاته وه. ئەندامه چالاكه كانى بنكه ي ئاشتى گاندى كه م تا زور له هه موو شوپنه كانى هيندستاندا ده ژين و به به خشىنى يارمه تىيه كانى خويندن، ته ندروستى و ته كنه لوجى راسته وخو يارمه تى لادىيه كان ده دن. رافىندرا فارما (Ravindra Varma) به رپوه به رى ئىستاي ئەم بنكه يه يه .

كۆتايى

داھاتووى ناتوندوتىزىيى لەجىھاندا

رینگه‌ی گوتته‌وه، خۆی یه‌که‌مین قوئاغی ناتوندوتیژییه. ئەو کاته‌ی که تاکتیک یاخود چهند تاکتیک له نادادپه‌روه‌ری و ملکه‌چی بیتزار ده‌بن، و نار‌ه‌زایی ده‌برپین و مانده‌گرن و په‌ناگیری و سه‌رپه‌چی مە‌ده‌نی ده‌کن، له چوارچێوه‌ی ناتوندوتیژی‌دا کاریان کردووه. بۆ نمونه کاتیک گرووپیتهک بۆ به‌رگریکردن له ژینگه‌ی یاخود کوشتنی نه‌هه‌نگه‌کان یان تاقیکردنه‌وه نه‌تۆمییه‌کان دیته‌ ناو کۆمه‌لگاوه، کاری خۆیه‌دوو‌رگرتن له توندوتیژیی نه‌نجام داوه. و له‌و شوینه‌ی که که‌سیکی وه‌کو دایکه‌ تیریزا رووبه‌رووی هه‌ژاری و به‌دبه‌ختیی نه‌داران له جیهاندا ده‌بیتته‌وه، دیسان ئەو جه‌نگه‌ به‌ مه‌به‌ستی داکوکیکردن و چه‌سپاندنی ناتوندوتیژیی نه‌نجام دراوه. ئەو شته‌ی که ناتوندوتیژیی فیرمان ده‌کات، قاییلیه‌تی ئیسلح بوونی مرۆقه‌کان و کۆمه‌لگای مرۆیییه. به‌ ده‌سته‌واژه‌یه‌کی تر، بۆ تپه‌په‌رین له ره‌وشیکی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه بۆ ره‌وشیکی تر پتوبست ناکات نه‌ته‌وه و توپه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له ناوبه‌ین و تاروماریان که‌ین.

هه‌ر بۆیه چاکسازی کۆمه‌لایه‌تی به‌ پێچه‌وانه‌ی شۆرش عاقلانه‌ترین و لێ‌بوورده‌ترین جۆری ناتوندوتیژییه. له‌به‌ر دوو هۆ: یه‌که‌م ئەوه‌یه‌ که، ئەو چاکسازیخوازه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌یه‌ی که بروایان به‌ زپوزه‌نگ نییه، که‌وه‌ه‌ری گه‌روگرفت و خراپیه‌کان نه‌ک بۆ تاکه‌کانی کۆمه‌لگا، به‌لکه‌ بۆ دامه‌زراوه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و شتوای کاره‌کانیان ده‌گه‌رنه‌وه و هه‌ولده‌ده‌ن دامه‌زراوه‌ی مرۆفانه‌تر و دادپه‌روه‌رانه‌تر بکه‌نه‌ ئەلته‌رناتیقیان. دووه‌م، چاکسازیخوازی شتوایه‌که‌ بۆ ریزگرتن له یاسا، و بناغه‌ و بنچینه‌ی دیموکراسیی یاسا و ریزگرتن له یاسا. که‌واته‌ چاکسازی کۆمه‌لایه‌تی گۆڕانی یاساکانه‌ به‌ناوی به‌رگریکردن له یاسا نه‌ک هه‌ولدانیک بیت به‌ پێچه‌وانه‌ی ئەوه‌وه. مارتین لۆته‌ر کینگ به‌ پشت به‌ستن به‌ یاسا دیموکراسییه‌کانی ئەمریکا داوای به‌ده‌ست هێنانی ئازادییه‌ مه‌ده‌نییه‌کانی بۆ ره‌شپه‌سته‌ی ئەمریکه‌کان ده‌کردو دا‌لای- لاما یاسا نیتونه‌ته‌وه‌یه‌کان و فه‌لسه‌فه‌ی ناتوندوتیژی، کرد به‌

«یه‌کێک له‌ گه‌رنگترین کیشه‌کانی میژوو ئەوه‌یه‌ که هه‌میشه‌ دوو چه‌مکی خۆشه‌ویستی و ده‌سه‌لات وه‌کو دوو چه‌مه‌سه‌ری رکابه‌ر ده‌که‌ونه‌ دژایه‌تی یه‌کته‌ره‌»

مارتین لۆته‌ر کینگ

خه‌لکانیکی زۆر له‌و پروایه‌دان که توندوتیژی تاکه‌ رینگه‌ی گۆڕانی کۆمه‌لگای مرۆیییه و ئەگه‌ر گوته‌زایه‌کیش به‌ ناوی ناتوندوتیژییه‌وه هه‌بیت، ئەوا ریزه‌په‌ری میژوو‌یییه‌ که ته‌نیا تاییه‌ته‌ به‌ پێغه‌مبه‌ر، سوڤی و که‌سایه‌تییه‌ به‌رچاوه‌کانی میژوو. به‌لێ، بێگومان ناتوندوتیژیی شتیکی ریزه‌په‌ره‌ و ئەو که‌سانه‌ی دایاغه‌زاداووه و هزرخانانی چه‌مکی ناتوندوتیژیی بوونه، وه‌ک مرۆقه‌ ریزه‌په‌ره‌کان حسابیان بۆ ده‌کریت، به‌لام له‌وانه‌یه‌ ریزه‌په‌رونی هه‌ر یه‌کێک له‌وانه‌ به‌ر ئازایی و دلیریان بیت له‌ بێرکردنه‌وه و روونکردنه‌وه‌ی چه‌مکی که‌ ئەوانی دیکه‌ ناوێرن بیری لێ‌بکه‌نه‌وه. له‌به‌ر ئەوه‌ش ناتوندوتیژیی هزرتیکی ریزه‌په‌ره‌، چونکه‌ به‌ پێچه‌وانه‌ی پرۆسه‌ی ئیستای میژووی مرۆفایه‌تی هه‌نگاو ده‌نیت. به‌لام ئەم به‌پێچه‌وانه‌وه بوونه‌ی پرۆسه‌ی ناتوندوتیژیی به‌لگه‌یه‌ک نییه‌ له‌سه‌ر نایستایی بوونی ناتوندوتیژیی هه‌نوکه‌یه‌یه‌ چونکه‌ هاوکات به‌ رابردو، ئیستاو داها‌تووی مرۆفایه‌تی په‌یوه‌ست ده‌بیت. گاندى هه‌میشه‌ ده‌یگوت ناتوندوتیژیی به‌ قه‌د کۆنیه‌ی چیاکان کۆنه. له‌وه‌ته‌ی مرۆف هه‌یه‌ ناتوندوتیژیی هه‌بووه، چونکه‌ له‌ هه‌ر شوێنیک توندوتیژیی رووی دا‌بیت، که‌سیکیش له‌ به‌رامبه‌ر ئەو توندوتیژییه‌دا نار‌ه‌زایی ده‌رپه‌وه. ئەم دژایه‌تی‌کردنه‌ی زه‌ه‌روزه‌نگ له‌

پایه و بنچینهی دژایه تیبی خوئی له گهڵ چینی داگیرکەر.

کهواته ریفۆرمیزم خوئی ده توانیت شتوازیکی خوێه دوورگیرانه بیت له توندوتیژی بۆ هیتور کردنه وهی کیشه سیاسی و کومه لایه تیبیه کان. ههروهها چاکسازبخوازی ههولتیکه بۆ به دیهیتانی دیموکراسی یاخود نه هیشتنی گیروگرفته کانی. گوئتی ئه وهی که دیموکراسییه رۆژئاوا ییه کان خویمان به رهه می شوێش و گۆرانکارییه توندوتیژه کان، به لگه یه کی پتیوست و کافی نییه بۆ په نابردنه بهر توندوتیژی بۆ نه هیشتنی کیشه دیموکراسییه کان. چونکه توندوتیژی چاره سه ری دیموکراسی ناکات، به لکو له ناوی ده بات، ههروهها ئه گه ر ئامانج، به رپا کردنی دیموکراسییه به مانای حکومه تی یاسا و لیبروردیهی، ئه وا ئه و ریگایه ی که ده بیت بۆ گه یشتن پتی بیگرینه بهر، پتیوسته خویشی لیبروردیه یانه و یاسا په روه ر بیت، بۆیه هه میشه جه وهه ری ئامانج له هۆ دایه. وه ک گاندی ده لئ: پتیوسته هه میشه هۆ و ئامانج له یه ک جه وهه ر بن. چونکه به چاندنی تووی رق و کینه ناتوانین به رهه میکی بی توندوتیژی وه ده ست بئین. له وانه یه لاوازی زۆریه ی ئایدیۆلۆجییه سیاسییه کان له و نایه کسانیه دا بیت که له نیوان دوو چه مکی هۆ و ئامانجدا دروستی ده کن. زۆریه ی ئه م ئایدیۆلۆجییه یانه خویمان به لایه نگر ی یه کسانی، نازادی و دیموکراسی ده زانن. به للام له گه ل یه که مین هه نگاویان به ره و توندوتیژی له ئامانجه به رزه که یان دوور ده که ونه وه. کهواته ئه وه ی گرنگه ته نیا گه یشتن نییه به نازادی، به لکو شیوه ی گه یشتنه پتی. دژایه تی مارتین لۆته ر کینگ له گه ل سیاسه ته توندوتیژه کانی مالکۆم ئیکس و پانتره ره شه کان بۆ به رگریکردن له مافه کانی ره شه ئه مریکیه کان، به مه به ستی یه کسانی له گه ل سپیپستسته کان و ریزگرتن بوو له مافه مه ده نییه کان له ئه مریکا. لۆته ر کینگ له وه لامی مالکۆم ئیکسدا که ده لئیت: «له گه ل ئه وانه ی که دوژمنانه له گه ل تان ده جه نگن، دوژمنانه بجه نگن»، ده نووسیت: «وه لامدانه وه ی رق و کینه به رق و کینه سوود پکی

نییه، مه گه ر به رودان به خراپه له جیهاندا.»

کهواته ستراتیجییه تی ناتوندوتیژی، خه باتکردنه بۆ دادپه روه ری و ناشتییه مه ده نی و ناساندنی به های یاسا به هاوولاتییان. به م شیوه یه ناتوندوتیژی وه ک تیزتیکی په روه رده یی بۆ به رپرسیاریه تی خستنه ئه ستۆی هاوولاتییان ده رده که ویت. گاندی ده یگوت: «یه که مین زه رووره تی ناتوندوتیژی، ره چا کردنی دادپه روه رییه له ده ورو به ری خو ت و له هه موو بواره کاند.» بیگومان داها تووی ناتوندوتیژی له م په یامه ی گاندیدا شاراوه یه.

